

Kalapis Zoltán

ÉLET, ÉLET, CSUDA ÉLET

Bánsági és bácskai népismereti tudósítások

Forum Könyvkiadó

A fényképeket és reprodukciókat Németh Mátyás készítette

A kötet megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, és
Újvidék község önkormányzata támogatta

© Kalapis Zoltán, 2005

TARTALOM

Adventtől adventig	5
Rózsa Sándor Torontálban	47
A bánáti mesemondó	78
A bácskai mesemondó	98
Időszámítási könyv	105
Az utolsó tanyai lakodalom	121

ADVENTTŐL ADVENTIG

Egy észak-bánáti telepítvényes falu szokásrendje és hitvilága

Egy csaknem kétszáz éves, ma már előregedő, lassan-lassan elnéptelenedő észak-bánáti faluban, Tóbán vizsgáljuk, hogy mi maradt meg a naptári ünnepekhez meg az egyéb nevezetes időpontokhoz, továbbá az emberélet fordulóihoz fűződő régi szokásrendből, az ősi hiedelemvilágból. Most már nem sok, akárcsak másutt. A kép azonban változik, ha ehhez hozzáadjuk még azt is, hogy itt minden mintha tovább élt volna, mint másutt. A hagyományos életmódnak, életvitelnek a XX. század második felében még mély gyökerei voltak, de sok tekintetben élő fa még ma is, a száraz ágak közt zöld hajtások sarjadnak, ha megjön annak az ideje.

Bizonyos értelemben szűz területen is járunk, mert ezt a települést a sorsüldözött, sokat vándorló Kálmány Lajos csak hírből ismerte, Bálint Sándor meg azt írja *A szegedi nemzet* című háromkötetes munkájában, hogy Tóba „népéletéről nincs adatunk”. A két tudós azonban hatalmas ismeretanyagot hagyott maga után „a lentség” más falvaiból, így aztán gyűjtőmunkájuk eredménye irányadó volt számunkra is, mivel Tóba úgyszintén a szegedi kirajzás részeként jött létre, néprajzilag a szegedi nagytájhoz tartozik. Így egy pillanatra sem voltunk támasz nélkül, módszerüket, sokoldalú érdeklődésük gyümölcseit mindenkor hasznosíthattuk.

Vizsgálódásunk tágabb köre hetven esztendő óta él fel: 1918-tól 1988-ig. Ezt az időszakot úgy is körülhatárolhatnánk, hogy jóval a századforduló után kezdődik, s nem sokkal az ezredforduló előtt zárul. Akárhogy húzzuk is meg azonban a határokat, egy biztos: nyugtalan, ellentmondásos korszak volt. Egy világháború után nyílt meg, egy másik derékba törte. Régi birodalmak tűntek el, új országok születtek, forradalmak és ellenforradalmak, társadalmi rendszerek váltották egymást. Még a békésnek mondott korszakrészek is teli voltak görcsökkel, feszültséggel.

Az első világháború után kis közösségünkben nem sok változás történt. A tengeri csillag levágott karja nem pusztul el, hanem – a természet rendje szerint – tovább él, új tengeri csillaggá egészül ki. Ennek folytán itt az életfolyam nagyjából olyan maradt, mint amilyen volt: lassú folyású, egyhangú, már-már mozdulatlan. Ez persze korábban is, most is látszat volt, mert a víz tükre alatt sebes áramlások keringtek, örvények kavargtak, néhol a part is szakadt . . .

Nagyobb megrázkódtatás főleg akkor érte az embereket, amikor kimozdultak a faluból, és azt tapasztalták, hogy nyelvükkel nem sokra mennek. Dadogásukat legtöbbször gúny tárgyává tették, bár a kisebbségség, a másodrangúság érzékeltetésének más eszközei is forgalomban voltak. Ilyenkor riadtan húzódtak vissza a biztonságot nyújtó környezetükbe, s ha nem volt muszáj, ki sem tették lábukat a faluból, strucc módjára bedugták fejüket a homokba. Idővel persze a gyerekek

megtanulták a cirill betűket, a legények pedig a káplároktól vettek nyelvleckéket. A falu belső rendjét azonban alig érték más külhatások. Az életvitelt a hagyományok, a szokások szabályozták, ezek mintegy burokként szigetelték el a falut, olykor azt a hatást keltve, hogy alig változott valami, minden megy a régiben.

A második világháború után bekövetkező változások pont ezt a látszatburkolatot törték diribdarabokra. A földreform, a termelés gépesítése és vegyszeresítése, a lélekölő, a látástól vakulásig tartó munka megszűnése, a migráció és a foglalkozásváltás lehetősége, a közlekedésbe való bekapcsolódás (sokan az 1963-ban elkészült kövesutat tekintik mérföldkönek) és a tájékoztatási eszközök gyors térhódítása sarkaiból forgatta ki a falut. Ettől kezdve a XIX. század óta lassan kopó, töredező, de a XX. század közepéig még viszonylag ép hagyományos élet- és szokásrend hirtelen felborult, átalakult vagy éppen kiveszett, emlékké vált. Ez a magyarázata annak, hogy figyelmünket a jelzett időszak második felére, az utóbbi 30–35 évre összpontosítottuk. Nem annyira a régmúlt fölé hajoltunk tehát, nemcsak ennek kövületeit próbáltuk kibányászni – ezekre csak hivatkozunk, ha nélkülözhetetlenek tartjuk –, hanem a ma is élő hagyományokat leltároztuk, meg azokat, amelyeknek kihalását a közelmúltban még „tetten lehetett érni”, évhez vagy esetleg hónaphoz, naphoz is kötni lehetett.

Az egy évtizede tartó vizsgálódásunk eredményeit egyetlen naptári év keretébe helyeztük. A jeles napokat, az átmeneti rítusokat azonban mégse újévtől szilveszterig tekintjük át, hanem a népelet rendjéhez igazodva, téltől télig, karácsonytól karácsonyig, azaz „a szép csönd” meghitt napjaitól vesszük számba: adventtől adventig.

A TÉLI ÜNNEPKÖR KEZDETE

A hagyományos téli ünnepkör már évszázadok óta András-nappal kezdődik, ettől a naptól számítják a négyhetes adventi időszakot. Addigra kész lett minden mezei munka, lezárult még egy termelési ciklus is. Erre a pontot a disznóvágással tették, ezzel befejeződött az alapvető emberi szükségletek évi kielégítésének hosszadalmas folyamata. Ezután már csakugyan jöhetett az ünneplés, így is mondhatnánk: a dologtalanság ideje. Vizsgálódásunk keretét ezért, egészen feltételesen, úgy is meghatározhatjuk, mint válaszkeresést arra a kérdésre, hogy mit is csinálnak az emberek akkor, amikor nincsenek munkában.

Akik ismerik a paraszti munka jellegét, tudják, hogy ilyen állapot talán nincs is. Évszázados berögződöttség az is, hogy mielőtt bármit is tesznek, előbb el kell hogy lássák magukat, családjukat, biztosítaniuk kell létüket. „Előbb a has, aztán a községháza” – ezt a szállóigévé vált mondást egy helybeli ejtette ki, amikor a kisbíró éppen evés közben zavarta meg a hivatalos hívással. A fontossági sorrendet, megkülönböztető szemléletet tükrözi még népünknek az a félig tréfásan, félig komolyan megfogalmazott véleménye is, mely szerint csak három igazi szent van: Disznóölő Szent András (november 30.), Búzavágó Szent János (június 24.) és Borszűrő Szent Mihály (szeptember 29.).

A disznóölés már valamilyen átmenet a munka és ünnep között. Tóbán még ma is sok vágás van András-naptól Tamás-napig (december 21.), de korántsem korlá-

tozódik erre az időszakra olyan nagymértékben, mint hajdanában. Nem ritkaság a kora őszi, a késő tavaszi, de még a nyári vágás sem, s elvesztette az egész évi szűkséget kielégítésének jellegét is. Ez az igény, nem számítva a füstöléssel szárított élelmiszereket, két-három hónapra zsugorodott, az időpontot pedig jórészt az szabja meg, hogy mikor ürül ki a mélyhűtő.

A vágás hagyományos módon történik, itt ugyanis nem terjedt el a forrázással, kopasztással, állványra akasztással járó „németes” vágás. A szőrtelenítést a házi készítésű, gázpalackra szerelhető „lángszórával” végzik, s csak a végén következik a villával való pörzsölés, mert a szalma füstjétől „ízesebb lesz a szalonna, a hurkába kerülő bőr”. Az így elkészített állat aztán a dohánypajtáról leemelt ajtó lapjára kerül, ott orjára bontják, majd a darabokat a nyári konyha asztalára viszik, s a háziak ízlésétől függően dolgozzák fel. Ehhez igazodik a házhoz hívott böllér is. Erről csak annyit, hogy itt a kolbászt főleg erdélyi módra, paprika nélkül készítik, s hajtónyéllel ellátott, fogazott acélrúdon mozgó töltőgéppel töltik bélbe.

Valamikor, amikor több sertést is vágtak egyszerre, egész napos munka volt a vágás – az előkészületekkel több napos is –, a disznótor pedig beillett egy kisebb-fajta lakodalomnak. Ma fél napnál tovább nemigen tart, az esti tor is elmarad. Másnap esetleg egy kis kóstoló jut annak, akinek jár, egyébként mindent elnyel a gyorsfagyasztó láda telhetetlen gyomra. Talán ezzel a lerövidült idővel, meg a gyerekek iskolai elfoglaltságával is magyarázható, hogy az ilyenkor szokásos kántálás kivészett, de ott, ahol este a gazdagon terített asztal mellé ült a család, a szomszédság, még 1988-ban is itt-ott megjelentek a kutyának, farkasnak álcázott alakoskodók, és megdézsmálták a kolbászt, a hurkát, a jelenlévők nagy derűtségére.

Amikor a gazda disznóvágáskor elmondhatta, hogy a padlás és a pince után most már a kamra is megtelt, akkor a torok derűje egy ideig mintha állandósult volna – ott persze, ahol családi perpatvarok és egyéb bajok nem borították fel a belső békét –, s ez a megelégedettség bearanyozta a közelgő adventi napokat is. Ezeknek emelkedett hangulatát a decemberre eső napforduló hosszú éjszakái, de különösen a vastag hótakaróra kitaróan omló nagy pelyhek adták.

A biztonságérzet fontos része még a meleg szoba is. Ennek alapját a két háború között, de még egy ideig utána is, az egész éven át gondosan gyűjtögetett, az udvaron katonás rendben sorakozó, kazlakba, kúpokba rakott tűzrevaló adta meg. Aki a kerítésen bepillantott, ezeknek állásából meg hát abból is, hogy mondjuk a szalmakötéllel átkötött gallykévében egyforma hosszúságúra vannak-e darabolva az ághulladékok, megállapíthatta, hogy kivel is lenne dolga, ha éppen betérne.

A fátlan síkságon a szalma, a kukoricaszár volt a legfőbb fűtőanyag. A banyakemence azonban elnyelt minden mást is: a szárízéket, a ricinusszárat, a tányerica¹ bugáját, kóróját és tuskóját, a gally- és venyigekévéket. Ennek az utóbbinak parazsa valamikor a bűbájosság eszköze is volt. A konyha tűzhelyén főleg kukoricacsutkával fűtöttek, amelyet ugyancsak az udvaron tároltak kazalszerűen, lefelé szűkítve, letört végeit kifelé fordítva. A kukoricacsuma bojtos gyökere is kifelé állt a sünszerű boglyából, azzal, hogy a szár törészetét még a gyűjtés idején, egymáshoz verve, megtisztították a földtől. A kivágott eper-, akác- és szilfák a kotárkához tá-

¹ napraforgó

masztva, glédában álltak, de ezeket építőanyagnak, kerítésoszlopnak, szerszámfának tartogatják, a tűzhelybe csak összevágott tuskóik kerülnek. A kotla² alá leginkább a négyzet alakú formákba taposott, napon szárított ganékoc-kákat rakták, a tőzeget.

A második világháború után a banyakemencék nagy részét felváltotta a szenes- és olajkályha, néhol a villany- és gőzfűtés is, a konyhába pedig az épített tűzhelyek helyébe zománcozott smederevói sparheltek, gorenjei takaréktűzhelyek kerültek.

A gondtalan ünnepeket tehát sok gond előzte meg: egykor a hulladék begyűjtésével járó vesződés, napjainkban pedig a drága bolti tüzelő bekészítése. A mostani nehéz idők arra kényszerítik az embereket, hogy újra a mezőgazdasági hulladékok felé forduljanak, amelyeknek gazdaságos felhasználását mindeddig nem sikerült megoldani.

Vizsgálódásunk szempontjából ez talán nem lényeges, az egyik meg a másik tüzelési móddal is alkalmas légkört lehet teremteni a téli napokra, az ünnepekre, a szellemi szükségletek kielégítésére.

MIKULÁSTÓL KARÁCSONYIG

Az adventi időszak első jeles napja a Mikulás, amely azonban nem „parancsolt” ünnep, s nincs is mélyebb népi gyökere. Ma már a kifordított subába, illetve inkább az ugyancsak visszajára fordított báránybőr bekecsbe vagy a műbáránypeléstű viharkabátba beöltözött alakoskodók sem riogatják a gyerekeket virgáccsal, láncos bottal a kezükben, számon kérve tőlük viselt dolgaikat. Az ablakokba vagy a küszöbre kihelyezett cipő szokása is kiveszőben van, talán azért is, mert a gyerekek az ilyenkor szokásos ajándékokat év közben sokszor hétköznapi napokon is megkapják, némelyiknek meg szinte minden héten Mikulása van. A második világháború után ezt a képzeletbeli alakot, főleg az iskolai ünnepeken, a szelídebb kiadású, orosz eredetű Télapó helyettesíti.

Valamivel nagyobb hagyománya volt a Luca-napnak (december 13.), amelynek szokásrendje az egész Bánátban, s azon túl is általánosnak mondható. Ezen a napon kezdték el faragni a legények a Luca széket. Egészen karácsonyig, mindennap dolgozgattak rajta egy keveset. A boszorkány felismerésének ezt a bűvös eszközét a második világháború első egy-két évében még csinálták.

A két háború közötti időszak vége felé még általános volt a Luca-naphoz fűződő szerelmi jóslások betartása. A serdülő lányok Luca napján 13 cédulára 13 férfinévvel írtak tetszés szerint, ezeket összesodorták és a zsebkendő szélébe kötötték, napközben féltve őrizték, éjjel a párna alá tették. Minden reggel egy cédulát szét-téptek, az utolsót karácsony napján felbontották, ekkor megtudták, milyen nevű férjük lesz.

A naphoz sokfajta hiedelem fűződött, így Luca estéjén nem volt tanácsos kimenni a házból, mert tartani lehetett attól, hogy a boszorkány „megnyomja” őket.

² nagy bádóg főzőüst

A félelmeket és a rossz sejtelmeket a Luca-alakoskodók csak növelték, ezek személyének feltárása azonban legalább olyan izgalmas feladat volt, mint a Mikulás személyének kifürkészése. Igen sok tilalom, jóslás és előírás azonban egyszerűen kútba esett az életmód, a termelési rend megváltozása folytán. Így például a házi-asszonyoknak a régi hiedelem szerint sokat kellett ülnie ezen a napon, hogy a kotlós is jó ülős legyen, de ezt nem tehette a kemence padkáján, mert ekkor a tyúk nem ül majd rendesen a tojáson. Nem tartozik a Luca-napi hiedelmek közé, de itt említjük meg, hogy annak idején, amikor a tyúkot ráültették a fészekre, ezt mondták: „Úgy ülj, mint a föld, úgy köts, mint a fűrj!”, s háromszor megsimogatták. Ha valakinek a kotlója mégis rosszul ült, valahonnan ócska szöveget lopott, ezt tette fészkébe, ezzel „odaszegezte”. Többan ezek a hiedelmek már jó ideje tárgytalanná váltak: évek óta házilag készített inkubátorban keltetnek, a kotlóstyúk kiesett a „termelés”-ből. Azok a hiedelmek azonban, amelyek nem kapnak ilyen halálos csapást, szívósan tovább élnek. Így például, ha a tyúk aprót tojik, akkor azt a mai napig átdobják a tetőn, hogy veszedelem ne érje a házat. Az a jobbik eset, ha nagy a porta, ha a kiskertbe esik, s nem a szomszéd fejére.

Különbő tabumondák intették az asszonyokat, hogy Luca napján nem szabad mosni, kenyeret sütni. Ezek is elévültek, elhaltak. A mosás esetében még megtörténhet, hogy a háziasszony aznap nem nyomja meg az automata gombját, de a kenyérsütési tilalmak végképp nem érvényesek, mert a kenyérsütés is a múlté. A lakosság a házi kenyér helyett már évek óta a bolti vagy a pékkenyeret fogyasztja, habár a foszlós bélű, magasra kelt kenyér ízét még sokan érzik szájukban. Ebben az esetben is jól megfigyelhető, hogy az életmód változása mennyire szelektálja a szokásokat. Nincs értelme az olyan tilalmaknak, hogy kedden és pénteken nem jó kenyeret sütni vagy a búzavágás napján, a havi baj idején, meg annak sem, hogy a kenyérsütés napján nem tanácsos palántázni. Elveszítették létjogosultságukat, mint ahogy a kenyérsütés eszközei is – a dagasztóteknő, a kecskeláb, a szakajtó, a sütőlapát, a szénvonó – kimentek a használatból. A kenyérmosdató vizet sem adhatják azoknak a gyerekeknek, akik nehezen kezdenek beszélni. Néhány kenyérrel kapcsolatos szokás, hiedelem azonban még él. Így a kenyeret szegés előtt keresztel jelölik meg, s úgy tartják, hogy az új házba egész kenyérrel kell beköltözni, hogy semmiben sem érezzenek hiányt. Él még az a magyarázat is, mely szerint az, aki álmában kenyeret süt, halálesséttel számolhat a családban.

December 13-án a nagymamák még megsütik a sok zsírral összegyúrt lucapogácsát. Némelyikbe pénz kerül, aki megtalálja, annak szerencséje lesz. A nagymama rendszerint úgy irányítja az ügyet, hogy a „véletlen” a legkisebb unokának kedvezzen.

VIDÉKI BETLEHEMESEK, HELYI KÓRINGYÁLÓK

Az adventi időszak központi ünnepét, a karácsonyt megelőző napok a különféle előkészületek jegyében telnek: takarítással, sütéssel-főzéssel, ajándékok készítésével, beszerzésével. Egy nap kell ahhoz is, hogy a kikindai vagy a zrenjanini – a két háború között a petrovgradi, korábban a becskereki – piacról hazakerüljön a

fenyőfa, már azokhoz persze, akik ezt megengedhették maguknak. A két háború között erre nem jutott mindenkinek, volt, aki a szomszédban kidobott fenyőgallyakból csinált gyermekeinek karácsonyfát – ezeket egy vastagabb eperfaágba fűrt lyukakba erősítette –, s erre került aztán a cifrára színezett, cérnaszálon függő gurábli, az aranydió, amelyet keretfestékekkel vontak be, meg az angyalhaj.

Ugyancsak a két háború között karácsony hetében megjelentek a vidéki betlehemesek, főleg a töröktopolyaiak és a tordaiak. A faluban ennek az adventi játéknak egy egyszerűbb változata volt szokásban: a kántálás, amit még kóringyálásnak, angyali vigasságnak is neveztek. Bálint Sándor *Szegedi szótár*ában erről egy helyütt azt írja, hogy ez „a szokás különben a múlté”, egy másik helyen pedig, hogy „már csak hírében él”. Itt, Tóbán azonban még 1988. karácsony estéjén is bekopogtattak a kivilágított ablakokon a kántáló gyerekek, és megkérdezték a bentieket: „Meghallgatják-e az angyali vigasságot?” Néhol fagyos csönd fogadta őket, az ajtó is zárva volt – ez lehetett az elutasítás jele, de kifejezhette azt a hiedelmet is, hogy ilyen időpontban már nem látják szívesen a látogatót, mert elviszi a szerencsét –, a legtöbb helyen azonban igenlő volt a válasz, mire felhangzott a kissé kopottas karácsonyi ének:

*A karácsony éjszakáján,
Jézus születése napján,
Mikor a hold föl fog jönni,
Betlehembe fogunk menni.*

*A kis Jézus arany alma,
Boldogságos Szűz az anyja,
Két lábával ringálgatja,
Két karjával ápolgatja.*

*Hát te, juhász, mit szundikálsz?
Fényes a hold, nem kell lámpás.
Verjed, verjed a citurád,
Zengj Jézusnak egy szép nótát!*

*Jézus ágyán nincsen paplan,
Jaj, de fázik az ártatlan,
Adakozzunk a számára,
Vegyünk paplant az ágyára.*

Ráadásul még egy tréfás versezetet is elénekelték a tücsök és a légy házasságáról. A bér néhány alma meg dió volt, a legtöbbször azonban pénz, ami alighanem a legfőbb mozgatója lehetett ezeknek az alkalmi „hagyományörző” csoportoknak.

MEGHITT HANGULAT, TELT ASZTALOK

A karácsony a család ünnepe. Amióta nem hivatalos jellegű – a városban olyan munkanap ez, mint a többi –, még inkább a négy fal közé szorult, bár mostanában a mesterséges korlátok egyre jobban repedeznek, az ünnepről a nyilvánosság előtt is szó esik, mind több a külső jele az utcákon, az áruházakban. A toronyházakban sem suba alatt ünneplik, nem úgy tekintenek rá, hogy ezt ugyan senki sem tiltja, de azért nem is kell vele hivalkodni. Felszabadultabban várják, némelyik lakó egy-egy marék faluról hozott szalmával is kedveskedik a szomszédnak.

Falun, így Tóban is, a karácsony megünneplésének rendje mindvégig változatlan maradt. Többé-kevésbé, tegyük hozzá, mert a hagyományok ezen a téren is töredeznek. A szőnyeges, fotelos, a tévézésre berendezett falusi szobákba már nem szívesen viszik be a köteg szalmát vagy szénát az asztal alá, bár szép számban akadtak olyanok is, akiket a „luxus” nem zavart, s az Úr 1988. évében főliát, lepedőt helyeztek el a négy lábú bútordarab alá, erre tették rá a szénát vagy a szalmát, a felöntőbe pedig búzát, zabot vagy kukoricát, néhány almát, nyolc-tíz diót. A lószerszám, az istrángkötél már elmaradt, mert a lótarás is a múlté, csak elvétve foglalkozik vele néhány háztartás. Ez a jelképes „karácsonyi jászol”, „a Jézuska ágya” ott maradt a szobában egészen az év végéig, majd az almát megették a családtagok, a diót a gyerekek, hogy egész évben egészségesek legyenek (a házi szarkákat tilalom fêkezte, mely szerint a tolvaj testén annyi gilva³ keletkezik, amennyi diót elcsent), a szemes gabonát a jószág elé vetették, hogy ne érje őket baj, a karácsonyi szemetet, amit hétközben a szalma alá söpörtek, a gyümölcsösben szórták szét, hogy bő termés legyen. Ez az utóbbi a fiatalok dolga volt, amit ők szívesen is vállaltak, mert lent a kertben a kutyaugatás irányából megtudhatták, hogy a falu melyik részéből remélhetnek hitestársat. Ha néma csönd fogadta őket, akkor az annak a jele volt, hogy még egy évig nem mennek férjhez, illetve nem nősülnek meg.

Úgy tették tehát, mint eleik a múlt század végén, meg még előbb is, amikor sem állandó orvos, sem állandó állatorvos nem volt, s a gyümölcsösöket sem védte az a sok vegyszer. A hagyományok nemcsak kopnak, hanem olykor szívósan állják a modern élet kihívásait, ott pedig, ahová késve érkeznek vagy félénken kopogtatnak, mintha annyi erő működne mellettük is, mint amennyi ellenük.

Az étkezőasztalok alatt tehát eléggé változó képet mutatott a gyakorlat, a lapján azonban annál nagyobb volt az egyöntetűség. Az ilyenkor szokásos étkezési rend itt sem tér el az általánostól. Karácsony böjtjén, délben vagy este, ezen a helyen is elmaradhatatlan a vajjal, olajjal, újabban margarinnal rántott zöldséges bab-leves, a mákos tézsta vagy a mákos guba, a méz, a dió, a fokhagyma (a torokfájás ellen, általában az egészségért), az almás fahéjas szilvakompót. Ha ritkábban is, de még most is az asztalra kerül a lucabúza, a kancsóban vagy valamilyen más edényben a piros alma, amelyből iszik a család, egy bizonyos idő után pedig anynyi darabra vágják, ahány családtag van, s elfogyasztják a jó egészség reményében. Ko-

³ kelés

rábban a kútba dobták, de az egészséges vízü artézi kutak megjelenésével a karácsonyi alma alkalmazásának ez a módja megritkult, a vezetéki víz elterjedésével pedig még inkább leszűkült, mert sok gémes- és kerekes kutat lebetonoztak.

Másnap, karácsony napján, a szokottnál jóval nagyobb a választék, az asztal csak úgy roskadozik a sok szárnyastól, vadhústól, disznópecsenyétől, az ízes salátáktól, a jófajta boroktól, a tortáktól, az aprósüteményekkel megpúpozott tányéroktól. „Egyenek az angyalok is” – mondják az öregek, s néhány falatot tesznek az asztalra.

Nem egy adatközlőm nosztalgiával emlegette a régi éjféli misék fényeit: az éjfélig égő petróleumlámpák világát, a különféle nevű istálló- és kocsilámpák, úgymint a viharlámpák, a bakterlámpák, a fakeretű, beüvegezett gyertyalámpák meg a zseblámpák imbolygó csillogását, amelyek szinte egy időben, jánosbogárcák sokaságaként tűntek fel a sötét éjszakában, s mentek a harangszó irányába.

Az éjféli misére hívogató harangkongás 1988-ban is megszólalt. Miért kell ezt külön megemlíteni? Azért, mert Tóbán egyébként némák a harangok. Vasárnap szólalnak meg, ekkor is gyakran a plébános húzza, úgyszólván itt szó szerint kell érteni azt a szólást, hogy „szegény az eklézsia, maga harangozik a pap”. A falunak már csaknem negyedszázada nincs harangozója, vagyis amióta az Aranyos házaspár, Cícel és Pál elment Szabadkára. Azok, akik helyükbe léptek, már azért sem maradtak sokáig, mert az utcán rájuk kérdeztek az emberek: bim-bam, hová mész? Ha valaki meghalt, kellő díjazás ellenében, a templommal szemben lakó Korom Marci húzta meg a lélekharangot. Néhányszor megpróbálkoztak a villamosítással, de a kezdeményezés mindig zátonyra futott: mire önkéntes adományokból összegyűjtött volna a pénz, a mester már kétszeres árat kért, azt is márkában. Így aztán Tóbán örökös nagyheti gyász van: hétköznap nem harangoznak, nincs még déli harangszó sem.

NÉVNAPOZÁS, FALUJÁRÁS, BÁLOZÁS

A karácsony utáni napokra esett két jeles családi ünnep, az István-nap (december 26.) és a János-nap (december 27.), amelyek még a hatvanas években is zajos ünnepek voltak, nagy eszem-izszommal jártak. Ez a két keresztnév volt ugyanis a legelterjedtebb a faluban a József, Pál, András, Ferenc mellett, úgyszólván sok házban névnapoztak. A vadászok sortüzet adtak le István és János nevű kartársaik háza előtt, a rezések pedig zenés köszöntővel üdvözölték őket. Mostanában csendesebbek ezek a napok is, egyrészt a nevek viselői öregedtek meg, másrészt pedig alig van utánpótlás: az újszülöttek a hagyományos nevek helyett leginkább tévéből megismert divatneveket kapnak, az utóbbi tizenöt évben Istvánra és Józsefre egy-egy csecsemőt kereszteltek, Jánosra, Andrásra, Pálra, Ferencre egyet sem. Ez a helyzet a női nevekkel is, a Rozival, Pirossal, Annával, Marissal. Az újakat az anyakönyvvezető diktálja: Dániel, Edvin, Krisztián, Arnold, Kornél, Alex, illetve Renáta, Klaudia, Anita, Brigitta, Natasa, Elizabetha. Az egyik nagyapa sehogyan sem tudta megjegyezni unokájának nevét, felírta hát egy papírlapra, ha megkérdezték tőle, sűrű szentségelés közben elővette a felsőzsebből, és olvasta: Tímea.

Tóban egyébként nincs kereszteleetlen gyerek, titokban még azokat a városba szakadt unokákat is keresztvíz alá tartották, akiknek szülei az ötvenes években, az idők szavára hallgatva, szakítani kívántak ezzel az évezredes szokással.

Az aprószentek napja (december 28.) még a karácsonyi ünnepkörhöz tartozik, ilyenkor megvesszőztették a gyerekeket, emlékeztetve őket a Heródes által lemészároltatott kisdedekre. Néprajzi lexikonunk szerint ez a szokás „meglepő eleven-séggel élt még a századunk elején is”, itt viszont még a negyvenes években is házról házra jártak ódoricsolni a nagyobb iskolások, s suhogó vesszővel, olykor virgáccsal is jelképesen megverték a kisebbeket. Közben ezt a kérdést tették fel: odorics-gáborics, hányan vannak az aprószentek? Ha a válasz az volt, hogy „száz-negyvennégyezren vagy még ennél is többen”, akkor a verés abbamaradt.

Ezen a napon még átküldték a szomszédba a gyanútlan gyerekeket mustárma-gért, ami csak afféle jeladás volt a vesszőztatásra. Ha a gyerek szorult helyzetbe került, a házbeliek, rendszerint a nők sügták meg a helyes feleletet.

Az újévi köszöntés családi, baráti körre korlátozódik, csak némelyik gyerek jár még napjainkban is házról házra, némi aprópénz reményében, s egészséget, békességet, szerencsét kíván.

A következő „házalási” alkalom valamikor a háromkirályok napja (január 6.) volt. Ördög István emlékezete szerint 1935-ben volt az utolsó háromkirályjárás. Azon a napon kimaradt az iskolából, és két társával, Szabó Józseffel és Zsizsik Jánossal végigjárták a falut. Előzőleg néhány napig nagy izgalommal készülődtek Szabóéknál a „fellépésre”. A ház asszonya, Szabó Panna tanította be az éneket, félcelgette hosszú fehér ingüket, s ott ragasztgatták stelázsipapírból a hengeres és csúcsos süvegeket, ki is cifrázták mindegyiket, egy ismerős bognár műhelyében pedig elkészítették a csillagot, s ellátták gyertyatartóval meg egy kiugratható szerkezettel, a harmonikajárású faráccsal, amellyel majd érzékeltetni fogják a három király előtt utat mutató csillag járását.

Sok házban megfordultak ekkor, még a tanyákra is kimentek. Egyenként vonultak be a földes szobákba, ugyanúgy távoztak, közben pedig áhítattal énekeltek, s kinyomták az ollósrácsra szerelt, gyertyával megvilágított hatágú csillagot, a gyerekek és a felnőttek nem kis örömeire. Kaptak is egy-két dinárt, amit a zsebbe süllyesztettek, a hurkát, szalonnát, varslit és egyebet pedig zsákba tették. Ördög István emlékezetéből még kipattan az akkor előadott ének első strófájának töredéke:

*Három királyok napját,
Örömünk egy istápját,
Dicsérjük énekkal,
Vigadozó versekkel . . .*

A téli népszokásokhoz tartozott a későbbi Balázs-járás (február 3.) és a Gergely-járás (március 12.), de ezeknek még az emléke sem maradt fenn.

A háromkirályok napjára esett a vízkereszt (január 6.), a házszentelés napja, a koledálás, s ez egyúttal már a farsang időszakának a kezdetét is jelezte – a bálók, a maskarák, a vigadozások idejét.

A táncalkalmak a két háború között a legfontosabb közösségi szórakozások voltak. Ma már alig van jelentőségük a falu életében. A falu fiataljai, részben azért is, mert kevesen vannak, alig tudnak összehozni évente egy-két táncos találkozót, főleg a szomszédos falvakba járnak szórakozni, az ottani diszkókba.

A viláégés után honosodott meg a „borac-bál”.⁴ Minden évben január elején tartották, így emlékezve arra, hogy 1945. január 2-án három tóbai legény – Varga István, Kazán László és Rotsing György – önkéntesen bevonult a Petőfi brigádba, még öt társukkal együtt, akik ugyan tanyabeliek voltak, de feleségük révén a faluhoz kötődtek. Erre az alkalomra hazajöttek azok is, akik időközben Szabadkára és Zrenjaninba költöztek el. 1988-ban még megtartották, de 1989-ben már ez is elmaradt.

Ugyancsak új keletű kezdeményezés az „öregapám-bál”. A helyi nőszövetség hozta létre, alkalmazkodva ahhoz a körülményhez, hogy a falu lakosságát idősebb emberek alkotják. A műsor, a bál jellege is ehhez a tényhez igazodik, csendes vígadózással telik-múlik.

ÁLL A BÁL

A két háború között, de még utána is sokáig, rendszeres volt a szombati vagy a vasárnapi tánc. A királyi Jugoszlávia idején két helyen tartották: a módosabbja a Nagy utcai Tóth-féle kocsmában gyülekezett, a szegényebbje pedig a Kis utcai Berger-féle csapszékbén. Az előbbiben főleg valcereztek, az utóbbiban főként csárdásoztak: a kétlépéset, a rezgőst, a lassút, a frissest, a rőszketőst, a mártogatóst, a lippenőset és a toppantósat járták. A két tánchely közönsége gyakran keveredett, barátságok jöttek létre, szerelmek szövődtek, de azért a húszas években a kirobbanó ellentétek nemegyszer torkolltak bicskázásba. A legényeknél akkoriban sokfajta zsebkész lapult, úgymint bugylibicska, görbe kertészkar, szegedi és bácskai bicska, svédkes, náderos bicska, némelyik oldalán pedig az első világháborúból fennmaradt szurony függött, a „bajnét”. Néhány csendőri beavatkozás azonban csakhamar lehűtötte a forróvérűeket. A lányok e kényszerű „általános leszerezés” előtt is, utána is főleg a cicomázással voltak elfoglalva. Az arcukat piros krepp-papírral pirosították, hajukat a petróleumlámpa üvegében hevített hajsütővel kikolmizálták, „kacsatollat”, huncutkát göndörítettek, s így kacérkodtak – helyi nyelvhasználat szerint kacsalódtak – a legényekkel. Volt, aki ezt a közeledést lóhátról vette, de az sem nagyon mutatta ki érzelmeit, akit nem hagyott hidegen, ez nem volt illő, esetleg csak abban nyilvánult meg, hogy a legény, ha újra megszólalt a zene, mindig ugyanannak a leánynak kiabált át a terem egyik oldaláról a másikra: Piros (vagy Etel, Maris, Annus), gyere táncolni! Nemegyszer a legények mulyáskodtak, ekkor némelyik bátrabb leány vette kézbe a kezdeményezést. Ha sikerült, minden rendben volt, ha az ismételt kísérlet után sem vált be, akkor el kellett viselni az epés megjegyzést: Ne szaladj az olyan kocsni után, amelyik nem vesz fel. Az egyik igénytelen külsejű lányka gyakran álldogált tánc közben a fal mel-

⁴ harcusbál

lett, árulta a petrezselymet. Még ma is, ha valaki tétlenül áll, ezt mondják a faluban: „Megállt, mint Panna lánykorában.”

A bálók rendszerint „biletásak” voltak, elnevezésük pedig jellegüket árulta el. Így volt almabál, borbál, aratóbál, szüretbál, batyubál, jelmezesbál, legénybál, regrutabál, párosbál, asszonybál, emberbál, vadászbál, tűzoltóbál, cigánybál, Annabál, Katalin-bál, de még dugottbál is, ha nem jelentették a hatóságnál, meg papucsbál, amelyen a főnyeremény egy pár piros virággal díszített bársonypapucs volt. A gyerekbálokat magánházaknál tartották, Ságiéknál, a félkegyelmű Bolond Mártonkánál, akik ötven, illetve huszonöt paras belépődíjat szedtek.

A talpalávalót a helyi naturalisták szolgáltatták, a citerások, trombitások, pikulások. Régente Citerás Gyura bácsi, Cimbalmos Pistike és Kalász János volt a legismertebb zenész. Ördög Istvánnak csaknem fél évszázadig, 1937-től 1986-ig volt rezesbandája, ő maga katonai kürtös is volt. Mintegy ezer lakodalomban muzsikált Észak- és Közép-Bánát tájain, a bálokat és egyéb alkalmakat nem is számolta. Korunk zenéjét a Jupi együttes ápolta 1978 és 1986 között. Most már senki sem zenéskedik Tóbán, hacsak a gyorsan egyesülő és a még gyorsabban széthulló gitárosokat nem számítjuk közéjük.

A táncos találkozások a farsang idején egyre gyakoribbá, egyre hangosabbá váltak. A felsorolt bálók többsége is valójában farsangi mulatság volt. Ezekből úgyszólván senki sem maradhatott ki, még az is, akinek csak öt-hat tyúkjá volt, egyet eladott, hogy ott lehessen. A legények duhajkodása a farsangutolján érte el a tetőfokot: farsangvasárnapjától húshagyókeddig. A muzsikálás mindennap délután egykor kezdődött, s eltartott éjfél utánig, az utolsó napon pedig tizenegyig, amikor a megszólaló harangok „szétharangozták a bált”. A lányok gyorsan hazamentek, a legények viszont tovább mulatoztak, a hajnali órákban fehér lepellel leterítették a nagybögőt, s tettetett zokogással, lármás fájdalommal búcsúztak a hangszertől, a zenés-táncos napoktól. Ez a böngötemetés zárta a vidám farsangolást.

Másnap, hamvazó- vagy szárazszerdán, a húsvéti nagyböjt első napján, eggyelmással még megtoldották a farsangot. A legények viselt vagy éppen rongyos ruhát vettek magukra, azaz maskarába öltöztek, bekормozták az arcukat, kezüket, felszerelték magukat görbebottal, seprővel, esernyővel, nyakukba madzagon függő, lyukas fazekakat, serpenyőket akasztottak, s ezeken csinnadrattáztak; akiknek szabad volt a keze, egy edényben hamut, a későbbiekben fekete festéket vittek, s ezzel „hamvazták” a falu apraját-nagyját. Az emberek kiálltak az utcára, itallal kínálták a felvonulókat. Jaj volt annak, aki ellenkezett vagy elbújt, mert ekkor neki a kormos lének a többszöröse jutott.

Ez volt a tökehúzás ideje is: néhányan, a hamvazók menete végén, egy láncra szögezett fatuskót vonszoltak maguk után, mintegy utánózva a termékenységvárázsló ekehúzást. Azoknak a katonaviselt legényeknek volt ez a „büntetése”, akik még nem nőültek meg, s farsang idején sem találtak párt maguknak. Az előtt a ház előtt, ahol az akkori fogalmak szerint pártában maradt leány lakott, külön is „megtáncoltatták” a farönköt. Ismét Bálint Sándorra hivatkozunk, aki egy helyütt azt írta, hogy ez a legénymulatság „a század elején enyészett el”. Tóbán a negyvenes évek elején még élt, a háború vihara sodorta el. A szomszédos Tordán, Tóth Ferenc gyűjtése szerint, még 1978-ban is volt példa a tuskóhúzásra.

A régi világban a hamvazószerdától húsvétvasárnapjáig terjedő, negyvennapos nagyböjti időben szó sem lehetett bálokról, zenés rendezvényekről. A fiatalság azonban, amikor csak tehetette, a temető előtt, a Gyötrőd-sarkon vagy más alkalmas helyen gyülekezett, s együtt szórakozott. Olykor negyvenen, ötvenen is összefutottak, és az esti harangszóig zajongtak, fülsiketítő lármával társasjátékokat játszottak: métáztak⁵, csülköztek⁶, biccezték.⁷ Ha az eső bezavarta őket, akkor a szobában malmoztak, kukoricával, babbal siccezték, csömbészték.⁸ Az utóbbi közben énekelték: „Erre csörög a dió, erre meg a mogyoró . . .”

NÉMA FARSANG, AVAGY EGY FALU A TÉVÉ MELLETT

Vajon maradt-e valami a közösségi szórakozási alkalmakból? Úgyszólván semmi, s ez a kép akkor sem változik, ha a határeseteket is számba vesszük.

Télen, még a farsang idején is, néma csend fedi a falut. A bálak, mint már volt róla szó, elmaradtak, az egyedüli találkozóhely a kocsmá. Az ifjúsági otthon üresen kong, az albán cukrász is zárva tart ezekben a hónapokban. A tekepálya valószínűleg jégverem, itt majd csak a melegebb napokon verődnek össze az emberek egy-két zsinórpartira. Olvasókör ebben a faluban sohasem volt, a könyvtár pedig 1984 óta lakat alatt van. A könyveket Hangya Balázs könyvtáros halála után átvittek az iskolába, de ott is zárva tartják, egy poros sarokba kerültek. A faluban Stál Andrásnak van egy kisebbszerű, időnként újuló magánkönyvtára, ő szokott kölcsönözni olvasnivalót azoknak, akikről feltételezi, hogy visszaadják.

A szövetkezeti otthonban, ebben a dísztelen hodályban, olykor-olykor műkedvelők lépnek fel, hírlapírók tartanak élőújságot vagy éppen a muskátliegyüttesek némelyike ad hangversenyt. Ritkaságszámba menő események ezek, olykor csak több évi szünet után ismétlődnek.

Újabb fejlemény volt a szövetkezet, a birtok dolgozóinak ingyenes telelése a tengerparton, a fürdőhelyeken. Ez persze elsősorban pihenő, de a közösségi szórakozási alkalmak egy egészen sajátos, eddig még nem ismert formája is volt. Új színnel gazdagította ennek a kis településnek szürke hétköznapijait.

Az 1950-től működő mozi valamikor fontos szerepet töltött be a falu életében, bár hetente csak egyszer-kétszer tartottak előadást, télen fűtetlen teremben. Amikor annak idején műsorra került a négyórás Elfújta a szél, a közönség nagykendőben, télikabátban, gyapjúharisnyában érkezett, a nők pedig vászonba csavart forró téglát is vittek magukkal, amit a lábuk alá helyeztek. Most már ilyen körülmények között sem tudja a megcsappanó nézőket befogadni, több mint tíz éve, hogy elromlott a vetítógép, újat venni nem kifizetődő . . .

⁵ ütőfával labdát röptettek

⁶ társasjáték, amelyben a résztvevőknek botdobással kell a középre állított kis fadarabot, a csülköt feldönteni, s utána úgy felkapni az elhajított botot, hogy a középén álló játékos el ne foghassa őket

⁷ dőléztak, bigéztek

⁸ szembekötősdit játszottak

A mozi szerepét átvette a tévé, századunk nagy zsarnoka, s még nagyobb áldása. Esténként csaknem minden család ablakában vibrál kékes fénye, az előfizetők száma elérte a 267-et (a falusi háztartások száma 330). Ennek a kis varázsdoboznak nagy átfedő hatása van, csaknem mindent helyettesít, csaknem minden igény kezdetét és végét jelenti. Szerencsésnek mondható, hogy két magyar nyelvű műsor közül válogathatnak, az újvidéki és a budapesti adásban, de láthatják természetesen az újvidéki és a belgrádi szerbhorvát műsorokat, olykor bejön a román is, de annak befolyása nem számottevő a nyelvi nehézségek miatt.

A társasági élet is nagyjából a tévé körül zajlik, a négy fal között. A kinti találkozások színhelye csak a pékműhely, részben a bolt és az előtte levő térség is, időpontja pedig a kora reggel, mielőtt a kemencéből kikerül a friss kenyér, menet közben pedig újságot lehet vásárolni, benézni a postára, hogy érkezett-e valami – a postás ugyanis nem viszi ki a leveleket –, meg a helyi hivatalba is, ha éppen van elintéznivaló.

Némelyik korosabb asszony hetekig, hónapokig ki sem mozdul portájáról, de azért nincs teljesen elvágva a külvilágtól, mert jönnek a közvetlen és a barázdás szomszédok, a komák, a testvérek, beszélnek a kerítésen át a falu másik végéből idetévedt ismerősök, vasárnaponként a városban tanuló unoka vagy más ritka vendég kopogtat be. Vannak persze „hivatásos” szomszédolók is, betoppanásuk olykor felér egy kisebbsajta istencsapással. Ilyen alakja volt a falunak egykor Kocogi Vera néni. Egy pillanatra nézett csak be, mindig fogta a kilincset, hogy már megy, mert sok a munkája, de közben maradt, hadarta a magáét. Amikor már fél délelőttöt töltött valahol, tettetett nyájassággal marasztalni kezdtek: „Aludjon nálunk, Vera néni.”

Terjedőben vannak az úgynevezett „úrías”, „városias” szokások is. Így az egymáshoz közeli fiatalasszonyok mindennap járnak egymáshoz reggeli kávéra, cigarettára, csevegésre.

A születésnapok, a ritka ezüst- és aranylakodalmak, a vallási ünnepek jó alkalmak a családi összefövetelekre, ennél azonban sokkal sűrűbbek a baráti asztaltársaságok különösebb alkalmak nélküli gyülekezései. Négy-hat egyívású házaspár ül össze vacsorára, olykor a péknél ropogósra sült, harminc-negyven kilós süldő körül, utána a nők beszélgetnek, tévéznek, a férfiak pedig iszogatnak, verik a blattot.

Az összeszokott kártyapartnerek szerényebben, lényegretörőbben bandáznak vasárnap délutánonként, téli esténként, s leginkább sör, kólával kevert tömény mellett filkóznak, ferbliznek, fukszoznak, máriásoznak, olykor huszonegyeznek is.

A hagyományosan ismétlődő közösségi alkalmak közül alighanem még csak a hajtóvadászat maradt fenn, az évi búcsú, a ritka lakodalmak, a háromévenként sorra kerülő Testvériség–egység Találkozó mellett. Egyébként az emberek bebújnak odújukba, a kapcsolatok számai egyre szakadoznak.

Ennek okát, az életmód változása mellett, főleg a falu elnéptelenedésében, elöregedésében kell keresnünk. Mind kevesebben vannak azok, akiknek még kedve lenne a megszakadt emberi kötelékeket egybetartani, netán újakat létrehozni. Egyre kevesebb az életerő.

Tóba lakossága 1950 táján mintegy 1500 főt számlált, 1960-ban 1400-at, 1970-ben 1200-at, 1980-ban 1100-at. A nyolcvanas évek derekán a lélekszám ezer alá

esett, az utóbbi esztendőben pedig így alakult: 1985-ben 922 lakosa volt, 1986-ban 874, 1987-ben 856, 1988-ban pedig 820.

Már a két háború között a sokgyermekes család fogalmán négy-hat utódot értettek. Egészen kivételes és egyedülálló jelenség volt Szalma Maris és Táska Andris – becsületes nevén Nagy András – házassága, amelyben tizenkét gyermek született, tíz még ma is él, ebből hét a faluban.

Nagyrészt a fiatalok elvándorlása miatt, de részben az otthon maradtak szigorú családtervezése folytán is – legtöbbször már az első gyermek után bekötik a zsák száját –, a természetes szaporulat változatlanul alacsony. Az utóbbi tíz esztendő átlaga meg sem közelíti a havi egyet. (1979-ben 8 csecsemő született, 1980-ban 8, 1981-ben 9, 1982-ben 6, 1983-ban 8, 1984-ben 4, 1985-ben 6, 1986-ban 7, 1987-ben 9, 1988-ban pedig 7.)

„Kimúlunk a világból, még hírmondónk sem marad” – mondják az emberek csak úgy maguk elé meredve, de ha feltekintenek, mások arcán is a teljes reménytelenség árnyait láthatják.

TERHESSÉG, SZÜLÉS, CSECSEMŐNEVELÉS

Talán semmilyen téren nem történt annyi változás, oly gyökeres szakítás „a hagyományossal”, mint a szülés, a gyermekgondozás esetében. Századunk első hat-hét évtizedében mindez csak lassú folyamat volt, a mélyreható fordulat a nők utóbbi két nemzedékében, a mostani negyven, illetve húsz év körüliek életében következett be.

Fontos dátumként jelölhetjük meg az 1967-es esztendőt, ettől kezdve ugyanis a tóbaiak már nem Tóbán születnek, hanem mintegy negyven kilométernyire odább, Zrenjaninban, az ottani kórházban. Az utolsó bába, a „cédulás” Koszó Emerencia 1966-ban még ellátta dolgát, de a következő évtől már csak nővérként működött a helyi egészségházban.

A szüléshez kapcsolódó szokások, hiedelmek, tilalmak, amelyek többek között a testhelyezethez, a köldökzsinórhoz, az első fürdetéshez és a gyermekágyhoz, azaz a boldogasszony ágyához kapcsolódtak, egy csapásra tárgytalanná váltak. A zrenjanini szülészeten nem kerülhetett senki az újszülött közelébe, hogy piros almával érintse arcát, hogy piros képű legyen, hideg vízzel permetezze, hogy ne legyen fázós, imakönyvvel érintse, hogy vallásos legyen, vagy, ha leány, sok férfinévet kiáltson feléje, hogy könnyen férjhez menjen, ha elérkezik az ideje. Ma már ezek a mágikus eljárások csak idősebb asszonyok ajkán élnek, akárcsak a régi, század eleji vagy az első világháborús szülések emléke, amelyek olykor az istálló szalmáján, a kazlak tövében, vagy éppen aratás közben, a kereszt, a „pléhkrisztus” alatt történtek. (Az utolsó mezei pléhkrisztushoz egyébként, amely a Tóba, Kikinda és Töröktoplya hármashatáránál állt, egy tóbai ember csere útján jutott hozzá a nyolcvanas évek elején, s azóta is emlékként őrzi padlásán.)

A szülés előtti és utáni időszak – a terhesség és a csecsemőgondozás kora – ugyancsak az egészségvédelmi szolgálat ellenőrzése alatt áll, bár itt a régi szokásrend, illetve annak az emléke elevenebben él. Persze a viselős asszonyokat ma már

nem kell óvni az abronyicától, mert a víz csapból folyik, s ha a hozzátartozóknak történetesen az a kívánsága, hogy fekete szemű gyermeket hozzon a világra, akkor sem adhatnak neki égett kenyérhéjat, mert nem házilag készítik a kenyeret, a pék pedig ilyen nem ad ki a kezéből. A korábbi munkatilalmak, étkezési szokások azonban még úgy-ahogy érvényben vannak, ha másként nem, akkor tréfás ötletként, nyelvi fordulatként. Ha tartós hányingere van a menyecskének, orvoshoz küldik, bár a kámforos pálinkát is felkínálják neki, de csak azért, hogy eltereljék a figyelmét a bajáról. Ha a férj bizalmasan felesége felé nyúl, figyelmeztetik, hogy a gyerek anyajegyet kaphat ott, ahol megéri. Ma is, ha a „bölcsőre hízó” asszonyka megkíván valamit, az após ezt mondja: „Adjatok neki, nehogy elmenjen a péterkéje.”

Bölcsőt emlegettünk az imént, de hát az a fekvőhely sincs már használatban, elévült, divatjamúlt. Legfőljebb némelyik padláson található egy-két szúette, repedezett példánya, diót vagy ilyesfélét tartanak benne. A kórházból hazatérő kisbát tolókosci, rácsos, matracos ágy várja. És persze a hozzátartozók öröme, boldogsága. A tréfára hajló nagypapa még a küszöbre helyezné a pólyást, ahogy ez valamikor szokásban volt, de a fiatalok ijedten kapnak utána: Jaj, nehogy baja legyen a gyerekeknek. A nagymama meg sem próbálkozik azzal, hogy a kicsi karjára szemverés ellen óvó piros szalagot kössön, a fiatalok mindjárt leborítanak érte, de azért egy óvatlan pillanatban, csak úgy véletlenül, egy visszájára fordított ingecskét vet rá, mert annak ugyancsak bajelhárító ereje van. A fiatalok nem szívesen veszik az ilyen mágikus eljárásokat, a babonáságokat, ahogy mondják, bár abból a mozdulatukból, ahogy minduntalan letakarják a csecsemőt, mintha kiütközne valamilyen ösztönös védekezés is a különféle rontások ellen. De a rokonság, az ismerősök is „pfuj, pfuj, de csúnya”, és „ó, te kis bűdös” felkiáltással közelednek a kicsi felé, mintegy félrevezetve a rontó szándékú gonoszt: itt nem is kedves személyről van szó, hanem közömbösről, sőt ellenszenvesről, s így nincs mit keresnie.

A két háború között még általános szokás és szükséglet volt a szemverés elleni védekezés, mert úgy tartották, hogy a védtelen csecsemőt ez veszélyezteti leginkább. Hatékonyak tartották, ha az mosdatja meg a kicsit, akiben a baj lehetséges okozóját látták. „Gyere mán, Etel, mosdard meg a gyereket, tegnap nagyon megverted szemmel” – mondta az egyik szomszédasszony a másiknak, aki aztán tenyeréből egy nagyobb korty artézi vizet vett, s szájából mosta meg a gyerek arcát, pendelyével pedig megtörölte.

Ha a gyermek tovább sírt vagy más tüneteket észleltek, akkor már a ráolvasó asszonyt kellett felkeresni, aki bűbajos szavakat, szövegeket seppelve próbálta elhárítani a bajt. Ha ez sem vezetett eredményre, akkor már nagyobb fokú rontástól kellett tartani, s ezért elrendelhetette, hogy az anya csecsemőjét söpörje ki a szobából a trágyadombig, mert csak ily módon lehetett „kiűzni” a betegséget a házból. Idős adatközlőm, aki ezt fiatal korában végigcsinálta, mondja: „Nagy bajban voltam, nem tudtam hogyan óvjam meg a kicsimet az ütődésektől, végül pokrócba csavartam, és a seprővel vigyázva toltam magam előtt a kijelölt helyre.”

A mai hatvanévesek közül alighanem nincs senki a faluban, akit a szülők annak idején, gyermekkorukban, ne vezettek volna el a ráolvasó asszonyhoz. Az egyiknek a fejére egy bögre vizet tett, ebbe öntötte bele a felolvasztott ólmot, s

megszilárdult alakjából következtetett arra, hogy kitől vagy mitől ijedhetett meg, és ettől függően hangzott el a gyógyító ráolvasás. A másíknak sejtelmes suttogással ráímadkozott a pokolkeletre⁹, amit aztán otthon kellett túvel kiszúrni és kítisztítani. A harmadíknak babbal lekerekítette a gílvát, s közben mormolta a varázsszavakat: „Az Atya rontson, a Fiú bontson, a Szentlélek eloszlasson.” Ha ez sem segített, akkor a kelevényre még mindig tehettek sült hagymát, cukros tejeskalácsot, szappanos kovászt, nyers paradicsomot . . .

VARÁZSSZAVÚ RÁÍMÁDKOZÓ ASSZONYOK

A két háború között két ísirt, úgy is mondhatnánk, hogy tiszteletben álló ráolvasó asszony volt Tóbán: Aranyos Kati, aki egyúttal a rózsafüzér-társulat céduláit is kezelte és Meggyesi Julis, aki a ferencesek harmadrendjéhez tartozott, azaz „kütagja” volt a hitbuzgalmi közösségnek. Mindkettőjüket szentes, jámbor asszonynak tartották. Aki felkereste őket, arra „fejből ráímadkoztak”, ezért nem is ráolvasó, hanem ráímadkozó asszonyoknak tartották őket. Az emberek hittek abban, hogy a baj, a betegség „hallgat” a parancsra, illetve, hogy a szavak hatására visszavonulásra kényszerül, ezért becsülték azokat, akik ísirték a „szent” ígétet, a mágikus szövegeket. A két idősebb tóbai asszony szépen beíllt ebbe a fogalomkörbe.

A másodík világháború után többen is folytatták ezt a „mesterséget”, de a legnagyobb tekintélye – már azoknál, akik szolgálataikat igényelték – Dugó Verkának volt. A mai negyven fölötti lakosok közül is még igen sokan voltak nála gyermekkorukban, legínkább az anya kíséretében, aki, ha a környezet megszólta ezért, így védekezett: lehet, hogy nem használ, de ártani sem árt . . .

Az utolsó tóbai ráímadkozó asszony, a kilencvenéves Kutník Örzse, 1988-ban halt meg.

A leggyakoríbb panasz változatlanul a szemverés okozta rontás volt. Hogy valóban erről van-e szó, azt a ráímadkozó asszony úgy állapította meg, hogy kilenc kanál vizet mért egy edénybe, ezzel megnedvesítette az ajtó sarokvasát, kilíncsét, a gyermek arcát, majd a vizet újra megmérte. Ha több volt a kilenc kanálnál, akkor ez biztos jele volt annak, hogy szemverés történt.

„Te ezt elhiszed?” – kérdezte az eset leírása után e sorok írójától egyik türelmes adatközlője, aki már napok óta állta a szurkos fenekű riporter kérdéseit.

A gyerek persze nemcsak gond, öröm is, alighanem a legnagyobb boldogság. „Te, kis pandara” – mondják a tóbaiak engesztelő hangon csintalan magzatuknak, mintegy emlékeztetve a görög mitológia Pandorájára, aki sok földi baj okozója volt. A beszélni tanuló fiúcska egyik első szava – a felnőttek nagy derűtségére – az, hogy „a szentségit”, de a többi káromló szó is gyorsan ráragad. Ha már gyakran káromkodik, akkor rászólnak: „Megállj, kívágja a pap a nyelvedet.” Ha ez így lenne, sok kuka lenne a faluban.

Nagy könnyebbség volt, amikor a kicsi már maga is el tudott játszogatni. A kislánykák a kuckó előtt sokáig elbabrikáltak a csumababa öltöztetésével. Ugyancsak

⁹ bőrbetegség, pokolvar

elpiszmogtak az „élő papírral” is: egy celofándarabot tettek a tenyerükre, amely a test melegétől csakhamar felperdült, végül teljesen összekunkorodott. Ekkor szét-nyitották, újra tenyerükre tették, mire kisimult, majd újra összekunkorodott. Ráleheléssel is lehetett élesztgetni.

A fiúk inkább dobozokkal, fadarabokkal, használatból kiesett szerszámokkal vették körül magukat, meg csumaváracat emeltek, ízékkatonákat csináltak. Ha nagyobbacskaak lettek, deszkából eszkábált, ládaszerű kisszánkót kaptak, olykor csontkorcsolyát vagy fakorcsolyát is. Ez az utóbbi rendszerint háromszögűre formált akácfából készült, élére vékony vaspántot erősítettek, tüzesített vasszőggyel átégették, s ebbe a lyukba fűtték be a bőrszíjat, a madzagot. Olykor, ha rászorultak, maguk is fabrikáltak ilyesmit – kukoricacsumára drótot szereltek –, ami persze nem volt olyan tartós, mint az előbbi, de ezzel is iringálni¹⁰ lehetett egy-két kört.

A jó világ tavasszal köszöntött be, amikor már kiszabadulhattak a négy fal közül, amikor már bújócskázni, fogózni lehetett, a játékok pedig sárból, virágból, természetből, ágakból és sok minden másból készülhettek.

A lányok friss fűből vetették meg az árokperti bodza alatt a babaágyakat, koszorúkat fontak, énekes körjátékokat játszottak, a csöncsön gyűrűt meg a többi kiváltókat, kitalálókat, utánzókat, guggolókat.

A fiúk előszedték a csigát meg a kancsikát, az előző évi passolásokból¹¹ fennmaradt klikkereket, a rongy- és lószőrlabdákat, a szőlőtőkéből faragott fatekét. A hújukozás már kimondottan nyári játék volt. A jól megdagasztott sarat csésze alakúra formálták, beleköptek, és a nyílásával lefelé a flasztértéglához csapták. De előbb még elhadarták a mondókát: „Paprikapalánta, térdig érő saláta, Nagyobbat szólj, mint a vármegye puskája. Húhú!”

A két háború között, de a második világháború után is még egy jó ideig alig volt bolti játék, ha nem számítjuk a búcsún vásárolható apróságokat, a vásárfiát. A hatvanas évektől számítva a korábbi helyzetnek a fordítottja állt be: elszaporodtak az olaszországi hajás és a németországi Barbie babák, a drága elemes vonatok, a villogó robotok, a tüzet okádó harckocsik.

A tavasz nemcsak a gyerekeknek megváltás, a felnőttek is várják. Ez már egy új ünnepkör kezdete is, amelynek központi eseménye a húsvét. Ilyenkor a figyelem egyre jobban a közelgő mezőgazdasági munkák felé fordul, ennek egyik sajátos jele az idő- és termésjóslások elszaporodása.

Ha a tavasz kezdetén, József-napkor (március 19.) szép az idő, akkor, legalábbis a sokévi megfigyelések tapasztalata ezt mutatta, megvan a jó termés reménye. Egy bölcs népi mondás ezt így fogalmazta meg: „József kedvessége – jó év kezesége.” De az előjelek, észlelések alapján még előtte is, utána is, sok ilyen szentencia és időjóslás született.

A hosszú jégcsapok gazdag kukoricatermést ígértek, ha viszont Vince-napkor (január 22.) olvadni kezdett az ereszalja, jó bortermesre volt kilátás, vagyis: „ha megcsordult Vince, tele lesz a pince”. Jégtörő Mátyás napján (február 24.) min-

¹⁰ csúszkálni

¹¹ a golyósjáték (likkerezés, glikkerezés, nálunk: klikkerezés) lyukbaejtéses változata

denképpen fordul az időjárás: ha addig fagyott, olvadni kezd, ha olvadt, fagyni fog, mint ahogy azt a regula is konstatálja: „Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál.”

Sándor, József, Benedek, mint mindenütt, itt is zsákban hozza a meleget. A Benedek-napi dörgés szárazságot, a Szent György-nap (április 24.) előtti pedig havat jelez. Jó búzatermesre van kilátás, ha húsvétkor esik, vagy ha Gergely-napkor (március 12.) a varjú nem látszik ki a vetésből.

Száz szónak is egy a vége: az idő- és termésjóslatok teljes azonosságot mutatnak az idevágó általános magyar szájhagyomány legismertebb rétegével, mint ahogy más téren is – a dolgok természetéből eredően – sok az azonosság.

A NAGYBÖJTŐL A HÚSVÉTI SONKÁIG

A húsvéti ünnepkör szintén sok egybevágást mutat. A nagyböjt idejét – a hamvaszószerdától húsvétvasárnapjáig tartó negyven napot –, Kálmány Lajos tanúsága szerint itt is, valamikor réges-régen, szigorúan betartották a hívők, csak növényi eledellel táplálkoztak, az állati eredetűeket – beleértve a tojást és a tejet is –, teljesen mellőzték, mint a mai vegetáriánusok és bicsérdisták. Ez a szigorúság azonban már a XIX. század végén felbomlott, az önmegtartóztatást az egyház is csak a nagyhét néhány napjára csökkentette – szerdára, péntekre, szombatra. Napjainkban a korlátozás nagypéntekre szűkült. Betartása eléggé általános, olykor a nagyhét említett napjain is csak olajjal főznek. A kivételek persze nem ritkák, egyesek még nagypénteken sem mondanak le a sült szalonnáról, mások pedig – hogy, hogy nem – éppen ezen a napon kívánják meg a sült kolbászt. Amikor pedig a hitestárs megütközve figyelmezteti a böjtre, békülékenyen szólal meg: „Olajon süsd meg, asszony.”

A két háború között meg a háborús években is a böjti jellegű étkezést nem a tilalmak szabták meg, hanem a kényszer. A fő táplálék ugyanis növényi eredetű volt – első helyen a kenyér állt –, friss hús csak vasárnap került az asztalra, esetleg még egy hétköznapon is, ha megnőttek a kisgalambok. Hetente kétszer – kedden, pénteken – száraztészta volt, kétszer-háromszor kemény- vagy zöldfőzelék: bab, krumpli, káposzta, amibe olykor ízesítőnek bekerült egy-egy szelet szalonna, kolbász vagy füstölt hús. Szombaton rendszerint nokedlis krumplipaprikást vagy pörccs krumplis tarhonyát ettek, ecetes uborkával, savanyú paprikával, vasárnap pedig főtt tyúkot mártással vagy paprikás csirkét. A fő ételt csaknem mindig suhintott vagy rántott leves, esetleg savanyú leves előzte meg, ebbe vékonyra vágott száraztésztát, kerekre formált csipetkét, tépett csipedettet, kanálvertet, frissen sodort tarhonyát, morzsoltkát, apró szemű száraz tarhonyát, szitalékot, a vasárnapi tyúklevésbe pedig hosszú vagy kockás tésztát (esetleg reszeltet) tettek.

A lisztes ételek elterjedése ellenére az étkezés nem volt egészen egyhangú. A száraztészta lehetett édes – erre mákot, diót, szentjánoskenyeret hintettek, lekvárt tettek – lehetett sós – erre túró, krumpli, gömölye, tojás, sonka került, de tetszés szerint lehetett egyik is meg a másik is, mint a grízes vagy a káposztás tészta esetében. Ezeket a kelt tészták, rétesek, bélesek, lepények, pogácsák sokaságával lehetett változtatni meg a zsírban sült tésztákkal is: fánkkal, csöregével, palacsintával, tolófánkkal, császármorzzával.

A búzalisztet néha kiegészítette a kukoricaliszt. Ebből készült a hígra kevert, éjjel erjesztett görhe, a vastag, zsíros prója, a forró vízben megfőzött, hideg tejjel tálalt ganca vagy mamaliga, a sok cukrot, zsírt igénylő tökös málé.

Ha még arra is emlékeztetünk, hogy például a krumplit milyen sokféle módon lehetett elkészíteni, meg hogy a nagy szemű és kis szemű bokor- és karóbab – a tarka szemű menyecskebab, a nemesített vajbab, a széles hüvelyű juliskapaszuly, a kéngyertyás sárgabab – főzésének is megvolt a maga módja, akkor a régi világ „böjtös”, hústalan kosztját is viszonylag gazdagnak mondhatjuk. Pedig a csemegéket még nem is említettük: a főtt kukoricát, a sült tököt, a töktepertőt, a szilvadásztot, a birsalmasajtot, a kompótnak szárított körtét, a puluskát. Lehet, hogy ezek közül nem mindegyik állná ki a versenyt a mai képviselőfánkokkal, reformtortákkal, négerszeletekkel meg az egyéb krémes, habos süteményekkel, de azért nem is voltak egészen elvetnivalók.

Igazi böjtös étel csak nagypénteken került az asztalra: a sovány bodag és patogatott kukorica. Ezeket még az előbbi napon, nagycsütörtökön elkészítették, a pernyével gondosan megsíkált tepsiben megsütötték, hogy a zsírnak még a lehelete se érje. Ebből a kovász nélküli lepényféléből, mint nevéből is kitetszik, erre az alkalomra kimaradt az a kevéske zsiradék is, ami egyébként járt hozzá, azaz csak lisztel, sóval és vízzel gyúrták össze. Úgy kopogott, mint a kő, s olyan kemény is volt.

Ezen a napon egyébként elhallgattak a harangok. „Magsüketültek . . . elmentek Rómába . . .” – mondogatták az emberek. A reggeli, déli és az esti Úrangyalának időpontját a toronyba elhelyezett kerepelővel jelezték. Nagy némaságba burkolózott a falu, csak egy-két utcasarkon, a játszókon gyülekezett délutánoként a fiatalság, a nagyböjt végét várva, persze, ha a böjti szelek addigra felszikkasztották a sarat. Az idősebb legénykéek csapatokba verődve báboztak, biccezték, a lányok pedig összefogódkodtak, és énekes játékokat játszottak. Egy játékfűzér a következő dalokból állt: Éva, szívem Éva; Beültettem kiskertemet; Most viszik, most viszik Uborkáné lányát; Lánc, lánc, eszterlánc; Dombon törik a diót; Kocsit, kocsit, komámasszony.

Nagypéntek a csönd napja volt, még a tűzhelyt sem gyújtották be. Aki nem süttött bodagot, kenyéren és vízen élt. Csak az ökölnyi nagyságú nagypénteki cipót dagasztották meg, s tették száradni a padlásra. Az első világháborúba induló katonák még ettek belőle, mert úgy tartották, hogy megvédi őket a golyótól.

Nagyszombaton már újra zsongott a falu. Délelőtt tízkor megszólalt mind a három harang. Ezt a pillanatot sokan seprővel a kezükben várták, s gyorsan körülperték a házat, közben ezt mondogatták: „Kígyók, békák távozzatok, megszólaltak a harangok!” A böjt még tartott, de azért délben már volt egy kis híg leves. Délután a tűzoltók önkéntes adományt gyűjtöttek a testület részére. Az előtt a ház előtt, ahol támogatást remélhettek, először megfújták a kürtöt, két díszlövést adtak le, majd adakozásra szólították fel a házigazdát. Este a tűzoltók teljes díszben, zenekarostul vettek részt a feltámadási körmenetben, minden sarkon sortüzet dörrentve. Felvonultak más jeles napokon is – pünkösdkor, búcsún, karácsonykor –, ez a szokás azonban 1944 után megszűnt.

Amint befejeződött a körmenet, az emberek hazasiettek, s a padlásról lekerült az előre elkészített húsvéti sonka, a kolbász (Kálmány Lajos feljegyzése szerint:

aki ebből előbb evett, azt nem csípte meg a kígyó), az ecetes torna és persze a sonka levében főtt tojás is, amelyet itt mindenki kókonya néven említ, jöllehet Bálint Sándor az 1957-ben kiadott *Szegedi szótárban* azt írja, hogy „a szót már csak az öregek ismerik”.

A tojás, az újjászületésnek ez az ősi szimbóluma, sokszínűre festve – manapság bolti festéket használnak, olykor, minták alapján, hímes tojásokat is „rajzolnak”, régente viszont csak a hagymahéj, a zöld dióhéj főzetében forgatták meg –, mostanság is megjelenik csaknem minden gyerekes ház ablakában, egy kis fűvel bélelt kosárkában, ahova, egy kazal édességgel együtt „a nyuszi hozta”.

Ha a nagypéntek a csönd, a nagyszombat pedig az újrakezdő élet napja volt, akkor húsvét vasárnapjáról elmondhatjuk, hogy az áhítat, a csaknem teljes buzgóság jegyét viselte magán, húsvéthétfő pedig a kitörő, olykor féktelen örömet. Ezen a napon ugyanis a két háború közötti időkben a legények már a kora reggeli órákban gyülekeztek a kocsmában, s onnan együtt és zenekísérettel indultak locsolkodni. Minden lányos házhoz betértek, a kútból vizet húztak, és a vödörből merített, a kancsából tenyérbe öntött vízzel meglocsolták őket. Jaj volt azoknak, akik rosszul bújtak el, és megtalálták őket, ekkor nem volt menekvés: ketten fogták, a harmadik vödörből öntötte rá a jéghideg vizet. A zenészek ilyenkor tust húztak, a lányok pedig sikongva, visongva futottak a ház felé. Ez a szokás a hetvenes években még járta, de már zenekíséret nélkül. Női adatközlőim csúnya szokásként emlegették, s nem kis elégtétellel mesélték, hogy húsvét keddjén olykor kamatostul visszaadták a kölcsönt, legutóbb is egy erőszakoskodó fél délelőttöt kuksolt a szárkúp tetején, oda menekült a locsolkodó asszonyok elől.

A legények kalapja, hajtókája csakhamar színes bokkrétává változott az odatűzött illatos jácintoktól – az „ácintusoktól”, ahogy még Tóbán mondják –, a magukkal hozott kisebbfajta szalmahordó kosár pedig megtelt piros tojással. A mai locsolkodások már szelidebbek, a gyerekek két-három főnyi csoportban járnak, szagos vízzel locsolkodnak, s ők is gyorsan virágba borulnak, mint egy fa, zsebük pedig púposra dagad a sok festett tojástól.

BOSZORKÁNYOK TALÁLKOZÓJA

A húsvét utáni jeles napok a tavaszköszöntés, a nyárhívogatás jegyében telnek. Szent György-naptól (április 24.) pünkösdig sok alkalom adódik a megújuló természet üdvözlésére. Ennek legismertebb, többször is ismétlődő módja a kapuk, a házak zöld ágakkal történő feldíszítése. Ez azonban csak újabban jelképezi inkább az erdő-mező újjászületését, régebben nagyrészt a termékenységvarázslat és a gonoszűzés szolgálatában állt. Az a hiedelem élt, hogy a zöld ág elhárítja a rontást, megvédi a házat a bajtól. Ilyen funkciója volt sok minden másnak is: a virágvasárnapi barkától kezdve a pünkösdi bodzáig, de az új ház ormára szegezett zöld ágnak is.

Leginkább boszorkányoktól kellett tartani, akik év közben is sok bajt kevertek, de hatalmuk éppen Szent György-napja előtt volt a legerősebb, s eltartott Szent György-nap reggeléig. Az ezen a napon kitűzött zöld ág pont ennek a kritikus időszaknak az átvészeléséhez nyújtott némi biztonságot, legalábbis ezt tartotta a néphit.

Ez idő tájt zajosabb volt a gonoszok szokásos találkozója is. A híres szegedi búbajosok gyülekezőhelye az Őthalmom volt, a tóbai és a környék boszorkányai pedig a kikindai Kishalmon ütöttek tanyát, ott szedték Szent György-nap hajnalán a boszorkányok vizét, a harmatot, s ott volt a mulató- és tánchelyük is. A helybeliek messze elkerülték a kopár halmot, nehogy hatalmuk alá kerüljenek. Volt azonban olyan is, aki éjjel állítólag kileste őket, felfedte kilétüket, látta, hogyan változtatják át a kóbor kutyákat hallá, amit aztán megsütöttek, és lakmároztak belőle. Aki éjjel nem mert a halom közelébe menni, de napközben odamerészkedett, az láthatta a szanaszét dobált halszálkákat.

Az egyik név szerint ismert, utcához, házszámhoz kötött tóbai boszorkány saját, Pincsi nevű kutyáját sütötte meg, és vendégelte meg vele társait. A kérése csak az volt, hogy a csontokat egy helyre dobálják, de az egyik, figyelmetlenségből, mégis a kukoricásba vetette. Amikor a boszorka felélesztette a kutyáját, hiányzott az állcsontja, nem bírt enni, s csakhamar elpusztult. Hogy látta-e valaki a napokig szűkülő állatot, azt nem lehet tudni, de az tény, hogy a tóbai gyerekek sokáig ütemesen ismételték a boszorkány háza előtt a még ma is előpattanó alkalmi verset:

*A Pincsinek nem volt álla,
Mert megette a gazdája.*

Sokan tudni vélték még azt is, hogy boszorkányéknál az egyik nap túrós tészta, a másik nap túrós rétes volt ebédre, holott csak egy tehenük volt. Még egy „bizonyíték” volt ez, hogy ő, a boszorkány az, aki rendszeresen „megvámolja” a falusi tehenek hasznát.

Mostanában nem nagyon hallani a boszorkányok ördögi praktikáiról, még azok is hallgatnak róluk, akiknek esetleg lenne mondanivalójuk, akik a számukra megmagyarázhatatlan esetek kapcsán úgy tartják, hogy valami azért csak van a dologban. Egyszer-kétszer megpróbálkoztak, hogy kifejtsék véleményüket, de a hallgatóság faképnél hagyta őket, vagy simítani kezdték előtte a földet: „Hadd guruljon jobban a hazugság!”

Így aztán a boszorkányok hatalma múlóban van, pedig nem is olyan régen, a két háború között, meg később is, ugyancsak megkeserítették az emberek életét azzal, hogy elvették a tehen hasznát, összegubancolták a lovak sörényét, bodagossá tették a kenyeret, éjjel megölték az embereket, nappal megverték őket szemmel, és sok más rontást végeztek.

Velük együtt lassan-lassan kivesznek a többi természetfeletti erővel rendelkező földi és földöntúli lények, amelyek régente oly nagy számban népesítették be a településeket, illetve a képzeletet, úgymint a lidércek – a helyi nyelvhasználat szerint: lüdvércek, táltosok, garabonciások, a cigány néphitből átvett, fejetlen ember vagy állat képében megjelenő bengá, a napot, holdat faló markaláb. Emlékük is halványul, bár a gyerekekre néhol még így szólnak rá: „Nyughass, mert elvisz a markaláb!” Az öregek pedig így panaszkodnak lábájásukra: „Beleütött a bengá.”

A szentgyörgyi faághoz hasonló szerepet töltött be a pünkösdi „bodzázás” is, azaz a kerítések, udvarok bodzaágakkal történő feldíszítése. Régente a virágját el-

tették, s ha valakit szél ért, megfüstölték vele. 1988-ban csak néhány házat bodház-
tak Tóbán, köztük volt a hetvenen túl járó Ördög Antalé is. „Ameddig élek, te-
szek” – mondja.

A pünkösöd után következő második hét csütörtökjén, úrnapiján, újra kizöldül-
tek az utcák. A falu négy sarkán – a Nagy és a Kis utca két-két szegletén – zöld-
sátrakat, később kősatrákat emeltek, ahol az úrnapi körmenet megállt, s a pap ál-
dást osztott. A sátrak felállítása egyes családok hagyományos joga volt, így a sze-
gény település szegény részén, a Gyötrödsarkon id. Ördög István ázott le négy for-
más akáctörzset, a határból pedig kocsiszámra hozta a frissen kaszált pipacsot és
szarkalábat, füvestül. Az asszonyok sok csokorba kötött, koszorúba font kerti vi-
rággal érkeztek. Ezt az ünnepség után hazavitték és a padlásra helyezték, hogy óv-
ja a házat a villámcsapástól. A többi virágból, fűből is vittek egy maroknyit, s eb-
ből a szentelményből később néhány szálat a beteg fürdővizébe tettek vagy meg-
gyújtották, ha jött a vihar. De magának a körülhordott és a négy világtáj felé fel-
mutatott oltáriszentségnek is gonoszt és betegséget elhárító erőt tulajdonítottak. A
második világháború befejezése óta az úrnapi ünnepségeket a templom udvarában
tartják.

AZ UTOLSÓ MÁJUSFÁK

Valamikor rontást megelőző, gonoszúzó szerepe volt a májusfának is, de ezt a
jellegét már régen elvesztette, s május elseje a megújuló természet, a mosolygó ta-
vasz, a zöldülő, piroslo kikelet, olykor a szerelem ünnepévé vált. S az is maradt,
amíg szokásban volt.

Kálmány Lajos egyik művében (*Szeged népe, II.*, 1882) a májusfához fűződő
szajáni szokásokat írta le. Csorba Béla közlése szerint (*Temerini népszokások*,
1988) „a század elején még minden utcában szokás volt májusfát állítani . . .”, de
Bálint Sándor is úgy tudja (*Szegedi szótár*, 1957), hogy „elvétve a század elején
még előfordult”. Borús Erzsébet gyűjtése alapján (*Topolyai népszokások*, 1981)
azt szögezi le, hogy „a májusfa állítása az I. világháború után tűnt el”, mert nem
engedték a csendőrök. Penovátz Antal viszont egy összegező munkájában (*Vajda-
sági magyar néprajzi kalauz*, 1979) elég merészen azt állítja, hogy Vajdaságban „a
tavaszi ünnepkör májusra eső szokásai közül alig emlékeznek már valamire. Di-
vatját túlta már a szerető kedvesnek állítandó májusfa szokása . . .”

Észak- és Közép-Bánát több településén egészen a közelmúltig eleven szokás
volt a májusfa állítása, néhol még napjainkban is él. Penavin Olga egyik könyvé-
ben (*Népi kalendárium*, 1988) szintén azt írja, hogy „Szlavóniában, Kórógyon (. . .)
1985-ben még magam is szemtanúja voltam e szép szokásnak . . .”

Tóbán 1979-ben állítottak fel utoljára májusfákat, később már nem, mert „ke-
vés volt a regruta”, s általában is erősen megcsappant a fiatalság száma. Az itteni
szokás az volt, hogy azok állították a májusfákat, illetve vezették le az e körüli te-
endőket, akik abban az évben vonultak be. 1979-ben az 1961-es nemzedék volt a
soros. Mindössze öten voltak, úgyhogy a többi fiatal besegítésére nagyon is szá-
mítottak. Az utolsó évben 135 májusfa volt a faluban; ennyit vettek névsorba, eny-

nyit is állítottak. Minden lányos ház elé került, de a hivatalos személyek, a hivatalnokok, az orvosok, a tanítók meg a szövetkezet, a politikai és társadalmi szervezetek vezetőinek otthona elé is.

A tóbai fiatalság a május elsejére virradó éjjelt talpon töltötte. Ördög András leírása szerint először sudár növésű fákat – a helyi nyelvhasználat szerint surjánfákat – kellett „lopni” azoktól, akiknek a háza előtt majd felállítják a májusfát. Volt, aki a bejárathoz készítette a szálfát, a kikaput is nyitva hagyta, másoknál pedig úgy kellett átugrani a kerítést. Az előző évi „tolvaj”-okat egy helyütt még meg is ugratták a vadászpuskával. „Ne turkáljon senki az udvaromon” – mondta másnap az illető.

Amikor virradt, mind a 135 májusfa ott állt, ahol kellett. Olyanok voltak a sok zöldtől, a fehér és lila orgonától, a piros, sárga, zöld és kék pántlikáktól, mint a legszebb mezei csokrok. Egy-egy kóbor szellő olykor meglengette a fodros, caknis papírszalagot. Némelyiken egy üveg bor, egy szál kolbász is függött. A vőlegény saját kezűleg készítette el menyasszonyának a hófehér bokrétát. Abban az évben a legszebbet Ljubica Lončarić, a későbbi Hunyadi Lászlóné kapta.

Két hét múlva, rezesbanda kíséretében, „kitáncoltatták” a májusfákat. Amikor a pántlikákat bevették a hajadonnak, a házbeliektől pénzt kaptak. Szép kis összeg jött össze, ebből fizették ki a zenekart, s viselték a hagyományos esti regrutabál egyéb költségeit is.

Ezek a bálók szintén elmaradtak, mivel az újoncok is kifogytak, 1988-ban hárman vonultak be. Mostanában az jött divatba, alighanem szerbiai mintára, hogy egyénenként búcsúztatják őket nagy fénnel-pompával, sokmilliós költséggel. Valóságos kis lakodalmak ezek, olykor negyven–ötven meghívottal. A fiatal vendégek már három csókkal is köszöntik egymást, ortodox szokás szerint.

Az ifjúsági szervezet 1980-ban, 1981-ben és 1985-ben még megpróbálkozott a szokás felújításával, de a buzdításnak nem volt foganatja – kevés a fiatal, a fáradtságot meg sajnálták.

REGRUTABÁL, BÚCSÚ, SZENTIVÁNI TŰZ

Még egy szép közösségi szokásnak volt gonoszűző, betegségmegelőző jellege – a szentiváni tűzgyújtásnak –, de ez is már a múlté. Keresztelő Szent János (június 24.) előestéjén gyűjtötták, a nyári napforduló idején, de mindig csak a szlávok alakja után, Szent Iván-napjaként emlegették, ami arra mutat, hogy a keleti egyház útján, bizánci hatásra terjedt; jöllehet gyökerei sokkal mélyebbek, visszavezethetők a pogány tűztiszteletre, a tűzimádásra.

„Ma már nem élő hagyomány, de az öregek emlékeznek rá” – így ír szokásáról Bálint Sándor 1957-ben. Dömötör Tekla szerint (*Hungarológiai Közlemények*, 1974, 19–20. sz.) „a szentiváni tűzgyújtás és a tűz átugrásának szokása egészen a második világháborúig a magyar nyelvterület sok részén fennmaradt (. . .) ma már a szokást kiveszőfélben levőnek tekinthetjük”.

Tóban a két háború között, részben a második világháború után is, eleven szokás volt, úgyhogy nemcsak az öregek, hanem a fiatalabbak is emlékeznek rá, mi-

vel részvevők voltak, érzik még az azóta kiveszett „szentiványi” alma ízét, az akkori locsolások kellemetlenségét.

Az említett estén tíz–tizenöt helyen több szárkévét gyűjtottak meg az utcán, a szikrázó lángok bevilágították a falut. Ezután vödörrel, kosárral szentiváni almát vetettek a máglyák közelébe, némelyik a parázsba gurult, megperzselődött, ezeket a gyerekek csemegeként kiragadták onnan, de a többit is egykettőre felkapkodták. Aki evett belőlük, annak nem kellett tartania a torokfájástól, aki pedig a tüzet átugrotta, az nem lett rühes, tetves, bolhás, s általában elkerülte a betegség. Régen te a nagylányok és a legények is átugrálták a tüzet, és ha sikeresen átlendültek, akkor még abban az évben férjhez mentek, illetve megnősültek.

A tóbai iskolások legutóbb 1958-ban ugrálták át a szentiváni tüzet. Katona Imre és Tóth Ferenc észak-bánáti gyűjtése szerint Padén még 1971-ben is szokásban volt.

Időközben, a májusfa állítása és a szentiváni tűzgyújtás között, még egy jeles napja volt a falunak: a búcsú, amely a Szentháromság napján van, azaz mindig a pünkösdöt követő első vasárnapra esik.

Az egyházi meghatározás szerint a búcsú a helyi templom védszentjének – esetünkben titulusának – évenként való megünneplése, amelynek profán elemei (vendégeskedés, vásár, bál) is vannak. Vallási jellege többé-kevésbé megmaradt, de napjainkban az előbbi definíciónak inkább már a fordítottja érvényes: a búcsú a vendéglátás napja, amelynek liturgikus elemei is vannak.

A Szentháromság tiszteletére szentelt templomok a középkorban tűntek fel, nagy számban azonban a XVIII. században, a nagy pestisjárványok idején szaporodtak el. Tóbán 1874-től tartják, s azóta is a legnagyobb ünnepnapok közé tartozik.

Már egy héttel korábban kezdenek rá készülődni, a pingálóasszonyok ennél jóval előbb is nekiálltak a mintázásnak. Valamikor nagy munka volt a ház meszelése, a fal aljának elhúzása, az udvar és ház elejének tisztogatása, az utcai árok, kerítés javítása, a nagytakarítás – a függöny mosásától a földpadló mázolásáig – s persze a temérdek étel be- és elkészítése, a főzögetés, sütögetés.

Így volt ez régente, de így van ez ma is, azzal a különbséggel, hogy mint minden munka, ez is valamivel könnyebb lett. Eltűntek az alföldi, parasztvégű házak – velük együtt a napsugaras, „istenszömes” homlokzatok, helyükbe az utcafrontosak kerültek, itt-ott a német típusúak is, s ezeknek többségét már nem kell meszelni, de a mázolás is kiveszett, mert a földes szobák szintén eltűntek. (Streitmann Antal főgimnáziumi tanár írja a Borovszky-féle Torontál-monográfiában, hogy a XX. század elején „Tóbán a zöld és a sárga [. . .] színek dívnek” a házak falán.) Egyre több a gyepes udvar, a „szomorú udvar”, ahogy azt régente mondták, ahol már nincs jószág, olykor egy szem baromfi sem. Nem lehet lebecsülni a mosógépek, porszívók, mixerek és egyebek segítségét sem, de tennivaló korunkban is maradt bőven, mint a női munkák esetében általában.

A búcsú napjára kiragyogtatták a falut, még a kocsíúton sem maradt szalmaszál, minden göröngy a helyére került. De bent is nagy volt a rend mindenütt, az asztalok megteltek minden földi jóval – jöhettek a kedves vendégek!

A búcsú mindenekelőtt a szeretetvendégség¹² napja, úgyszólván mindenki hivatalos, nem kell se szóbeli, se írásos meghívó, a vendéglátás ilyenkor magától ér-

¹² családias, baráti összejövetel, rendszerint ebéddel összekötve

tődik. Ekkor egyszerűen illik felkeresni az ünneplőket, s ehhez tartják is magukat a közeli, de a messzebbre szakadt rokonok, jó barátok, ismerősök, katonacimborák. Ha valaki nem tudja igazolni elmaradását, nem számíthat a viszonzásra. Ilyenkor hazajönnek a nagy migrációs hullám idején Kikindára, Zrenjaninba, de főleg Szabadkára vándorolt tóbiaiak, némelyik udvaron két-három autó áll, a többi az utcára szorul. Érkeznek a szomszédos falvakból is, ahol csaknem mindenki kalendárium nélkül tudja a tóbai búcsú időpontját, mint ahogy a tóbiaiak is számon tartják, hogy Csernyén Ágota napján (február 5.), Tordán Nepomuki Szent Jánoskor (május 16.), Kisoroszon Péter-Pálkor (június 29.), Töröktopolyán pedig Nagyboldogasszony napján (augusztus 15.) van a búcsú.

Ritkán látott rokonok, ismerősök beszélgetéssel, hírcserével töltik az időt, ebéd után még jobban megelégnél a vendéglátás, a távozóknak süteményt, tortát csomagolnak, hogy az otthonmaradottak se maradjanak ki a búcsúból.

A búcsú napján a régi vásárosok utódai ütik fel sátrukat. Törökmézet, diós és selyemcukrot, színes léggömböt, művirágot, pisztolyt és egyéb gyermekjátékokat árulnak, meg temérdek bazáros encsem-bencsemet, elvétele pedig faárut, kést és egyéb közszükségleti cikket. Olyan jellegzetes vásári áru, mint a mézeskalács vagy cserépfazék, már évek óta nem lelhető fel. Akár tetszik ez valakinek, akár nem, ez a dolgok rendje: ha valamire nincs szükség, kíméletlenül kipusztul. A háború utáni években két körhintás szórakoztatta a gyerekeket, az egyiknek, a káptalanfalvinak, kézzel hajtott, a másiknak, a telecskainak, lövontatású ringlispíljé volt, ezeket egy motoros váltotta fel, majd ez is elmaradt. De kinek is állítanak fel, amikor az elemi négy alsó osztályának két összevont tagozatában alig van diák. Az 1988/89. tanév ennek ugyan ellentmond, mert az elsőbe 17-en iratkoztak be, ami egészen rendhagyó, a sokévi átlag felett van. A második osztályba 8, a harmadikba 8, a negyedikbe pedig 7 tanuló jár.

„Minden megváltozott mostanában – mondja a helyzetet összegezve a 86 éves Bálint Etel – a búcsú is, az áru is, a nép is.”

A búcsúbál azonban nem jutott a farsang sorsára: még 1988-ban is megtartották.

1920-ban egy ilyen búcsúbálon, egy kocsmai verekedés alkalmával veszítette életét egy csernyei legény, Deák Gyuri. Történetét ponyvastílusban kisserkesztették, Bálint Sándor szavaival élve, kidalolták, mert akkor népünkben még élt a baladaalkotás kényszere, illetve versalkotó, eseményközlő készsége. Ez volt az élőszavas népköltészet egyik utolsó hírmondója tájunkon, a XIX. századból átmentett ága. Csoda, hogy kihajtott, nem csoda, hogy hírére is alig emlékeznek.

BATKÁROSOK, BŐRSZEDŐK, KOLDUSOK

A búcsús „sokadalom” után nemsokára minden elcsendesedett. Most már őszig alig adódott alkalom a nagyobb összejövetelre, az emberek valósággal belegörnyedtek a munkába: egymást érték a kapálások, jött az aratás, a cséplés, a dohányfűzés ideje. Hajnalra kiürült a fél falu – kiköltözött a határba –, otthon csak a gyerekek és az öregek maradtak, azok tehát, akik még nem vagy már nem voltak munkaképesek.

Az utcák kihaltak, a járdák porát csak ritka látogatók verték fel. Kora tavasszal, a fecskékkel és a gólyákkal jöttek a házalók: a vándoriparosok, a vándorkereskedők. A drótos, az üveges, a bádigos a hátán hordozta műhelyét, benne volt a szerszám is, az anyag is. Ha munkába álltak, a bámész gyerekek körülállták őket, s nagy boldogan elnyargaltak, ha kezükbe került valamilyen nagy csereérték: egy darabka üveg, egy nyúl farknyi rézdrót, a forrasztóon egy megkeményedett cseppje, a fehérbádóg forgácsa.

A két háború között gyakoriak voltak a bosnyák bazárosok, akiket itt még olcsójánosoknak vagy batkás sógoroknak, batkárosoknak is neveztek, mivelhogy az, amit árultak, nem ért többet a XVI. században használt, csehországi eredetű garasnál, a batkánál. Ha leálltak kereskedni, akkor a nyaklóval felerősített, hasukon megtámasztott tálcájuk alá tették horgas botjukat. Borotvát, szipkát, óraláncot, zsebtükröt, cérnát, gombot, szatyngot és egyéb rövidárut kínáltak.

Egy vándorlás nem a régimódi, láncra járó sétálóórák javításával maradt meg az emlékezetben, hanem azzal, hogy a vendégfogadó házból köszönés nélkül távozott, s magával vitt egy lópokrócot. Senki Dusán – mondták megvetéssel a házbeliek, a falubeliek pedig a minősítést még megtoldották egy-két káromkodással is a nyomaték kedvéért.

Egylovas kocsival járt a gyümölcsös, a gölöncsér, a bórszedő. Ennek az utóbinak még zsidó volt a neve, mivel a falut többször bejárva, ezt kiabálta:

*Túloldalon fütyül a zsidó,
Azt fütyüli, mi van eladó:
Toll-e, bőr-e, subadarab-e?
Tóbai kislányoknak piros papucsért.*

A vándorkereskedő döcögő versezetéből kitetszik, hogy a cserekereskedelmet is űzte: ha megegyeztek, akkor az árut nem pénzzel, hanem piros papuccsal fizette ki. Egyébként még ma is azt mondják, ha valaki futva intézi ügyes-bajos dolgát, hogy „jár-kel a faluban, mint bűrös zsidó”. Ez a „megtisztelés”, talán mondanunk sem kell, a riporternek is kijárt.

A szürkülettel a kert alján csapatostul érkeztek a bácskai dohánycsempészek. Néhány óráig pihentek, majd valamivel éjfél után, telt zsákokkal indultak vissza a Tisza irányába, ahol várta őket a rejtett csónak. A zöld huszárok, azaz a fináncok olykor rátörtek a falura, s néhány öngyújtót, házi dohányvágót koboztak el. Néha egyenesen a dohány rejtékhelye felé mentek, ekkor nyilvánvaló volt, hogy feljelentés áll a dolog mögött. Ezért a dohányügyekről lehetőleg mindenki mélyen hallgatott, a jó barát, a szomszéd előtt sem beszélt, hát még a hivatalos emberek előtt, mint amilyen Milorad, a rendőr vagy Jefta, az aljegyző volt.

A tóbaiak a két háború között, kevés kivételével, ágrólszakadt szegények voltak. Az egyik asszony, Turiné, azzal leplezte nyomorúságát, hogy abból a kevésből, amije volt, adott még a faluszéli Erdeiéknak is, akik a legnagyobb ínségben tengették életüket, s közben ezt hajtogatta: van nekünk minden, jut még Erdeiéknak is. Ha cifra nyomorúságot látnak, a tóbaiak még ma is kesernyés hangon mondják a helyi szállóigét: „Van minden, mint Turiéknál, jut még Erdeiéknak is.”

Valahogy így voltak a koldusokkal is, akik sose hagyták el a falut üres kézzel, valamit kiadtak nekik a kiskapun, ha mást nem, akkor egy tojást. A beodrai énekeskoldusok – sánta Lajos és vak Verka – a kocsíút porában mentek ájtatoskodva, nekik valamelyik gyerek vitte ki a meritőkanál lisztet, amit egy kettős tarisznyába, az általvetőbe öntöttek. Ha félig megtelt, eladták, és pálinkát vettek rajta. A tóbaiak nehezteltek emiatt rájuk, de legtöbbször csak legyintettek: van, akinek nem elég egy kereszt, kettőt vesz a nyakába.

Egy engedéllyel ellátott német koldusházaspár rossz lóval, kocsival érkezett, délig körüljárta az utcákat, majd egy faluszéli házban, a megszokott helyen szállt meg megpihenni, főzni. Egy ízben libát sütöttek a pajtában, a maradékot kint hagyták, s a macskák megették. A háziasszony kétségbe volt esve, mert nem volt módjában megtéríteni a kárt, mire a koldusasszony megnyugtatta: „Hagyja csak, jóasszony, nekünk több van, mint magának.”

A faluból Bolond Mártonka, a félkegyelmű kéregetett vak testvérével, Pannával, meg névnapokat is mentek köszönteni. Amikor testvére meghalt, a topolyai búcsún barátságot kötött a szomszédos német falu bolondjával, Lorenzcel, aki, amikor meglátogatta, piros almát hozott neki. Bolond Mártonka a második világháború után a moravicai aggok házában fejezte be életét.

A helybeli cigányasszonyok is többször tettek adománykérő körutat. Amikor nagy szárazság volt, bodzaággal a kezükben végigvonultak a falun, és esővarázsló dalokat énekeltek, dodoláztak. Vasárnaponként vagy ünnepkor megrendelésre énekeltek, táncoltak, s ezért némi ellenszolgáltatás járt. Az egyik szép cigányasszony különösen játékosan járta, cifrázta, közben pattogott az ujjáival, fittyet hányt. „A fene húzzon ki, Giza, de tudod!” – mondták neki az emberek elragadtatva.

Manapság már nem járnak koldusok, vándorkereskedők. Csak ősszel keresi fel a falut egy-egy szabadkai almás, bácskai káposztás. Év közben cigány tollkereskedők veszik nyakukba az utcákat, olykor még zugkereskedők is, akik román, török vagy lengyel csempészárut kínálnak, esetleg felvásárlók kopogtatnak be tojásért, sertésért.

A SZOKÁSREND ÚJ DÁTUMA

A nyártól ősziig terjedő nagy dologidő tehát régente sem volt eseménytelen, napjainkban sem az, az ünnepek azonban megritkultak vagy teljesen elmaradtak. Még vasárnap is inkább pihenni kellett – nappal a vert fal hűvösében, estefelé a ház előtti kispadon –, mintsem vendégeskedni vagy valamelyik közelgő jeles nap előkészületével fáradozni. Alkalom persze még csak lett volna, de a munka nem engedte a nagyobb közösségi megmozdulásokat.

A templomos öregasszonyoknak például, akik már csak a könnyebb házimunkát végezték vagy már azt sem, nyáridőben is sok lehetőség adódott az ájtatosságra, az éneklésre, az ünneplésre. Júliustól szeptemberig ugyanis egymást érték a Mária emlékét felidéző napok, úgy mint a Sarlós Boldogasszony (július 2.), Kármel-hegyi Boldogasszony (július 16.), Havi Boldogasszony (augusztus 5.), Nagyboldogasszony (augusztus 15.), Kisboldogasszony (szeptember 5.), Mária nevenapja

(szeptember 12.), Hétfájdalmú Szűzanya (szeptember 15.). Mivel ezen a tájon, mint ahogy Kálmány Lajos több tanulmányában is kimutatta, Mária tiszteletének hagyománya mély gyökerekből táplálkozott, a jámborabb asszonynépség ezeket mind annak a rendje-módja szerint számon is tartotta. Régebben jobban, mint napjainkban.

A nagy eszközváltás kora, az ötvenes–hatvanas évek után, amikor a lóvontatás nagyrészt a múlté lett, a kasza, a cséplőgép pedig muzeális értékű tárggyá vált, a parasztság munkaideje, munkaszokásai és munkatapasztalata módfelett megváltoztak, szabad ideje pedig, a nagy elvándorlás ellenére, megnövekedett. Ezek a változások egy időben mintha kedvező körülményeket ígértek volna a hagyományos életrend értékeinek továbbfejlesztésére, az újak kialakítására. Nem így történt, az új életmód nem igényelte a régit, de újat, sokkal tartalmasabbat sem tudott kihordani magából.

Tóba szokásrendje azonban mégis gazdagodott egy fontos eseménnyel. Csaknem húsz évvel ezelőtt, 1971-ben három falu – a bánáti Tóba, a horvátországi Srpska Kapela és a boszniai Brezovo Polje – létrehozta a Testvériség–egység Találkozót, s ettől kezdve minden évben megtartották abban a helységben, amelyik éppen soron volt. A vendéglátó faluba egy-egy autóbusznyi látogató érkezett a két másik faluból, esetleg még néhány személygépkocsi is. A találkozók célja, mint ez nevéből is kitetszik, a barátság, az emberek és a nemzetek közötti viszony ápolása.¹³

A találkozóra július 7-én, a szerb népfelkelés napján került sor, s hogy ilyen idő tájt meghonosodhatott, az jórészt azzal magyarázható, hogy az aratás nem tartozott a nagy, a család apraját-nagyját foglalkoztató mezőgazdasági munkák közé. Ilyesmi negyven–ötven évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna.

A régi aratások eleje leginkább Péter-Pál napjára (június 29.) esett, de az első rendeket Sárlos Boldogasszony (július 2.) napján is vághatták. Az egykori bánáti német falvakban Kilián Würzburg ír származású püspök napja (július 6.) volt az aratás kezdőnapja, azaz mindenképpen július elejére esett, csak arra kellett ügyelni, hogy a kezdet azért ne péntek legyen, ez semmi jót nem ígért. Ha mégis így jött ki a lépés, akkor csütörtökön néhány kaszavágást ejtettek a búzatáblán.

„LAKODALOM VAN A MI UTCÁNKBAN . . .”

Ha megkezdődött a munka, akkor az időből másra már nem futotta. Az emberek éjfél után egykor már talpon voltak, s jó volt, ha tízkor ágyba kerülhettek. A legények nemhogy ünnepségre, még udvarlásra sem gondolhattak. Ilyenkor abbamaradt a kurizálás, különösen abban az esetben, amikor nem alakult ki tartósabb kapcsolat, s amikor a kényszerszünet nem okozhatott nagyobb szívfájdalmat. Csak azok teszik tovább is a szépet, akiknél az ügy már komolyra fordult: jegykendőt váltottak vagy pitvaroltak, azaz szülői engedéllyel kettesben tartózkodhattak a konyhában („Ne ácsorogjanak már a kapu előtt” – mondta az anya), de ők is csak módjával, egyszer-kétszer hetente. Ha a termés jónak ígérkezett, akkor nagyobb biztonsággal tervezhették jövőjüket, gondolhattak már az esküvő kitűzésének napjára is.

¹³ Jugoszlávia széthullásával a találkozók elmaradtak.

Rége a lakodalmakat a nagyfarsang idején (vízkereszt és húshagyószorda között) tartották, olykor a zöldfarsang (húsvét és pünkösd között vagy kislefarsang (újbornól Katalinig) napjaiban is. Úgy intézték az ügyeket, hogy a lagzit szombaton vagy hétfőn (lehetőleg farsang első hétfőjén) tartás, kedden, pénteken semmi esetre sem, mert nem jó napnak tartották. Padén másként vélekedtek, ott éppen kedden tartották, hogy az új pár élete kedves legyen. Mostanság ilyen kötöttségek nincsenek, lehet bármelyik évszakban, így például nyáron is, miután a nagylány befejezte a 10. osztályt.

A két háború között a farsang idején több lakodalom is esett egy napra, ilyenkor a násznagyok furfangos számításokat végeztek, csakhogy a menyasszonyok útja ne keresztezze egymást, mert baljós előjelnek számított, ha menyasszony találkozott menyasszonnyal. Manapság ilyen veszély nem fenyegeti őket, a lakodalmak, a lakosság fogyása miatt, erősen megritkultak. Az utóbbi tíz esztendőben átlag 7,5 esküvő volt évente. (1979-ben 10, 1980-ban 6, 1981-ben 5, 1982-ben 11, 1983-ban 7, 1984-ben 8, 1985-ben 8, 1986-ban 9, 1987-ben 7, 1988-ban 4.)

A lakodalmi előkészületek hónapokkal előbb megkezdődnek. Le kell foglalni a bort, jószágot nevelni, szerződteni a zenekart, a szakácsnőt, s ha sátoros lakodalmat terveznek, akkor a bérletet is rendezni kell. Külön gond a menyasszonyi ruha beszerzése. Az az igazi, ha németországi. Egy héttel az esemény előtt már minden családtag, olykor a szomszédság is munkában volt. Hétfőn gyúrták a levestésztát, kedden fogtak hozzá az aprósütemények készítéséhez és így tovább. Minden napra jutott valami nagy munka, a két utolsó napon vagy a csernye Szarka Etel vagy a tóbai Aranyos Margit vette át a lakodalmi vacsorakészítésnek az irányítását, hogy semmi fennakadás ne legyen, minden annak rendje-módja szerint történjen.

A tóbai lagzi rendszerint két helyen folyik, a lányos és a legényes háznál, illetve a szövetkezeti és az ifjúsági otthonban. A meghívottak száma 150–400 fő között ingadozik, a vendéglátás pedig kifogástalan, majdnem pazarlóan fényűző.

Az egyik lakodalom vendégseregének ellátására három sertést (420 kg), két süldőt (140 kg), két birkát (80 kg), több őzet, nyulat (40 kg) és sok kakast, tyúkot, csirkét dolgoztak fel. A pék 80 gudúcot, azaz tubukát, fonott kalácsot, 300 töpörtyűs pogácsát, 500 kiflit süített. A házigazda 250 liter borrról, 400 üveg sörről, 200 üveg szörpről, 200 Coca-Coláról gondoskodott. A kamrában 110 torta – nagyobb részét a vendégek hozták – s több kosár aprósütemény várta, hogy asztalra kerüljön.

A lakodalom, mint ebből a felsorolásból is látszik, nem olcsó mulatság, de hát ami elmegy a réven, bejön (részben) a vámon. A fiatalok ugyanis gazdag ajándékot kapnak a közeli hozzátartozóktól, a keresztszülőktől, a jó barátoktól: mélyhűtőt, színes tévét, mosógépet, hűtőszekrényt, villany- és gáztűzhelyt, szőnyeget és más ilyesfélét, megbeszélés szerint. De a többiek sem fukarkodnak, hozzák a konyhai kellékeket, gyapjú- és műanyag takarót, gyorsfőzőt, kristály, porcelán szervizt és evőeszköz-készletet s mást, ami ilyenkor már szokásos.

Valamikor szerényebb volt minden, sok mindenre nem tellett. A két háború között az ajándék két tényér, egy fejkendő, egy kötényre való anyag, egy-egy habverő, mázas edény vagy mákdaráló volt. Ha valaki egy jobbféle ruhaanyaggal vagy egy paplannal jelent meg, nagy feltűnést keltett.

A főétel rendszerint a paprikás volt, galuskával vagy krumplival – Egyházaskéren már reggel 8-kor körömpaprikást szolgáltak fel, a hozzávalót a csókai vágóhídról hozták –, utána, a húszas években, a cimetes rizskása járta, a harmincas években pedig a gurábli, a csörege, a puszedli, a mákos rétes. A torta csak az újabb időkben vált általánossá.

A háború idején, mint minden, a lakodalom is szegényesebb volt. Húshoz csak ügyeskedéssel lehetett hozzájutni, nem is illett kérdezősködni, hogyan került az asztalra. A vendégek alig hoztak valamilyen ajándékot, még zsebkendőt sem, mert az sem volt a boltokban. „Én egy inget kaptam, az is régi volt, a feleségem még azt sem” – emlékszik a lakodalmára a háborús nemzedék egy tagja.

RÉGI ÉS ÚJ VŐFÉLYEK

A lakodalmakat ma is úgy tartják, mint régente, pontosabban: megőrizték a hagyományos rend vázát, amiről azonban már sok minden letöredezett, lekopott. Főszereplője, természetesen a fiatalok mellett, manapság is a vőfély. Ő a szertartásmester. Rátermettségétől, a szokások ismeretétől függ a menyegző sikere, a lakodalmas népség hangulata, elégedettsége. Pillanatnyilag az a helyzet, hogy a régi vőfélyek kiöregedtek, meghaltak, az újak pedig még tapasztalatlanok. Egy lagziban 35–40 alkalmi rigmusnak kell elhangzania, a tóbaiban jó, ha 8–10-et mondának el, azt is olykor a zsebből előszedett céduláról. Pedig a vőfélységet, mint minden mesterséget, meg lehet tanulni – az írott vagy nyomtatott vőfélykönyvek több-kevesbé elérhetőek –, persze ez még nem minden, a jelöltnek csak akkor van igazán nyert ügye, ha maga is nótás-mókás kedvű, a versfaragáshoz konyító ember, aki úgy rángatja elő agyának rekeszeiből a kész vagy félkész, az adott alkalomra éppen ráillő tréfás versezeteket, rímes mondókákat, váratlan klapanciákat, mint a szemfényvesztő a nyulat a selymes cilinderből.

A vőfély szerepe már a hívogatóval kezdődik, amikor csokros, pántlikás botjával meg egy flakó borral a kezében felkeresi a meghívottakat, s a lakodalomba invitálja őket, a pillanathoz, a családi helyzethez alkalmazkodó versezettel. Az ő feladata később kikérni a menyasszonyt, ő halad a lakodalmi menet élén is, borospalackjának nyakán ott díszleg a sárgán fénylő fonottas, a szerelemkalács. Valamikor elől vitték a lakodalmi zászlót, a hegyére szúrt piros almával, de ez 1918-tól kiment a divatból. A templomból kijövet a menet most is tesz egy kört a faluban, a kiskapuba kiálló lagzinézők nem kis gyönyörűségére. Ilyenkor hangos az utca a kurjongatástól, vannak közöttük kétértelműek, olykor nagyon is egyértelműek, sikamlósak, de újabban, mintha csak a szelídebbek, a finomabbak kerülnének forgalomba.

„Ez a kislány, jaj, de nézi, ő is itt szeretne lenni” – kiáltja az egyik.

„Piros bögre, fehér bögre, a vőlegény, jaj, de görbe” – közli a másik.

„Ez az utca kanyarodik, a vőlegény vigadozik” – kurjantja a harmadik.

„Hazaérünk vacsorára, apró mézes pogácsára. Ica, ica, te!” – így a negyedik.

„Ez a lábam, ez, ez, ez, jobban járja, mint emez” – csapkodja a combját az ötödik.

A lakodalmas menet széles jókedvvel érkezik meg a tulajdonképpeni lagzi színhelyére. Itt kezdődik a vőfély nagy „jelenése”, a „fellépések” sorozata, amely

eltart délutántól hajnalig. Először is köszöntővel jelenti be az érkező vendégeket a násznagynak, irányítja a táncokat, bejelenti lendületes rigmusokban minden fogás előtt az ételhordókat, dicséri azt, ami az asztalra kerül, a vacsora után pedig az ő vezetése mellett járják el a sortáncot vagy a menyasszonytáncot vagy mindkettőt. A mosdatás és a fejbekötés ceremóniája is az ő hatáskörébe tartozik, már ott, ahol ez még divatban van. S közben örökös mókázásokkal mulattatja a násznépet, így bekonferálja a bekötött kezű szakácsnőt is, akit, mint mondja is, „leforrázott a rizskása”, s most pénzsegélyre szorul, hogy orvoshoz mehessen. Hajnalban kárlátóba vezeti a lányos ház válogatott násznépét a legényes házhoz.

Ember legyen a talpán, aki ezt mind kifogástalanul, közmegelegedésre végigcsinálja.

A lakodalmat egy hétig készítették elő, de legalább egy hét kell ahhoz is, hogy a házban utána mindent helyre lehessen állítani. Ekkor kerül haza a kölcsönként edény, evőeszköz, a szikvízgyárba a sok szódáspalack, a boltba pedig a sörös- és más üvegek, ládaszámra. Az élet lassan a rendes kerékvágásba lendül, a fiataloknál is az egybekelés izgalmai után az együttélés szép első napjai következtek.

PALISKA FALVÉDŐI ÉS LOURDES-I BARLANGJAI

A falusi közösség a házasságban élést ismeri el az egyetlen helyes életformának. A gyermeknemzésnek, a gyermeknevelésnek s a nemzetségnek, a név fenntartásának általában ez az elfogadott kerete, a kivételek, amelyek ezen kívül esnek, valóban elenyészőek. A hivatalos adatok azonban mégis azt mutatják, hogy az utóbbi tíz évben született 74 gyerek közül 18 házasságon kívül jött a világra. Ennek az a magyarázata, hogy a cigányság egyre nagyobb számban áramlik a faluba, náluk a „törvénytelen” állapot mindennapos. Egyébként nagyrészt a faluközösségen kívül esnek, s csak ilyenkor jelentkeznek, mint „az arányok megrontói”.

A vadházasságokról nincsenek adataink, de ha lennének, a számok akkor is elhanyagolható értékrendeket mutatnának. A falusi közvélemény a fiataloknál elítéli az ilyen ritkán előforduló házastársi kapcsolatokat, azt mondják róluk, hogy cigányhitre tértek, meg hogy a disznóólban esküdtek. Az idősebbeket ugyanilyen esetekben türelmesebben, elnézőbben kezelik, sőt olykor megértéssel fogadják, ha két korosabb özvegy összeköltözik. „Nem lesznek egyedül vénségükre” – mondják ilyenkor.

Jelentéktelen volt azoknak is a száma, akik pártában maradtak, illetve nem nőültek meg. Ha ez mégis megtörtént, akkor örökösen éreztették velük, hogy a soron kívül vannak, a közösség kevésbé értékes tagjai. A vénlányokat gúny tárgyává tették, olykor durván sértegették őket, az agglegényeket pedig azzal ugratták, hogy gyámoltalanok, félnek a fehérnéptől, nem tudják, mi fán terem a szerelem. Mivel családjuk nem volt, rendszerint vagyonuk se, egy életen át a közeli hozzátartozók jóindulatától függtek, eltűrt állapotban éltek, néha még semmirekellő embereknek is tartották őket.

Egy ilyen alakja volt a falunak a több mint húsz évvel ezelőtt meghalt Szántó Pál, a Paliska bácsi, ahogy a gyerekek nevezték. Idősebb korában ott lábatlankodott a konyhában meg az udvaron, de fiatalabb korában, különösen a két háború

között, igyekezett hasznosítani magát, egy-két parát keresni, hogy elviselhetőbb legyen a kegyelemkenyér.

Mai szóhasználatnál élve naiv festő volt, az egykori dohánykertész falu lakosságának „polgáriasult” művészi igényeit elégítette ki.

Az első világháború idején az olaszországi fronton megsebesült, Erdélyben trénkocsis, Oroszországban hadifogoly volt, így aztán a megrendelésre készülő tájképein visszatérő téma volt a Piava völgye, az ukrainai téli táj, az erdélyi fenyvesek. Szentképei is ikonszerűek voltak, dicsfényes alakjai bizánciak. A gazdátlan mezei pléhkrisztusok átfestését önként vállalta, mint ahogy olykor-olykor saját kedvtelésére is festegetett. Így, Vörösisztálló-pusztán vendégeskedve, élénk színekkel, pántlikás parádés kocsiba ültetve lefestette Bögre Pirost, a környék legszebb, messze földön híres hajadonát, az ugyancsak csinos Kardos Pirossal és Dudás Rozával. „Meg lehetett ismerni őket” – mondta az egyik adatközlőm.

A megrendelések nem korlátozódtak csak festményekre. Szomszédasszonyának kérésére két szoba mennyezetét pingálta ki: az egyikre gyümölcsös csendélet került, a másik égszínkék lett, sok-sok aranyozott égítéssel. „Ha lefekszem, szeretném látni a csillagokat” – így hangzott a rendelés indoklása. A műkedvelő részére ő készítette el a Noszty fiú esete Tóth Marival című színmű díszleteit.

A család gyermekeit ellátta játékokkal. A legkisebb leánykának fababát faragott – fejét, kezét, lábát –, a teste pedig korpával tömött vászon volt. A fejére fekete haját, kék szemet festett, a kezére nagy köves gyűrűt, a lábára csíkos harisnyát, magas sarkú lakkcipőt. A ruhák elkészítését a gyerekekre bízta, ő viszont, mivel éppen jó kedvében volt, kartonból kivágott még egy táncosnőt, amit céna-szálon falra lehetett akasztani, s ezt is kifestette, íves cigarettapapírból pliszírozott szoknyát csinált neki.

A könnyű kezű Paliska még félköríves szegélyeket rajzolt az alsószoknyára, a dunnahajra, a párnavégre, a stelázsi és a vizespad csikjára, amit az asszonyok aztán kihímeztek. Ha kellett, megjavította a szitát, kifestette a vásári gipszfigurákat.

Még két sajátos „terméke” is volt, amivel külön kivívta a falusi közösség elismerését. Az egyik falusi „faliképek”, a konyhai falvédők előmintáinak elkészítése volt. Mivel nem volt előnyomó duca, tervei szabadrajzúak voltak, mindegyiket külön „írta” ceruzával – a rajzot is, a szöveget is. Betűi egyenletesek, szép formájúak voltak, úgy is mondhatnánk, hogy népi kalligrafikus volt. Verses feliratai ki-elégítették a közízlést, jóllehet a látottak, hallottak több-kevesebb sikerű átfogalmazásai voltak, illetve „szánalmas hitványságok”, ahogyan egy művészettörténész mondta, összegező véleményként.

Az egyiknek semleges, már-már együgyű a szövege: „Tavaszi ébred, virág éled, Bimbózik a gyermeklélek.” Vagy: „Cirmos cica hú állat, Szereti is a tálat.” A másik sejtelmes gondolatokat ébreszt: „Eresz alatt fészkel a fecske, Mi van a kötődben, menyecske?” A harmadik nyílt üzenetet tolmácsol: „Lila virág a réten, megcsókollak a héten.” Ha a megrendelés lakodalmas jelenetre szólt, akkor a szöveg így hangzott: „Ihaj, csuhaj, lakodalom, ha elszakad a bocskorom, tovább járom a talpamon.” Ha valaki „házi áldást” szeretett volna látni a falán, akkor virágos girlandba ez a szöveg került: „Hol hit, ott szeretet, hol szeretet, ott béke, hol béke, ott áldás, hol áldás, ott Isten, hol Isten, ott szükség nincs.”

A másik „specialitás” a paraszti otthon dísztárgyának, a lourdes-i sziklabarlangnak az elkészítése volt. A hagyomány szerint a XIX. század derekán ebben a dél-franciaországi városkában megjelent Mária egy tizennégy éves leánynak, Bernadettenek. Itt csodaforrás is fakadt, s ettől kezdve ez lett az egyik leglátogatottabb európai kegyhely. A Pireneusok lábánál meghúzódó búcsúhely, a sziklabarlang meglátogatása csak beteljesülhetetlen vágya lehetett sok tóbai asszonynak, másának elkészítése azonban egészen elérhető volt az öreglegénynél, Paliskánál.

Elkészítése szuszmogó munka volt. Először is követ kellett hozni a csernye-i kisvasút töltéséről, apróra zúzni, majd egy deszkalapra túróenyvvel – az oltott mész és a házi túró keverékével – jó sűrűre felragasztani, mintegy kiképezve ezzel a barlang falát. Ezután következett a kövek közt kifolyó, időközben megszáradt túróenyv kifestése, a fugázás, a sziklafalból előbuggyanó forrás, a barlang előtt képződő tó ábrázolása. Mária és a térdelő Bernadette alakját régi drótból formálta, erre került a gipszmassza. A végső formát faragással adta meg, erre szolgált a két-pengéjű penecilus bicska kisebbik pengéje. Mária ruháját fehérre festette, kék övvel a derekán, Bernadette szoknyáját pirosra, blúzát kékre, kötényét pedig fehérre. A figura elhelyezése előtt még kúszó vadrózsát helyezett a sziklára, amelynek szárát drótból készítette, a leveleket, a virág szirmait pedig cipőkenőcsdobozból vágta ki, s festette be zöldre, pirosra.

Most már sor kerülhetett a kápolna szerelésére is. Két oldalára üveglap került, üvegezett volt az ajtaja is, ide került a festett, fehér színű szalag, s rajta a kék betűs felirat: „Jöjj el, lourdesi Mária.”

A művészi hajlammal megáldott tóbai agglegény halála után úgy eltűnt a köztudatból, mintha soha nem is élt volna. Munkái elenyésztek, ő maga pedig egy jelentelen sírban pihen.

RADNAI BÚCSÚSOK ÉS ORSZÁGOS UTAZÓK

A szekrényke alakú Mária-ház a tisztaszoba úgynevezett szent sarkában kapott helyet, onnan olykor a Mária-társulat gyűléseire vitték, ha történetesen olyan házban tartották, ahol ilyesmi nem volt, mégpedig a ház asszonyának kifejezett kívánságára. Egyébként csaknem mindegyik házban volt, illetve ma is van valamilyen Mária-kép. Egykor a legelterjedtebb a Radnai Mária olajnyomata volt, amely az 1767-ben felépült radnai fogadalmi templom főoltárát díszíti. Tóba lakossága valamikor régen sokat radnáskodott, onnan, a búcsúból hozták, a többi szentelménnyel, a radnai ággal, a radnai vízzel, az imakönyvekkel, olvasókkal együtt. A „kegyelmes” kép a Kármelhegyi Máriát ábrázolja: az egyik karján a kis Jézust tartja, a másikkal pedig skapulárét, vállruhát nyújt a hívők felé, mintegy oltalmat adva a pestis, később pedig mindennemű veszedelmek ellen.

1918-ig a kegyhelynek igen nagy vonzásköre volt. Az emberek fogadalomból keresték fel, bár volt egy olyan hiedelem is, hogy a fiatalok nem kelhetnek addig egybe, amíg nem voltak Radnán. A lányokat, ha jobbat nem tudtak róluk mondani, akkor ezekkel a tréfás szavakkal dicsérték: szereti a meggyet, volt Radnán, jól táncol, szépen fordul. Az új országhatárok meghúzásával csökkent a jelentősége,

de nem szűnt meg. A tóbaiak a két világégés között rendszeresen jártak, egészen a második világháború kitöréséig, amikor teljes lett a mozgáskorlátozás.

A nyolcvanhat éves Bálint Etel szerint a hosszú évek gyakorlata kialakította az indulás, érkezés és visszatérés időpontját, a pontosan ismétlődő menetrendet. Tóbáról minden évben szeptember 4-én indult egy mintegy harminc főből álló csoport, s négynapi gyaloglás után, a búcsú előestéjén értek célba. Sátoros kocsi vitte utánuk az élelmet: krumplit, tarhonyát, hagymát, zsírt, szalonnát, kenyeret, fonott kalácsot. Ha disznóvágáskor nagy volt a hátsó comb, akkor a böllér megelégedetten közölte, hogy ezzel már Radnát is meg lehet járni. Ilyen idő tájt azonban már csak kevés helyen volt sonka – ha csak nem őrizték meg erre az alkalomra –, így aztán maradt a hajas krumpli, a paprikás krumpli, a krumplis tarhonya. A nagy lábas és a vasláb mellé még egy zsák csumát is dobtak, hogy ne kelljen gyújtóst kérni ott, ahova éjjelre beengedték őket az udvarra.

A tóbai „keresztalja” kora hajnalban indult észak felé, Nákófalvánál lépte át a jugoszláv–román határt, Nagykomlós (Comloșul Mare), Lovrin érintésével folytatta útját Arad felé, illetve a Lippával szemben fekvő Radnáig. Szeptember 8-án, a búcsú napján kultikus tisztálkodásban vettek részt, radnai vízben mosdottak, azaz a Maros vizében, amely a szegedi nagytájon, a torontáli, temesi és aradi részen a Gangesz folyó vagy a lourdes-i forrás szerepét töltötte be. Ezután elzarándokoltak a hegyre épült templomba, sokan vallási révületben térden csúszva tették meg az utat a lépcsőkön felfelé, majd megtekintették a solymosi várat is, mert csak így volt teljes az üdvözülés. A csapat másnap hajnalban indult hazafelé, s szeptember 12-én érkezett meg, a falu szélén már várták őket a hozzátartozók, s megszólaltak a harangok.

A zarándoklást évek hosszú során át Varga Roza szervezte és vezette. Ő volt egyébként a faluban a Mária-anya, a fehér lányok vezetője, de mint imádságos asszony általában ő irányította a népi ájtatosságokat is. Persze nem mindig volt ez így. Nagylány korában egy ízben elment temesvári rokonaihoz, akik kipirosították az arcát, kibodorították a haját, és virágos ruhába öltöztették, úgy mentek vele a városba. Olyan nagy élmény volt ez számára, hogy amikor hazatért, napokig azt mesélte, hogy ő milyen csinos volt. Azóta is, ha valaki kicicomázza magát, akkor Tóbán a következő szállóigével jellemzik: „Szép volt, mint Varga Roza Temesváron.”

Varga Roza szervezte a többi búcsújárást, így a szomszédos Töröktopolyára is, ahol az imaházul is szolgáló helyi iskolában 1854–55 között többször is megjelent a Mária a diákok előtt, amit a tanító is megerősített. Már 1855-ben kiadtak egy szegedi ponyvát *Legújabb Ájtatos Énekek a mostani kinyilatkoztatott Topolyai Szűz Mária tiszteletére* címmel, amelyben a szerző így énekelt: „Topolya fényes csillaga, árváknak vagy édesanyja [. . .] Topolyai Szűz Mária, légy mindnyájunk gyámola . . .” Igyekezetét azonban nem sok siker koronázta, kultusza ugyanis mindvégig helyi jellegű maradt, hivatalos egyházi elismerésben sem részesült. Nos, ide is gyalogszerrel jöttek a tóbaiak, szándékukat semmi sem zavarhatta meg. Az egyik fehér ruhás Mária-lány, az égen tornyosuló fekete felhők láttán, aggódva közölte, hogy talán nem kellene indulni, mert megázna. „Aki megáztat, az meg is szárit” – mondta neki Varga Roza, s elindultak.

Tóbáról még 1965-ben is keresztalj indult Töröktopolyára, később csak kocsival, majd autóval mentek, még később, azaz napjainkban, már sem az egyikkel, sem a másikkal. Az ismertebb búcsúhelyeket manapság olykor busszal járkák, így jutottak el Doroszlóra, Tekijára, a hercegovinai Medugorjéba, amely mostanában Lourdes-dal vette fel a versenyt, s egyszer Radnára is, 1973 szeptemberében.

Az utóbbi tíz évben elszaporodtak a „világi búcsújárások”, az országjáró vagy külföldi társasutazások. Az úti cél legtöbbször történelmi nevezetesség vagy a természeti ritkaság, nagyváros, tengerpart, fürdőhely. Bálint Margit, a nőszövecségi elnöke, az utazások kezdeményezője, egy jelentésében felsorolta, hol is jártak eddig a tóbai nők. Íme a lajstrom: Belgrád, Kumrovec, Kragujevac, Kozara, Jasenovac, Jajce, a resavai barlang, Sokobanja, Bajina Bašta, Bled, Szarajevó, Zágráb, Postojna, Portorož, Umag, Rovinj, Lovran, Opatija, Dubrovnik, Póla, Brioni, Batina, Bolman, Banja Luka, Palics, Kanizsa, Budapest, a kamenicai gyermekfalu.

Ahogy a búcsújárás volt valamikor szinte az egyedüli alkalom a nők részére, hogy kimozduljanak a faluból, úgy a férfiak számára ezt a lehetőséget a katonaság nyújtotta, illetve rosszabb esetben a háború. A tóbai újoncok elkerültek Macedóniába és Horvátországba, leggyakrabban azonban Szerbia belsejében szolgáltak, Kraljevóban, Kruševacban, Nišben meg a jugoszláv–bolgár határ mentén, a Negotin, Zaječar, Knjaževac, Pirot vonalon. Egyesek, ha nem is sokan, még el tudják dúdolni a két háború között, részben a második világháború után is élő katonanótát, a *Zajcsár táján ragyog a nap* címűt.

Volt egy időszak – a hatvanas–hetvenes években –, amikor ezen a téren is egyre jobban kitárultak a kapuk, megszokszorozódtak az utazási alkalmak, kezdve a gép- és alkatrészvásárlástól a kedvtelenség, a kellemes időtöltésig. Olykor sor került külsországi látogatásokra is, ha nem messzebb, hát akkor csak a szomszédba, Zombolyára. Sajnos, a gazdasági válság és az egyéb korlátok újra a „zártság”, a kényszerű helyhezkötöttség állapotába taszítják a falut.

FOGY A NÉP, SOK A TEMETÉS

A régi Kisasszony napi radnai búcsújárások meg a regruták bevonulásának emlegetése szeptember beköszöntését, az ősz érkezését sejteti, az emberhónapokét, amikor már a népi bölcsesség szerint is „nem jó leülni a földre, mert könnyen felfázunk”.

Az évszakforduláshoz igazodott az esti harangszó megváltoztatása: Mihály napjától (szeptember 29.) nyolc helyett hét órakor szólaltak meg – persze, csak korábban, amikor még nem voltak süketek – a tóbai harangok. Ma is olykor hiányoznak, ha másért nem, hát azért, hogy jelezzék: fél óra múlva kezdődik az esti tévéhíradó . . .

Mihály arkangyal, a mennyei seregek fejedelme mellett alighanem még csak Máté apostol és evangelista napja (szeptember 21.) tartozott a jelesebb napok közé szeptemberben. A régiek egész heteket neveztek el róluk, így volt Máté-hét, Mihály-hét, s október elején Ferenc-hét is, Assisi Szent Ferencről, aki egy szép középkori idill szerint még a madarakkal is tudott beszélni.

Évszázadok során szűrődhetett le az a sokat jelentő tapasztalat, mely szerint „a búzáat legjobb Máté hetében elvetni”. Mihály hetében viszont nem jó, tartja egy másik regula, mert ilyenkor nem kell bolygatni az anyaföldet, a halottak porát. Ez már a hiedelmek sorába tartozott, akkor született, amikor a termés jobban függött az égiek kegyétől, mint napjainkban. Valamikor, nem is olyan régen, az ember, mielőtt belemarkolt volna a vetőzsákba, áhítattal fohászkodott a jobb termésért. A két háború között is, a vetés megkezdése előtt megemelte kalapját. Most nem tesz semmit – talán azért is, mert a traktoristáknál nem divat a kalapviselet –, s a nagyobb termést a műtrágyától várja. Meg az öntözéstől, ha lenne.

Mihály főangyalt nemcsak azért övezte tisztelet, mert a régi hiedelem szerint ő akasztja ki az égre a napot, holdat, csillagokat, ő kormányozza a felhőket, s mert az ő napján könnyen meg lehetett állapítani azt is, hogy milyen lesz az elkövetkező tél – ha összebújtak a birkák, hosszúnak és hidegnek, ha szétmentek, rövidnek és enyhének ígérkezett –, hanem mindenekelőtt azért, mert ő a halottak vőfélye, a róla elnevezett hordozható ravatalon vitték az embert az utolsó útjára. Hatalmára jellemző, hogy ő fogja – az ősi hiedelem szerint – megfűjni a kürtöt is a világ végén, mire a holtak feltámadnak. S ő hajtja végre felettük a végítéletet, ami kitetszik abból is, hogy az egyik kezében mérleget, a másikban lángoló kardot tart.

A megállíthatatlanul bekövetkező halál örökké foglalkoztatta az embereket, újra s újra felvetődött bennük a nagy „miért”, s persze mindig megdöbbenést, őszinte részvétet is keltett, amikor valaki a hozzátartozók vagy az ismerősök közül eltávozott az élők sorából, miután „megrúgta a Szent Mihály lova”, ahogy régente mondták.

A halál azonban Tóban napjainkban nemcsak az egyéni sors beteljesülése, hanem egyúttal közösségi tragédia is. A falut nemcsak az elvándorlás tizedelte meg, hanem az ennek következményeként fellépő előregedés, a sok temetés is. Most már évek óta az a helyzet, hogy többen mennek el, mint amennyien jönnek. A születési és a halálozási arányszám ijesztő, katasztrofálisnak is mondható: az elmúlt tíz évben 72-en születtek, 202-en haltak meg. Ha az előbbi oldalakon közölt születési statisztikát összevetjük az itt közölt halálozási statisztikával, láthatjuk, hogy ebben az időszakban évente átlag 7,5-en születtek, 20-an pedig meghaltak. (1979-ben 19-en haltak meg, 1980-ban 19-en, 1981-ben 21-en, 1982-ben 22-en, 1983-ban 17-en, 1984-ben 27-en, 1985-ben 18-an, 1986-ban 23-an, 1987-ben 16-an, 1988-ban 20-an.)¹⁴ A korábbi években az arányszámok többé-kevésbé egyensúlyban voltak: negyven évvel ezelőtt, 1948-ban 24-en születtek és 14-en haltak meg, harmincöt évvel ezelőtt, 1953-ban 24-en, illetve 18-an, harminc évvel ezelőtt, 1958-ban pedig 21-en, illetve 20-an.

A kiveszés, az elmúlás fojtogató réme lebeg a falu felett. A halál itt nemcsak egy emberi élet végére tesz pontot, mondják a tóbaiak, hanem egy lépés is a közösség megszűnése felé, ennek végét kiszámíthatóvá teszi. Itt minden temetés kétszeres gyász: az egyed és a közösség együttes siratása.

¹⁴ Újsághír: „... A faluban 59 özvegy él [...] az üres házak száma is nagy: 67 áll lakatlanul, 31 házat pedig az utóbbi évtizedekben bontottak le [...] Egyre kevesebb a fiatal. A múlt évben 4 keresztelő volt mindössze, ezzel szemben 16 temetés ...” (*Magyar Szó*, 1999. I. 13.)

A helyzet valóban kilátástalan, s ilyenkor az ember hajlamos a közösség sorsát azonosítani a saját esendő sorsával. Pedig a kettő nem ugyanaz. A települések „természetes kimúlására” ugyanis nincs példa a közeli környéken, de a távolabbi tájakon sem. Ha elenyésztek, akkor az az emberek durva beavatkozásának volt a következménye. Ez történt a középkori falvakkal, amelyek a tatárjárás, kun betörés, törökvész áldozatául estek. A múlt században a földesúri önkény oszlatott fel néhány dohánykertésztelepet: Morotvát, Imretelket, Lőrincfalvát. Ez az utóbbi, a településekre oly jellemző szívóssággal, Terján néven, népes pusztaként tovább élt egészen napjainkig, amikor végképp felszámolták. Erre a sorsra jutott néhány nagyobb majorság is – Aladár, Simogy –, amelyek a felszabadulás után duzzadtak faluvá. Ugyancsak a legutóbbi korban vált lakatlanná a Tóbával szomszédos Molifalva, de ezt elemi csapás érte: elmosta a talajvíz. A lakosságot széttelepítették, az összedőlt házak helyén nyárfaerdőt telepítettek.

A települések tehát, az emberekkel ellentétben, ritkán „halnak meg”, haldoklásuk is hosszadalmas, s a végzetes kimenetel ekkor sem biztos, mert éppen az emberek jóvoltából, az ő tudatos tevékenységük révén megvan az a csodálatos képességük, hogy megújuljanak, sőt olykor poraikból is fel tudnak támadni.

Úgy is mondhatnánk, hogy csak az emberek esetében nincs orvosság a halálra, a települések, az emberi közösség esetében van, a kérdés csak az, hogy miért marad el a kellő diagnózis, miért késik a terápia.

FELKÉSZÜLÉS A HALÁLRA

A halálnak Tóbán is ugyanolyan előjelei vannak, mint amelyekről Kálmány Lajos, Bálint Sándor vagy újabban Tóth Ferenc számolt be munkáiban, de sok hasonlóság azokkal is, amelyeket Jung Károly jegyzett le Bácskában, azaz Gomboson, és tett közzé ismert monográfiájában, *Az emberélet fordulójában* (Forum, 1978).

Bizonyosra veszik itt is, hogy valaki számára bekövetkezik a vég, ha a kutya nagy gödröt kapar és szűkül, ha a bútorok ropognak, ha kuvik tűnik fel a közelben és huhukol, ha holló száll keresztül a házon és károg, ha a pohár magától elreped, ha valaki álmában meszel vagy kihull a foga.

Az emberek általában felkészülnek a halálra, kívánságaikat előre jelzik. Igen sok idős asszony és férfi előkészíti, megőrzi azt a ruhát, amiben majd el fogják temetni. A pénzt is tartalékolja, hogy a családnak ne legyen nagyobb kiadása. A két háború között sötét menyasszonyi ruhában, selyem vállkendőben, imakönyveikkel és tányéraikkal, illetve fekete esküvői ruhában s pipájukkal helyezték végső nyugalomra az öregeket. A második világháború textilínséges idején ez a szokás kiveszett, mert a menyasszonyi ruha selymét átszabták szoknyának, blúznak a felcseperedő nagylányunoka részére. Amikor még az asztalos készítette a koporsót, ezt is előre megrendelték. Megtörtént, hogy évekig száradt a padláson, a gyerekek pedig kilesték, amikor a szüle időnként felment és belefeküdt, hogy elmerengjen azon, milyen is lesz majd akkor, ha már nem lesz. Ha volt rá idő, akkor minden ügyes-bajos dolgukat elintézték. Így az egyik földműves pontosan megszabta, mit hová vessenek el, s csak azután hunyta le a szemét. Az egyik asszony kifejezett kí-

vánsága volt, hogy ne temessék fekete kendőben, mert életében úgy is sokat gyászolt: árva lány volt, s két fiát elvesztette a háborúban. Egy férfinak az volt az óhaja, hogy kertje lábánál temessék el, aminek nem is volt nagyobb akadálya, mivel portája a temetővel volt határos. Egy asszonynak, akinek a házassága nem sikerült, az volt a kérése, hogy ne temessék az ura mellé. Nem volt szerencséje, ő halt meg előbb, s a férjét temették mellé.

Halál és halál között nincs különbség, mégsem mindegy, hogyan következik be. Van hirtelen-váratlan, amikor ereje teljében éri az embert, s van csendes, könnyű, lassan a sírba hervasztó. Olykor szabadítónak is nevezik, ha csúfos betegségek, pokoli kínok előzik meg. Nagy ritkán van példa az erőszakos halálra is, ilyenkor a falu hónapokig nem tud magához térni a dermedtségből. A korai halál kelti a legnagyobb részvétet: a legényt vőlegényként, a nagylányt menyasszonyként teszik sírba. A menyasszonyi csokrot azon a tányéron viszik, amelyből naponta evett a nagylány, ezt a temető bejáratánál összetörik, a csokrot pedig sírjára teszik.

A meghívott halál nem gyakori, jöllehet a falu beletartozik abba az észak-jugoszláviai, illetve dél-magyarországi sávba, ahol az öngyilkosok száma a legnagyobbak közé tartozik a világon. Az elmúlt tíz évben, a helyi anyakönyvvezető adatai szerint, a kétszázkét elhunyt közül ötven vetettek önként véget életüknek. Mind-egyik sorsa egy-egy tragédia, leginkább az alkohol vagy valamilyen más betegség az okozó. Emlékezetes Sípos Gyura esete: egymás után hat gyereke halt meg, a hetediket végre felnnevelte, férjhez adta, de ő végül végzett magával. Az öngyilkosokat ma már a családi sírboltokba temetik, egyházi áldással, s nem a temető árkán kívül, mint valamikor.

Amióta orvos dolgozik a faluban, s a betegek is gyakrabban eljutnak a kórházba, a halál okát is sokrétűbben, pontosabban, árnyaltabban fejezik ki. Nem a betegségek szaporodtak el, ahogy ezt olykor mondják, hanem az ismeretek bővültek. Tóbának 1963-tól van állandó orvosa, eddig, rövid megszakításokkal, négy szerb ajkú, magyarul akadozva beszélő és egy szerbül beszélő arab doktora volt, a mostani, a hatodik, egy magyar doktornő.

A TÓBAI „HALÁLMADÁR”

A halál beálltát ma már az orvos állapítja meg, de amikor nem volt doktor a faluban, azaz még az ötvenes években, sőt a hatvanas évek legelején is, ezt a szerepet a „halálmadár” töltötte be. Nyelvünkben a halálmadár fogalmán a baglyot, a kuvikot értjük, egy másik jelentése szerint pedig a temetkezési vállalat díszegyenruhás emberét, a gyászhuszárt. A helyi nyelvhasználat azonban a halottkém jelentéssel ruházta fel, vagyis esetünkben a „halálmadár” az a hatóságilag megbízott személy, aki a halált, s lehetőleg annak okát is, a helyszínen megállapítja.

Az utolsó tóbai „halálmadár” Bárdos Szabó József borbély volt, akit még Mákos néven is ismertek. Egy 1876-ban hozott rendelet szerint „a halottkémi gyakorlatra laikus egyéneket a körorvos köteles kitaníttatni”. Ez történt valójában itt is, csaknem százesztendősen késéssel. A tóbai halottkém ugyanis a cserneyi körorvos irányítása és felügyelete alatt működött. Ez a gyakorlat 1962-ig tartott, 1962-ben

már a csernyei orvost kellett értesíteni a halálesetről, s gondoskodni kiszállításáról, 1963-ban pedig Tóba is állandó orvost kapott. Ettől kezdve Bárdos Szabó József a szőrtelenítés mellett már csak a foghúzással foglalkozott. A másik Zicsi András volt, a felcser, az érvágó borbély. Igaz, hogy már az 1894-ben megjelent *Pallas Lexikon*ban is az áll, hogy az „orvos rendelete nélkül sohasem tanácsos érvágást alkalmazni, s csak orvos végezze”, de hát ez egy más világ. Itt még a XX. század második felében is dívott, a páciens és a felcser legjobb belátása szerint.

Ha bekövetkezett és „megállapított” a halál, akkor a háziak megállították az órát, betakarták a tükröt, gyertyát gyújtottak, majd sor került a halott fürösztésére, borotválására, állának felkötésére, felöltöztetésére, felravatalozására.

A mosdatás után a fürösztővizet járatlan helyre öntik ki, nehogy valaki belelépjen és sárgaságot kapjon. Néhol a borotvakészletet is – ugyanilyen megfontolásból – elássák. A halottat kívánsága szerint öltöztetik fel, ha erről tudomásuk van a hozzátartozóknak. Harisnyáját felkötik, nehogy állandóan húzgálnia kelljen, mert akkor elmarad a sereg után. Néhány évvel ezelőtt történt, hogy egy özvegy nem húzta fel a cipőt halott férje lábára. Miután álmában kétszer is szemére vetette a mulasztást, mondván, hogy a göröngy töri a talpát, az asszony, hogy megnyugtassa lelkiismeretét, titokban elásta a cipőt a sírba.

Mielőtt a halottat felöltöztették volna, még az is szokásban volt, hogy a gyereket rábeszélték: fogja meg a halott lábaujját. Úgy gondolták, hogy ettől kezdve a gyerek nem fog félni a halottól, közben idős emberek mondják, hogy azóta is érzik a jeges tapintást. A távozó holmiját egyébként a hozzátartozók egymás között szétosztják, „emlékbe” veszik, de jut belőle a szegényebb sorsúaknak is.

A halottat rendszerint a tisztaszobában ravatalozzák fel. A már idézett XIX. századi lexikonunk „halottasház” címszava szerint „egészségügyi okokból fontos az az intézkedés, mely újabban a halottaknak az eltemetés időpontjáig egy külön közhelyiségben (tehát nem lakásban) való elhelyezését célozza”. Tóbán is gondoltak már egy halottasház építésére, de még nem futotta rá a helyi járulékból. A második világháború idején, amikor sem anyagot, sem kész szemfedőt nem lehetett venni, fehér csomagolópapírt szereztek be, s ezt egy helybeli asszony szívességből lyuggalással, cakkozással szebbé varázsolt.

Az éjjeli tiszteletadás, a virrasztás is szokásban van még. Megjelenik a rokonság, a szomszédság, eljön két-három énekesasszony is. A nők bent, a ravatal mellett énekelnek, imádkoznak, a férfiak kint, a konyhában, beszélgetnek, iszogatnak.

A halott búcsúztatása rendszerint az udvaron történik, amely addigra megtelik a gyászolókkal. Ez mindig ünnepélyes közösségi alkalom volt, most is az, a megjelenés szinte kötelező. Mindenki mellére, karjára feltűzik a gyászszalagot. Azok, akik a szobából kihozzák, a temetőben pedig leengedik a koporsót, fehér zsebkenődöt kapnak, s ezt szalaggal a karjukra kötik. Amikor leengedik a koporsót, a zsebkenődöt megtartják, a szalagot viszont a sírba dobják, s ezzel megszakad az a kötelék, amely a halotthoz fűzte őket.

Kint az udvaron a megszokott rend szerint folyik a szertartás, így elhangzik a népi verses búcsúztató is. Ezt Kocsis József, a „cernai kántor”, az egykor Vajdaság-szerte ismert magyarcsernyei Selmeczi József tanító neveltje éneкли el, s a halott nevében név szerint búcsúzik el a hozzátartozóktól, az ismerősöktől. A búcsú-

szövegeket ő írja megrendelésre, főleg kész elemekből – könyvből, feljegyzésekből –, de néha önállóan is, ha a helyzet megkívánja. Újabban megkövetelik, hogy a kezelőorvosokat, ápolókat is név szerint említse, „megénekelje” érdemeiket. Olykor fontos diplomáciai küldetést tölt be azzal, hogy figyelmezteti a megrendelőt, kit hagyott ki a felsorolásból, ami megelőzheti az esetleges sértődéseket. A legnagyobb tapintatra van szükség akkor is, ha a családon belül haragosok vannak, amikor a testvér nem beszél a testvérről. Ilyenkor minden meggyőző erejét latba kell vetnie, hogy a temetés összehozza a családot, vagy legalábbis ne legyen újabb viszályok elindítója.

A kántori búcsú után, ugyancsak az előírt rendben, elindul a menet a temető felé. A keresztet a koma viszi, a fejfát a jó barát, a katonacimbora. Tíz évvel ezelőtt a koporsót még halottszállító saroglyán, azaz a Szent Mihály lován vitték, most biciklikerekű tolókosin. Korábban, amikor a jószágtartás még virágzott, a lovakat kiveztették az utcára a menet után, így is mintegy búcsúztatva a gazdát. Ekkor felsöpörték azt a szobát is, ahol a ravatal állt, s a szemetet a halott után a kocsiutra szórták.

Az utolsó búcsú után, a már leeresztett koporsóra göröngyöt dobálnak, részben, hogy az elhunynak könnyű legyen a föld, részben pedig, hogy a koppanással figyelmeztessék az élőket: porból lettek, porrá válnak. A legtöbben megvárják az elhantolás végét. A sírra elhelyezett koszorúk hat hónapig a helyükön maradnak, ekkor letisztítják, rendbe hozzák a sírt, s a sírkő felállítására gondolnak, sőt meg is rendelik Kikindán.

A temető friss halottja, a hiedelem szerint, átveszi az előbbitől a temetői kapus tisztjét, s mindaddig betölti, amíg nem jön a következő. Ha gyorsan követi valaki, akkor azt mondják: „Na, ez nem sokáig volt kapus.” Ettől kezdve aztán már örök a béke. Hacsak nincs közöttük hazajáró lélek, de ilyenről mostanában nem hallani, állítólag azért, mert a rosszakat nem engedik a másvilágról, a jók pedig nem kíváncsiak haza.

A hazatérőket mosdótál, törülköző várja a bejáratnál, mindenki kezét mos, a gyerekeknek az arcát is lemossák, nehogy sárgaságot kapjanak. Bent terített asztal mellé ülnek, az egyik teríték azonban üres marad, az a halotté, akinek lelki üdvéért most elfogyasztják a paprikást. A halotti tort a szomszédasszonyok készítik elő, ők is főznek.

Mindenszentekre (november 1.) a sírok megtisztítása, virággal díszítése általános szokás és kötelezettség, persze gondozásukat év közben sem mulasztják el, húsvétra pedig szinte teljes a gaztalanítás, a sírok felújítása. A műköedényekben, a bádogdobozokban friss orgonacsokrok illatoznak, némelyik halmon városból hozott árvácskák virítanak.

Otthon, mindenszentek estéjén vagy halottak napján gyertyát gyújtanak minden elhunyt családtagnak. A legutóbbinak a ravatalról maradt csonkot égetik. Ahol sok a halott, ott nappali fényesség támad a szobában, imbolygó árnyak mozognak a falon.

AZ ŐSZI HATÁRNAPON TÚL, A TÉLI NAPFORDULÓN INNEN

A halál az emberélet végső stációja, a halottak napja pedig egyrészt emlékét idézi, másrészt a naptári év végére is utal: túl vagyunk már az őszi határnapon, közeledünk a téli napforduló dátumához, amikor majd újra bokrosodnak az ünnepek.

A november sem mentes a jeles napoktól, de ezeknek nincs nagyobb hagyománya vidékünkön. Így Szent Márton napja (november 10.) sok helyütt a gazdasági évzárás fontos határnapja volt: ilyenkor hajtották be a juhokat a legelőről, s általában a többi jószág is ekkor került istállóba. Ezen a tájon azonban a nagyobb mértékű pásztorkodó állattartás már régen kiveszett, s velük együtt a Márton-nap hagyománya is, ha a letelepedők egyáltalán hoztak magukkal ilyesmit, zömük dohánykertész lévén. Ezen a napon kezdték meg az újbort is, de itt nem sok bor forrt a hordókban, mert az emberek szőlészettel csak iparkodásból, önellátó buzgalomból foglalkoztak. Manapság ilyen idő tájt már nincs tennivaló, legföljebb rudakkal verik le a diófák elmaradt termését, de hamarosan ez is kivész, mert sorra kipusztulnak azok a szép példányok, amelyek eddig a falu minden utcáján díszlettek.

Márton napjához valójában csak időjárási regulák fűződnek: ha lucskos, sáros napra virrad, akkor, a népi meteorológia szerint, a karácsony sem lesz fehér. Ebben az esetben, úgy tartják, barna lovon érkezett, de ha fehéren jön, azaz esik a hó, akkor hosszú, kemény télre lehet számítani.

A Mura-vidéki Mártonhelyen (Martjanci), az ottani falusi templomban egy szép fehér lovas Szent Márton-freskó található, s ezenkívül még két más tárgy is – mindhárom Aquilla János munkája 1392-ből –, amelyek arról tanúskodnak, hogy a pannóniai püspököt nagy tisztelet vette körül a középkorban. Persze nem kell ilyen messzire mennünk, hogy nyomára leljünk, itt nálunk, a régi Torontálban szintén előkerült, sőt újabban is felbukkant. A plovdivi Karol Telbiszov egy 1963-ban közölt munkájában leírta, hogy a bánáti katolikus bolgárok, a paltyénok Márton-napi eledele a frissen tömött lúd volt – egy középkori legenda szerint Rómában a libák óljába bújt, hogy kitérjen a püspökké való kinevezés elől –, a Márton lúdjának zsíriját pedig eltették, s év közben a népi orvoslás gyógyírként használta.

Az Erzsébet-nap (november 19.), a Katalin-nap (november 25.) és az András-nap (november 30.) nagyjából – e személynevek gyakorisága miatt – a névnapokról maradt emlékezetes. Ez alól csak a Katalin-nap a kivétel, mivel ez volt a hagyományos időpontja a kisfarsang zárómulatságának, a Katalin-bálnak. Ezt legutóbb 1959-ben tartották. Fehér Sándor közlése szerint a Szabadkára szakadt tóbiaioknak még 1987-ben is volt Katalin-báljuk az ottani Sárka Rózsa vendéglőben.

Erre a hónapra esik még a köztársaság napja (november 29.)¹⁵ Ekkor a televízió háborús filmeket sugároz, a bolt, a helyi hivatal, a szövetkezet zárva. A tóbiai ilyenkor meglátogatják a szabadkai rokonokat, ezt a rendszeres buszjárat, a 63 magánautó könnyűszerrel lehetővé teszi. Ez az egynapos romániai kirándulások

¹⁵ 2003 óta nem hivatalos ünnep.

időpontja is, meg a több napos külföldi utazásoké. Illetve volt, amíg a lehetőség engedte. Most ugyan több a pénz, de a „jancsibankókkal”¹⁶ már nem lehet utazni . . .

Az imént szóba került újra az András-nap is, amely a szerelemjóslások, az egykori nagy disznótorok napja volt, s most is részben az, jóllehet a hagyományoktól már erősen megkopasztották. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy újra közeledik a gazdag téli ünnepkör, jönnek az adventi és a farsangi napok.

Letelt még egy esztendő, egy naptári év sok előírt és íratlan eseménye, s ennek keretében áttekinthettük az emberélet fordulóinak jelentősebb általános történeteit is. Ez a körforgás 1988-ban nem volt olyan, mint hetven évvel ezelőtt, össze sem lehet hasonlítani azzal sem, amilyen harminc–negyven évvel ezelőtt volt, mint ahogy bizonyára a kétezredik év sem lesz olyan, ahogy elképzeljük.

Beszámolónknak, szándékunk szerint, éppen erről a körforgásról, a népelet élő, változó, kimúló jelenségeiről kellett volna képet adnia. Mindvégig nagy kérdés maradt persze, hogy egy ilyen „mindenes jelleg” elég alkalmat ad-e a tüzetes vizsgálódásra, jóllehet a részletezéstől sem idegenkedtünk, olykor még az arányokról is megfélekezve, hosszabban elidőzve azoknál a témáknál, amelyek szívünk szerint valók voltak.

Úgy tűnik azonban, hogy a változó életmóddal kivesző helyi szokásokat, részben a hiedelmeket is, még az elmúlás pillanatában lehetett „tetten érni”, illetve a kiveszés dátuma rekonstruálható volt a résztvevők emlékezete nyomán. Az is mint ha igazolást nyert volna, hogy e kis közösség huszadik századi életében pont az a második világháborút követő néhány évtized volt a gyökeres fordulatok, az évhez, naphoz köthető változások időszaka. Ekkor tört diribdarabra a zárkózottság, s vele együtt a hagyományos életrend.

Ha most hirtelen egy mondatban kellene összesűriteni mindazt, ami történt, ami következményként jelen van, akkor talán így fogalmazhatnánk: könnyebb lett sok tekintetben az élet, szabadabb, kötöttségektől mentesebb. Másképpen mondva: egy kétszáz éves telepese falu a jelzett időközben – súlyos terhekkkel felbattyuzva, főleg önjerejére támaszkodva –, a XIX. századból átcammogott a XX. századba.

Tagadhatatlan, hogy más lett az élet és valamivel könnyebb is, de vajon a mai többi ember boldogabb lett-e? Milyen a közérzete? Vajon a felbomlott hagyományos életrend helyébe mit kapott? Többet nyert vagy többet veszített? Nehezekétől szabadult meg csak vagy ismertetőjegytől, sajátságaitól is? És vajon milyen a távlata: ígéretes, beszűkülő vagy éppen kilátástalan?

Ezekről a kérdésekről ezúttal csak eltűnődhetünk.

(1989)

¹⁶ értéktelen, inflációs papírpénz

RÓZSA SÁNDOR TORONTÁLBAN

Bujdosó utak, hadi járőföldek a lentségi tájakon

Rózsa Sándor bujdosásai során gyakran megfordult Temesközben – a régi „lentségi” Torontál és Temes megyében –, s népünk emlékezetében ma is élénken él, több mint száz évvel halála után ott is felidézük alakját, tetteit, ahol legjobb tudomásunk szerint sohasem járt. A széles körben elterjedt hagyományoknak ez a körülmény nem is lehetett akadálya. Olyannyira mélyek a gyökerek, mintha őshonos bánáti s nem szegedi származású lenne. A képzelőerő nem ismer határokat.

A népdal szerint „*Fekete föld termi a jó búzát, / sűrű erdő neveli a betyárt*”. Ezúttal is inkább e sorok szépségére kell figyelniünk, mintsem valóságtartalmára, jöllehet ezzel sincs különösebb baj. A betyárvilág kezdetét valóban Somogy erdeiben, Bakony rengetegében kell keresnünk, de ugyanúgy szülőhelyének tekinthetjük a Duna–Tisza buckás pusztáit, a Tiszántúl futóhomokos északkeleti részeit, de otthonos volt, mint tudjuk, másutt is.

Rózsa Sándor és cimborái, de elődei és utódai is, ha szorult a kapca, olykor a déli részek felé vették az irányt. Persze nem a főútvonalakon lovagoltak, hanem a mellékösvényeken, a dűlőutakon, amelyek Kecskemét mellett, Szabadka és Szeged között húzódtak, ahonnan aztán az egyik ág Bácskába vezetett, a Ludasi-tó vidékére, a Tisza menti rétek és a Telecskai-dombok közé, a másik pedig a törökkanizsai rév közelében, a Tiszán át és Kikinda alatt haladt, le egészen a delibláti homokig.

Rózsa Sándor kortársa, Bogár Imre is gyakran arra kényszerült, hogy elhagyja a nem eléggé biztonságos csongrádi és bugaci tájakat, s ilyenkor lóhalálban menekült a Tisza felé, ahol „*Által akar menni, / Lovat akar lopni, / Becskereki nagy vásáron, / El akarja adni.*”

Egy másik titkos útvonal, messze a pusztázó csendőrök szeme elől, a Tiszántúlról vezet Temesközbe. Egy sok változatban ismert népdal szerint az egyik betyár így biztatta magát indulásra a torontáli részek felé: „*Nyergejjétök föl hát / Ezt a pej paripát, / Ezt a barna pirost! / Hagy ugratom által / A zavaros Marost! / Magam általmögyök, / Bánáti gujásnál / Jó paprikást öszök.*”

Veszelné Gémes Eszter, a hat elemít végzett balástyai asszony a *Történetek Rózsa Sándorról* című könyvében is, amelyben a családjában és a falujában élő szájhagyományokat örökölte meg, azt írja, hogy „Bánát volt a legjobb vevőjük a betyároknak”. Valóban, a népes szegedi kirajzás következtében itt egymást érték a dohánykertész falvak, a majorsági földek pásztortelepei, úgyszólván olykor-olykor a hasonló sors, szegéről-végről pedig még az atyafiság is testvéri együttérzést váltott ki.

Nagyon megfelelt a táj is, amely a betelepítések ellenére viszonylag lakatlan volt. A rengetegnek persze ez nem hazája, de azért akadt erdő összefüggő tagban, így Becskerek mellett is, s bőven vízparti berek, epreskert, szálerdőség a csatornák, folyók mellett. A betyárok igazi tanyája azonban a dűlőutakkal átszőtt kukoricatábla, a szigetekkel teletűzdelt mocsár, a lápokból kiemelkedő, vízimadarakkal benépesített zsombék, a „sebzett” irtásföld, a végtelen füves és gyepes puszták, benne elvesző csárda, tanya és juhásztelep, ahol a sötétben a csillagok után tájékozódhatott az ember, világosan pedig a nap és a gémeskút nyújtott támpontot. És persze a legjobb búvóhelyet a sík vidék igazi erdeje, a zúgó nádas biztosította, a vadludak, a farkasok és a betyárok legbiztonságosabb szállása.

A betyárvilág a XVIII. században jött létre – a betyár szavunk is először 1745-ben fordult elő írott formában –, s a XIX. század első felében bontakozott ki, erős romantikus színekkel ecsetelve. Fénykora a szabadságharc bukása utánra tehető, az ötvenes és a hatvanas évek tájékára, s a kíméletlenségéről emlékeztetéssé vált Ráday gróf időszakában zárult. Ráday 1869 és 1871 között, kormánybiztossága idején végképp felszámolta a „betyárság”-ot, azaz lenyeste a delictum egyik ki-lombosodott oldalhajtasát.

Az aranykor egybeesik a legismertebb szegénylegény, a betyárok csillagának korszakával (Rózsa Sándor 1813. július 16-án született a szegedi tanyavilágban, s a szamosújvári börtönben halt meg 1878. november 22-én), úgy is mondhatnánk, hogy ezt a virágkort éppen az ő személye határozta meg.

Persze szép számban voltak elődei is, követői is. Mielőtt hozzákezdénénk a Rózsa Sándor bánati tartózkodását hitelesítő mozaikkockák összerakásához – különösen a szabadságharcban való részvételének és az 1856-os ürményházi tartózkodásának vázolásához –, hadd mondjuk el, hogy előtte már volt egy híres, ugyan-csak „behozatali” betyárja ennek a tájnak: Becskereki Peti.

Szántó Imre történész tanár kutatásaiból tudjuk, hogy a Nyitra megyei Salgóban született, Hódmezővásárhelyen nevelkedett, szökött katonaként nyolcévi sáncmunkára ítélték, s büntetésének letöltésére Temesvárra toloncolták. Innen, a várból szökött meg, miután megölte a strázsát. A XIX. század első évtizedében az eleinte öt, később nyolc tagot számláló „azon rémítő és csak majdnem az egész országban esmérletes haramia bandájával” Torontál megyében garázdálkodott, olykor-olykor átruccant Bács megyébe is, majd egyre északabbra húzódott, s ott aztán bekövetkezett a vég. Az elhíresedett bűnszövetkezet három utolsó főkolomposát – Zöld Marcit, Kapus Miskát és Becskereki Petit – 1816. december 6-án délután két órakor a fegyverneki pusztán végezték ki, illetve egy korabeli irat megfogalmazása szerint „az akasztófán mindhárman kötél által az élők sorából kitöröltettek”.

Csakhamar megkezdődött az eset folklorizálása, ponyvásítása és irodalmasítása. Becskerekinek és társainak az életét számos népdal örökítette meg, s több róluk szerzett versezet is ponyvára került. „Jobb lett volna Betskerekre / Menned, hogysem Fegyvernekre” – így sajnálkozik a rigmusköltő a betyárvilág egyik legrégebbi verses dokumentumában. Az első ponyvákban csak Becskereki néven emlegették, a későbbiek során azonban a többi álneve is forgalomba került, úgymint Palatinszki Pista, Tóth Pista, Gyulay Peti. Ezek a nevek idővel elszakadtak egymástól, önállósultak, úgyhogy a későbbi ponyvákban már azt közlik, hogy a

fegyverneki vesztőhelyen Zöldi Marci, Becskereki Peti és Palatinszki Pista került hurokra.

A szegénylegények szomorú sorsából nemcsak a ponyvakiadók profitáltak. A betyártéma otthonos lett a népköltészetben, s az irodalom művesei is szinte versenyeztek abban, ki tud szebb emléket állítani nekik. Becskereki alakját így örökítette meg Vörösmarty Mihály 1831-ben:

*Hamis huszár vagy te Becskereki,
Rajtad még az ördög sem tenne ki;
Majd mint a szél nyargalsz a pusztákon,
Tagjaidon lobog fehér vászon,
Be-beülsz a bugaci csárdába,
Nagyot iszol világ bosszújára;
Majd öltözől úrfiak módjára,
Kényes nyalkán sétálsz a vásárra,
S ami szép és drága portékában,
Ami jó van s legeg a pusztában,
Mihelyt szádnak-szemednek megtetszik,
Átkozott kezeid azonnal megszerzik.
S nem csak marha, portéka kell neked,
Majd megvész a szép asszonyért lelked;
Azokat is rendre csalogatod,
S ha megcsaltad, oda hagyogatod.*

A Becskerekinél jóval ismertebb Zöld Marcit Petőfi tisztelte meg soraival: „Fegyverneki pusztá, fegyverneki pusztá, / Szegény jó Zöld Marci halálát okozta, / Négytagú épület volt halálos ágya / S temetési dala varjak károgása.”

Becskereki társaival odaveszett, de Torontál megye közbiztonsága ezzel nem sokat nyert, a törvényhatóság újabb s újabb lépésekre kényszerült „a lopások és orgazdaságok némiképp kevesebbödésére”.

A Rózsa Sándor előtti időkből, a XVIII. és a XIX. század fordulóján a Bánátusi General Komando jelentései szerint elharapózott a lótolvajlás, a vármegyei jegyzőkönyvek is „bitang marhákkal, confiskált lovakkal”, bíbelődnek. Se szeri, se száma az olyan bejegyzéseknek, mint amilyen az, hogy 1808-ban a padéi Diván birtokról „hat ökröt loptak el” ismeretlen tettesek, vagy az, hogy 1817-ben egy kumándi gazdának „két kanca lova és annyi tsikai a Kisoroszbán lakós Matsa József és Kolompár Mihály által elloptattván” véglegesen eltűntek, mert az aradi vásárban ismeretlen vásárlóknak „hamis passzus mellett eladattak”.

A lótolvajok és egyéb zsiványok főleg a katonaszökevények, a „dezentorok” sorából verbuválódtak, így 1779-ben értesítették Torontál vármegyét, hogy Galíciából és Ledomériából 154 katona szökött meg, mellékelve névjegyzéküket. 1784-ben a beodrai Hajnal György lovát Kéry Mihály „elillant katona” lopta el. A vármegye intézkedéseket tesz a „széjjel kóborlók, a tolvajok ellen”. Így egy 1831. január 4-én keltezett megyei rendelet szerint „. . . a Maros és Tisza vizei körül avagy az ezekkel hajókázási öszveköttetésben álló Hajók, Csolnakok, Ladikok, Kompok,

Sajkák s más illetén az átjárást előmozdítható vagy éppen eszközölhető eszközök s evezőlapátok, s hajókötelek, vasmatskák s Rudak az illető járásbeli Fő- és Al szolg. Bíró Urak által tüstént elfoglaltassanak, s összeíratván, számadás alá vétet-
ténének . . .”

1832-ben a hatóság betiltotta „az idegeny lovászok és gulyások felfogadását”, de mivel félő volt, hogy „a megyebeli marhászgazdák cseléd nélkül maradnának”, a rendeletet úgy módosították, hogy „. . . csak olyan idegenyek tiltassanak el, kik jó és hiteles alapú bizonyítványokkal felruházva nem lévén, emigy bitang életük-
nek nyilvánosságos tanúbizonyyságot adják . . .”, s emiatt „a Fenyítő Törvényszéki Ítélet által a megyéből és a pásztoréletből kitiltatnak”.

Ezekkel az intézkedésekkel nemcsak a csavargók beáramlását próbálták meg-
nehezíteni, hanem gátat kívántak emelni a járványos betegségek – kolera, pestis –
terjedése ellen is, de sem az egyik, sem a másik szándék nem ért tette. Többek kö-
zött azért sem, mert a hazai talajon is bőven termett a betegség is, a betyárság is.
Az intézkedéseket indokló megyei szöveg közli is, hogy csaknem minden község-
ben vannak „tsavargó, henyélő, pajkos és az otthon valóknak ártalmára inkább
szolgáló ifjak”.

A „pajkoskodó” betyárokat középkori módszerekkel fegyelmezte a vármegye.
Egy 1818. március 1-jén keltezett jegyzőkönyv szerint „a helybeli büntetéseket két-
féleképpen, tudniillik botokkal és vesszőkkel szokta kiszabni”. Ezt abból az alkalom-
ból közli, hogy a király leiratában megparancsolta, hogy „az e féle mind törvénnyel,
mind pedig a törvényes praxissal ellenkező büntetésektől” a jövőben álljanak el.

A torontáli főispán „a tömlöcök szorultságára s a raboknak naponként való sza-
porodására” hivatkozva 1828 májusában sürgette a már korábban is szorgalmazott
új megyei börtön felépítését. Mivel a „kért engedelem” késett, az egyre szaporodó
raboknak „ideig-óraig való elhelyezésére” a megyeház udvarán levő három „kotsi
szinek közül a középső alkalmasnak és bátorságosnak is lenni találtatván” a me-
gyei közgyűlés meghagyta Szathmáry Sámuel inzsellérnek, hogy alakítsa át a ki-
sebb vétséget elkövetett rabok börtönévé. 1832-ben újra kérték az engedélyt a me-
gyei börtön építésére, amelynek felemelésére „már tavaly beszereztek többezer
pozsonyi mérő mést és egy milliónál nagyobb számra rúgó téglát”. Az épület-
anyag még évekig porladozott a szabad ég alatt, majd másra használták fel. A
negyvenes években a vármegye még levelezgetett a börtön ügyében, a szabadság-
harc kitörése pedig végképp elodázta építését.

Közben a pandúrok, csendbiztosok szorgalmasan szállították a „börtöntöltelék”-et.
Csak kuriózumként említjük, hogy a kikindai koronakerület epreskertjébe munkára
kirendelt négy rab „az őrizetükre rendelt pandúrral, Kutyura Mihállyal együtt” szö-
kött meg 1818-ban, az ilyesmi valóban ritkaság volt. Valamivel többször fordult
elő, hogy ártatlan embert zártak le. 1828-ban Nagy Imre megyei csendbiztos „bizo-
nyos lovak eltolvajlása miatt” záratta be Száraz György nagyújfalusi csikóst, még
jó, hogy menet közben kiderült, hogy a vád megalapozatlan volt.

A szolgálat szép példájáról az 1829. augusztus 2-án keltezett jegyzőkönyvből
szerzünk tudomást: Vekerle Ignác „ezen nemes vm.-nek közbátorságra ügyelő biz-
tossa” közli jelentésében, hogy „Jury Istvánt már számtalan elkövetett gonoszsa-
gáról és rablásokról esméretes és a nemes vármegye fogházából még két esztendő-

vel ezelőtt elillant rabot sok fáradozások után megfogván és a fogházba már-már által is adatott . . .”

A vármegye nem kényeztette el a szolgálatában álló csendbiztosokat, de tekintélyüket igyekezett különféle módon növelni. Így 1823. szeptember 9-én döntést hozott a közcsendre ügyelő legénység új szolgálati ruházatáról.

„Dolmányuk s mentéjük tizenöt sor sodrott zsinórra, minden sujtásnál vagy kihányattatásnál három sor gombra, készítettnek. Nadrágok csak egy sodrott zsinórral körül varratatna . . . A csákó forgó nélkül, tarsoly, kard, kardkötő, öv, csizma, vassarkantyú, s más eddig szokásba volt mód szerint készítenek.” Változott kardjuk is: „A mostani vaskard helyett fekete bagaria bőrrel bevont, alól-felül, s a közepén sárga rézzel beborított hosszú, szélesebb, görbe kard . . .”

„Minek utánna a közbátorságra felügyelő katonák az évnek csaknem egész részét a szabad éghajlat alatt szolgálatbeli kötelességnél fogva tölteni kénytelenek, a fehér posztó köpenyeg helyett sárga posztóval beszélgett nagy széles szürguba, melyen az eső s az időknek más viszontagsága is olly könnyen ált nem hat, adatna.”

„A lótararó kék posztóból, sárga posztóval beszegve, s két hátalsó szélén a nemes vármegye neve sárgára kivarrra légyen, mely kivarrott nevet mind a két feléről egy korona ékesítse.”

Van, ahol nincs is szükség sem a csendbiztosokra, sem a megyei börtönre. Egy 1839-ben keltezett hatósági leiratban „. . . az urak és az előljárók újólág figyelmeztetnek, hogy az elfogatandó gonosztevőket áristomba ezentúl se zárassanak, de fedél alá se vitessék, az e végre felállítandó oszlopokhoz kikötöztessék, melyre való nézve az uraknak kötelességül teszem, hogy az községek házainál tüstént oszlopott állítassanak fel, hová az elfogandó gonosztevők kikötöztendők és őrizet alatt tartandok lesznek”.

Az óvintézkedések persze nem bizonyultak elegendőnek, a zsványkodás egyre jobban terjedt. Egy 1841. szeptember 6-án kelt szolgabírói jelentés szerint „a törökkanizsai járásban a személy- és vagyonbátorságot megrendítő elfajult gonosztevők olyannyira hatalmasodtak el, hogy félelem és rettegés szállta meg a vidék minden jámbor lakosát . . .” Különösen „az élelemfogyatkozásban szenvedő, az éhségtől kényszerített szomszéd megyebeli gonoszok” garázdálkodnak féktelenül.

A megyei dologház már emiatt is örökké tömve volt, az ottani egészségi állapotok pedig elrettentőek. A torontáli rendek, mint tudjuk, még a XIX. század húszas éveiben kezdeményezték egy 300 rab befogadására alkalmas börtön építését, de ebből két évtizeden át nem lett semmi az anyagi segítség elmaradása és az építési engedély késése miatt. A helytartótanács és a megye hosszú levelezése során csak a terminológia változott – az iratok „a nemes vármegyében építendő tömlőc” helyett 1841-ben már „a megyében építendő közfogházról” tesznek említést –, a helyzet változatlan maradt; a hétpróbás gazemberek helye továbbra is a szűkös megyei fegyház.

Az 1841-ben közzétett Rögton ítélesi joggyakorlásnál követendő Szabályok szerint a „valódi haramják, zsványok és útonállók azok

a) Kik erdőkben s más rejtett helyeken lappangva, egyenként vagy csoportokban, fegyverrel és más gyilkos eszközökkel az utasokat megtámadják, az utakat elállják s az embereket kifosztják.

b) Kik csárdákban, malmokban, vagy a helységektől távolabb fekvő magány helyeken fegyveresen rablanak és fosztogatnak.

c) Kik a barmokat és marhákat a nyájakból vagy gulyákból fegyveres kézzel erőszakosan elhajtják.

d) Kik akár egyenként, akár csoportosan felfegyverkezve, népes helyeken a házakat, vagy embereket kirabolják és megfosztják, akár történjék ily eseteknél gyilkosság, akár nem”.

Ez idő tájt Rózsa Sándor már legendás betyár Szeged, Kecskemét és Szabadka kiterjedt határában, meg Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog és Torontál megyében, s nagyban gyűrűznek körülötte a kiszínezett történetek is, amelyekről sohasem lehet pontosan tudni, hogy mi az igaz bennük, mikor kerekednek felül a mese elemei, hol is a határ a valóság és a képzelet között, de azért legtöbbször – hogy, hogy nem – valóságosnak hatottak e történetek. Az imént idézett statáriális rendelkezéseket mintha teljesen rászabták volna, legalábbis a megyei csendőrkapitányok és a pusztázó hadnagyok szerint, ők erre ugyanis mérget vettek volna. Nagyon is fogadkoztak, hogy ha törik, ha szakad, kézre kerítik, csakhogy ő elfoghatatlan volt, bottal üthették a nyomát. Ennek magyarázatát alighanem egy 1850-ből származó főszolgabírói jelentés adja, mely szerint a „fővonás az a magyar betyárban, hogy több ideig sehol sem tartózkodik és majd minden éjjelét és napját másutt tölti”. Olyan ábrázolás ez, amelyet akár Rózsa Sándorról is mintázhatott volna a főszolgabíró.

Már kerek nyolc éve, hogy kézre akarják keríteni, attól kezdve, amikor 1836-ban az egészen kétséges tanúvallomások alapján elítélték a „nincstelen, iskolázatlan, írástudatlan, zabolátlanul hanyódó-vetődő, pusztai sihedert”, és ő, nem sokkal ezután, 1837-ben, leverte a lábáról a vasat, megszökött, szinte kifutott a világból és elbújdosott, eltűnt az emberek szeme elől. Aztán hol itt tűnt fel, hol amott, hol ezért vádolták – okkal, ok nélkül –, hol amazért, de őt magát sehogyan sem tudták lefűlelni. Egyszer-kétszer ugyan nyomára jutottak, bekerítették, de ő mindig égerutat nyert, golyózápor közepette is kitört a gyűrűből, úgyhogy elterjedt róla a hiedelem, hogy nem éri a lövedék: burokban született.

1845-ben, meglelt ember korában – 32 éves volt ekkor –, kegyelemért fordult a királyhoz. Az ügye azonban, annak rendje-módja szerint, visszakerült a szegedi előljáróshoz, azaz lényegében azokhoz, akik annak idején elfogták, kihallgatták, megvádolták és elítélték, úgyhogy kérelmének elutasítását tanácsolták a királynak, s ő ezt meg is tette. Továbbra is maradt a kiközösítés, a társadalmonkívüliség állapota.

„A magyar betyárvilágban Rózsa Sándor az első és egyetlen nevezetes személy – írja ezzel kapcsolatban Békés István a *Magyar ponyva pitaval* című könyvében –, aki bűnbeesése után közel egy évtizeddel még él, szabadon él, sőt azt reméli, hogy visszajuthat a büntelen vagy legalábbis büntetlen emberek társadalmába. El kell gondolkoznunk rajta, hogy a kétes bizonyítású marhalopás miatt elítélt, annyi rejtélyes, bizonyíthatatlan bűncselekménnyel vádolt, de soha tetten nem ért, pandúrsem elé nem került, ismeretlen rejtekű Rózsa Sándor miért próbálkozott meg 1845-ben (majd évek folyamán többször is) azzal, hogy a becsület útjára visszatérjen. Mert, ha igaz lenne az eleve elrendeltség tetszetős elmélete a pusztai fiainak betyártermészetéről, a vele született és kiolthatatlan bűnöző hajlamról, a soha fel

nem oldódó elvadultságáról, amely csak féktelen tobzódásban, durva kegyetlenkedésben leli örömét, akkor nem lehetne megérteni, miért vágyódik a sikerben lévő betyár, a pusztá fejedelme ifjúkori botlásának vagy elgáncsoltatásának bűnbocsánata, s mi ezzel egyértelmű: a szoros törvényekkel korlátozott, szigorúan ellenőrzött, szűk csapású, szerény lehetőségű, szegényemberélet után . . .”

1848-ban újra amnesztiát kért, ezúttal Kossuth Lajostól. Jó volna tudni, hogy egy analfabéta és törvényen kívül élő ember fülébe mikor, milyen körülmények között jutott el a 48-as események híre, hogyan született meg a gondolat, hogy az ország kormányzójához forduljon, s mikor ért meg a gondolat, hogy neki is, társainak is ott lenne a helye a szabadságharc katonáinak táborában. Rózsa Sándor, minden korabeli leírás szerint, rendkívül óvatos ember volt, magába forduló és hallgató is. Hogy mennyire távol állt tőle a bőbeszédűség, az is mutatja, hogy amikor elfogták, a kihallgatások és a bírósági tárgyalások során, harapófogóval kellett kihúzni belőle a szót, ha megszólalt, akkor inkább tagadt, mintsem vallott. Így aztán ezek a kérdések örökre megválaszolatlanok maradnak.

Rózsa Sándor személyes megbízottja – állítólag egy Hunyadi szabadszereplő tiszt – 1848 szeptemberében kereste fel Kossuth Lajost, aki egy országos körút keretében a Duna–Tisza közét járta, és népfelkelő önkénteseket toborzott a veszélyeztetett haza védelmére. Erről a találkozóról Jókai Mór számolt be, akinek eredeti negyvennyolcas naplója, hosszú lappangás után, csak a hetvenes években került vissza Caracasból Budapestre, s 1980-ban jelent meg.

„Midőn Kossuth Csongrád megyei körútját tévé a népfelkelés előidézése végett – olvassuk Jókai naplójában –, egy éjszakán ismeretlen, vad kinézésű ember jelent meg előtte, s jelenté: hogy őt Rózsa Sándor küldte – egyenesen Kossuthhoz.

Ki volt ez a Rózsa Sándor?

Egy hírhedt banditája az Alföldnek, ki tizenhét év óta folytonos rendőri üldözés alatt állt, és sohasem fogódhatott el.

Szegeden neje, gyermekei voltak, kiket sokszor meglátogatott, és sohasem bírták mégis kézre keríteni.

Egyszer körülfogták már a házat, melyben meglephették, midőn hirtelen három lóval kinyargalt, kettőt maga előtt hajtott, minden lovát ellőtték, csak azt nem, amelyen ült, s annak a szél sem hághatott nyomába. Megszabadult.

Lován úgy ült ittas korában is, mintha hozzá volna növe, s minden lövése talál.

A környék tanyái, a térképre vehetetlen buckák Szabadkától Jászberényig s a zombékok Becskerektől Csongrádig neki mind biztos menedékhelyei, ismerősei a pusztán elszórtan lakó kertészek, pásztorok és csaplórosok. Félnék tőle, és ragaszkodnak hozzá. Akivel ő barátságban él, bátran legelhet gulyája, ménese a mezőn, senki meg nem lopja. Ezért az üldözők mindenütt nyomát vesztik, senki sem tudta, senki sem látta: hol volt, merre járt?

Ez az ember, tizenhét év után a folytonos törvényes üldöztetésnek (12 évvel korábban, 1836-tól került összeütközésbe a törvénnyel – K. Z. megjegyzése), megsejtve az alkalmat, melyben egy bélyegzett élet hibáit egy hősi halál árával jóvá lehet hozni, folyamodott Kossuthhoz amnesztiáért, azon ígérettel: hogy százötven főre menő társaival együtt kész leend a harcmezőre menni.

Kossuth nem késett az amnesztiát megadni . . .”

Kossuth Lajos a bűnbocsánati hirdetményt 1848. október 3-i keltezéssel Hódmezővásárhelyen állíttatta ki, s írta alá.

„Rózsa Sándor – olvassuk az amnesztiarendelemben –, ki a törvénytől és erkölcsiségtől elvetemedve ezen vidéket sok esztendő óta rablásaival nyugtalanította, isten irgalmánál fogva magához térvén s bűneit töredelmesen megbánván, hozzám azon alázatos kéréssel folyamodott, hogy ha eddigi életmódjáért valamint igaz bűnbánata szerint az istentől bocsánatot s ennél fogva a földi igazságtól is bocsánatot kaphatna, nemcsak elhagyná előbbi életmódját, s törvényhez és erkölcsiséghez állhatatosan visszatérne, hanem egyszersmind a haza jelen veszélyében az országnak fegyveres ellenségei ellen hű bátor szolgálatát felajánlaná, mint a pusztai pásztor népből 150 fegyveres lovast saját költségükön táborba szállani és az ország hadvezéreinek rendelkezése szerint a haza ellenségei ellen a véggyőzelemig híven és becsületesen szolgálni reá bírma . . .

Jelen bűnbocsátó leveletem . . . az országnak minden hatóságai, bírái és ítélőszékei erősnek és érvényesnek elfogadni köteleztetvén.

Ha ellenben nevezett Rózsa Sándor az ördög sugallatának engedve, bűnös életével fel nem hagyna és a közbiztonságot tovább is háborítani merésznél, ezen esetben jelen bűnbocsátó leveletem minden bíróság megsemmisültnek tekintendi s őt újabb bűneiért régi bűneinek egész súlya szerint büntetendi, a közigazság úgy kívánván.”

A bűnbocsátó okiratot a fiatal Jókai vitte el Rózsa Sándornak, de nem személyesen adta át, mint ahogyan későbbi írásaiban közölte, illetve sejtette, hanem a mindenkivel, az urakkal pedig különösen vigyázatos betyár egyik megbízottjának, Lukácsy Károly őrmesternek. Erről Jókai október 4-én, Félegyházán keltezett levelében így számolt be Kossuth Lajosnak: „Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesítettem. Eljárásom kissé divergált a vett utasítástól, de a körülmények, úgy hiszem, igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem létében a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással, hogy rögtön keresse fel Rózsa Sándort, s a kérdéses felteteleket tudtára adva rögtön indítsa meg már 286-ra felszaporodott csapatjával rendeltetési helyére . . .”

Október 10-én a pesti *Életképek* már arról tudósított, hogy „Rózsa Sándor, a híres alföldi szegénylegényvezér 150 szegénylegénnyel megindult: megfogadva, hogy addig nem nyugszik, míg az ellenség vezéreit élve vagy halva meg nem keríti . . .”

Ez valójában még csak az előkészületek ideje, a gerillacsapat felszerelésének időszaka. Békés István már idézett könyvéből tudjuk, hogy a hadba vonuló betyárok „egyenruhája” pörge kalapból, lobogós, sötétkék ingből, gatyából, ugyanilyen színű posztó dolmányból, fehér szűrűből állt, fegyverzetük pedig huszárkardból, két-két pisztolyból és drótfonatú, suhogós, ólomgombcsapójú karikásból.

Bálint Sándor *A szegedi nemzet* című háromkötetes munkájában közli, hogy a szabadsereg legénységét Viski György szegedi szijgyártó mester látta el lószerszámmal, feltehetően csak azokat, akik éppen rászorultak, mert a betyár nem maradt egy pillanatig sem jó nyereg nélkül, meg szerette a „sallangos pompát” is.

A csapat kiállítása viszonylag gyorsan haladt, úgyhogy október utolsó harmadában már útban is voltak a törökkanizsai rév felé, az átkelés után pedig – átlova-

golva a bánáti síkon –, ott valahol november elején megérkeztek Versec tájára, a délvideki frontra.

Hadszíntéri szereplésük részletezése előtt hadd mondjuk el, hogy a szegediek nem voltak túlságosan elragadtatva Rózsa Sándor sorsának ilyenképpen alakulásától, különösen a vagyonosabb polgárrétegek szörnyülködtek el azon, hogy a tolvajt futni hagyták. Többen is azt üzenték Rózsa Sándornak, hogy „csak függve szeretnék a városban látni”. A városi tanácsban október 17-én hirdették ki a bünbocsánatot, így aztán Rózsa Sándor másnap „tengernyi nép bámulata közben érkezett meg betyárjai élén Szegedre”.

Az eseményről október 19-én helyszíni tudósításban számolt be Kossuth *Hírlapja*: „Rózsa Sándor vidékünkbeli híres rabló főnök a kegyelmet, mit vártunk és kívántunk, csakugyan megnyerte s ezt a nép előtt tegnap téteték közzé, mely időben Rózsa Sándor már maga is városunkban mulatott. Minden lépten tenger nép követé, ki-ki óhajtá látni a vidék egykori rettegőtőjét. Kik látták, azt mondják, hogy külseje korántsem valami csodaszerű, de hiszen őt eddig sem külseje, hanem bámulatos ügyessége s fortélyos esze menté meg oly sokszor a biztosok markából . . .”

Némely lap díszes, látványosan pompás bevonulásról számolt be, a hadilobogó ünnepélyes felavatásáról írt, s idézte az egyébként közmondásosan szófukar Rózsa Sándor hazafias jelszavakkal teletűzdelt, tüzes beszédét, de hát ezek egytől egyig hírlapírói kacsák: megalapozatlan túlzások és légből kapott megfigyelések, amit a korabeli olvasóközönség is nagy megütközéssel fogadott.

Az irodalom azonban bőségesen kiaknázza a „bevonulás” tényét, így Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond is a *Rózsa Sándor*, illetve a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című regényében.

Krúdy Gyula a lovas betyárokat végigtáncoltatta Szeged utcáin. „Gyönyörű felvonulás volt ez: betyáros, de fegyelmezett; színpadias, de szívet dobogtató – írja. – A legények kalapja mellett reszketett az árvalányhaj . . . Ragyogott mindegyik, mintha skatulyából húzták volna ki . . .” Maga Rózsa Sándor pedig „a kegyelmes paraszt”, vasderes paripán a menet élén poroszkált, díszes öltözetben: „Állott ez égbék színű, bő, pandúros nadrágból, amelyet tenyérynyi szélesen szegélyezett a tábornoki lampasz, amely Rózsa Sándornál világossárga volt. Lobogós fehér ingét tűzpiros mellény szorította le; a mellény bőven kihányva színarannyal, juhász ezüstgombokkal. Aranyrojtos nyakravalója, fokosa, karikása, pisztolya: minden a javából. A kalapja mellett nagy fehér strucctoll, mint a tábornokokén, amit aztán a harctéren levetetnek vele a süveg mellől.

Daliás jelenség volt a rövid nyakú Rózsa Sándor a nyeregben. Hiába, lóháton kevés ember tudott úgy ülni, mint ez a hírhedt pusztafi!”

Móricz Zsigmond leírása már visszafogottabb, nem ennyire „szárnyaló”: „Rózsa Sándoron posztóruha van, bőrrel szegett jó új ruha és zsinóros nadrág, ami be van húzva jól a csizmája szárába. Nincs rajta semmi cifraság. Azt hinné az ember, pirossal, késsel hányatja ki ruháját, még csak egy zsinór sincs rajta, ami kirikitson. Még csak strucctollas kalapja sincs, mint Kossuth Lajosnak. A szokott, széles, szegedi kalap, betyárosan, mellette sem lengedez s az állára lehúzva annak a szíja. Széles kardja az oldalán lóg, nyeregkápája meg van rakva pisztolyokkal.”

Két bánáti „bevonulási jelenettel” is szolgálhatunk. Az egyik, az idézettek közül a legerőtlenebb, Bodó János újságíró tollából való, s a csapat becskereki megérkezését írja le: „Bevonulásuk a városba látványosság volt. Tüzes lovaikon (ezekről kellően gondoskodtak!) hetykén ültek a délibábos rónán kék inges vitézei. Élűkön Rózsa Sándor lovagolt aransárga (ez volt a betyár kedvenc lószíne) gyönyörű paripáján. Pirosra festett, mosolygós dicsvágy ott ült orcáikon. Pörge kalapjuk a jobb szemükre vágva, félvállon a karikás . . .” (*Torontál*, 1913)

A másik a verseci bevonulásukat örökítette meg Herczeg Ferenc leírásában. Ő sem tudott ellenállni a kísértésnek: „Egy fantasztikus lovascsapat jött a temesvári út felől. Vagy száz kanászkalapos, cifraszűrös, kék gatyás parasztember. Jó csontú paripákon ültek, mindnyájának volt dupla csövű puskája, karikása és kulacsa, és mindnyájának pipa volt a szájában. Az urak kiszaladtak a patikából. Soha még ilyen furcsa parasztokat nem láttak. Volt köztük bikanyakú, fiatal vasgyűrű, volt javakorabeli férfi és volt tiszteletre méltó öreg is, aki varkócsba viselte a haját a halántéka fölött, a lovát azonban mind pompásan ülte, a nézése mindnyájának bátor, a tartása meg úri volt.

A csapat élén egy igen jóképű atyafi poroszkált. A patika előtt megállította szép sárgáját, tisztességtudóan megbillentette kalapját, és megkérdezte, hogy hol van Damjanits alezredes kvartélyja . . . A híres haramiavezér volt, aki engedelmet kapott a kormánytól, hogy táborba szálljon . . .” (*A hét sváb*, 1916)

A népköltészet varázslatos műhelye sem fukarkodott a szabadságharc oldalára állt, s egyébként is kedvenc alakjának leírásával. Hol „aranyrojtos gyolcsgatyában” látja, hol „szépen felöltözött huszárnak”. Egy strófa sorai már teljes felkészültségben állítják eléink az eszményi nemzeti hőst:

*Rózsa Sándor fölül a nyeregbe;
De szép csákó ragyog a fejébe!
Nemzetiszín pántlika van rajta;
Kossuth Lajos neve ragyog rajta.*

Rózsa Sándor bánáti fogadtatása sem volt azonban egyöntetű, akárcsak a szegeci, s nem is mindenki látott a betyár királyban romantikus hőst. A „másik oldal” véleményét híven tükrözi Vetter Antalnak, a későbbi honvéd altábornagynak, a vezérkar főnökének, az akkori ezredesnek az emlékirata, amely *Az 1848/49-iki szerb támadás* címmel a *Hazánk* című lapban jelent meg.

„Nem emlékszem már biztosan – írja a szabadságharc kitűnő stratégája –, de úgy szeptember végső napjaiban (Kossuth október 3-án írta alá az amnesztialevelet – K. Z. megjegyzése) Mészáros Lázár hadügyminisztertől egy leirat érkezett a bánági csapatparancsnoksághoz, oly tartalommal, hogy miután Rózsa Sándor a maga embereivel teljes bűnbocsánatot nyert, ennél fogva lovascsapatával Nagy-Becskekerekre osztatott be, ahol a körülményekhez képest fölhasználandó és neki kellő foglalkozás adandó.

Minthogy Kiss Ernő tábornok időközben még távol volt, reám hárult a kellemtelen feladat, hogy a különös segédcsoport fölött mindjárt megérkezése után rendelkezsem. Meg kell vallanom, hogy a hadügyminiszter föltevése nagyon zokon

esett, mely szerint rablókkal kell valaha egyazon zászló alatt harcolnunk. A katonáztak nem éppen hízelgő kifejezéseket használtak.

Részemről az intézkedés ellen hivatalosan megtörtént a tiltakozás, sőt annak céltalan voltára utalva, a lehető legkomolyabban kívántam ellenintézkedést, mind-hogy az a »rongyos« kétszáz ember harcászati szempontból számbavehető előnyt nem képez, a hadseregnek pedig mindenképpen gyalázatára válik. Hivatalos elő-terjesztésemre választ nem kaptam, ehelyett azonban pár nap múlva Rózsa Sándor egész bandájával beköszöntött Nagy-Becskerekre. Éppen valami kémszemléről tértem vissza a városba, midőn egy tiszt jött szemközt, s tudatta, hogy Rózsa Sándor százharminc emberével megérkezett. Nagy-Becskerekre bevonult és a piacon felállva (a mai főtéren – K. Z. megjegyzése) várja további rendelkezésemet.

Képzelméleti, mily kellemetlenül érintett engem és kíséreteket e hír. Sebes vágatva mentünk a városba, csak hogy mielőbb megszabaduljunk a jómadaraktól.

A főpiacra érve már talpon találtuk az egész népet, amely e sajátságos szabadsághősöket nagy érdeklődéssel, de mégis oly biztos távolságból nézegette, melyből legjobban kitűnt, hogy fél és iktózik tőlük.

Mihelyt az irodába értem, rögtön kiállítottam a parancsot, melynek értelmében Rózsa Sándor köteles az övével együtt az Opova külvároson kívül szabad ég alatt tanyázni, megebédelni, s még ugyanazon napon a mellékelt menetrend szerint folytatni az utat Versec felé, Damjanich ezredes hadosztályához. Kevés vártatva hadsegédem jelentette, hogy Rózsa Sándor kapitány az előszobában vár, hogy magát bemutassa. Állásomnál fogva nem vonhattam ki magam a találkozás alól. Meg kell vallanom, hogy e hírhedt egyén külsejét illetően csalódtam, amennyiben eltekintve a szokatlanul dús fegyverzettől, egész külsején semmit sem találtam, ami rablóra emlékeztetett volna.

Középtermetű, tagbaszakadt férfiú volt, vonásai szelídek, semmiben sem valók a rablómesterségre; ruházata olyan, minőt nemes urak nagy része viselt akkor-tájt Szeged környékén, fehérenműje is tiszta, úrias. Az egyedüli dolog, amit neki mondtam, az volt, hogy tartózkodjék a rablástól, fosztogatástól és gyújtogatástól, mégpedig személyes felelősség terhe alatt, minthogy a haditörvények e vétkeket rögtönítelő bíróság elé utalják, és halállal büntetik.”

Rózsa Sándor gerillaparancsnok szabadsapatát közigazgatásilag nézve Temes megyébe osztották be hadiszolgálatra, katonailag viszont Damjanich János ezredes, a későbbi honvédtábornok és aradi vértanú hadosztályához csatolták. Hozzákapcsolt része lett, megtartva viszonylagos önállóságát, laza, nem szabályszerű fegyveres szervezetét. Damjanich rokonszenvenvel fogadta a pusztai fiait, maga is az őserő egyik formájának megtestesítője volt, de elővigyázatosságból egy olyan tisztet nevezett ki melléjük összekötőnek – hadbiztosnak, felügyelőnek mondták még –, aki maga is minden hájjal megkent ember hírében állt: a kikindai származású Parcsotich Zsigmondot, a volt határőrvidéki kapitányt, a későbbi honvédezredest. Azt tartották róla ismerősei, hogy „szemes, mint egy finác, ravasz, mint egy csempész”. Neki kellett volna kézbe tartani, megregulázni, katonai fegyelemhez szoktatni az ilyesmihez nem szokott betyárokat, de, mint látni fogjuk, ebbe csakhamar beletört a bicskaja, igen gyorsan elveszítette az ellenőrzést fölöttük.

Első bevetésük november legelején történhetett, amikor portyázni, azaz felde-ritő útra küldték őket Csakova, illetve Csákóvár, a román-, német-, szerb- és ma-

gyarlakta mezőváros felé. Nem találkoztak ellenséges erőkkal, úgyhogy nyugodtan elfogyaszthatták a kenyérből, paprikás szalonnából és törkölypálinkából álló ebédjüket.

A tűzkeresztségen november 9-én, Versectől délre, a sztrázsai (Lagerdorf, Temesőr) csatában estek át. Minden forrásunk – a szavahihetők, de azok is, amelyek nem nevezhetők annak – arról számol be, hogy jól megállták helyüket, kitűntek személyes bátorságukkal, különleges harcmódoikkal. „A karikás oszor volt a csapat leghatalmasabb fegyvere – írja Barna Jónás polgári iskolai tanár egy 1898-ban kiadott, *A szabadságharc hősregéi* című didaktikus, iskolai jutalomkönyvnek szánt munkájában. – Jaj volt annak az ellenségnek, kinek az ólomgombbal a nyaka köré csördítettek, nem ment az többé csatába. Mikor pedig a karikás gombja a lovat orron csippentette, először ijedten visszahőkölt, majd ágaszkodott, azután meg veszetten kezdett futni a lovassal cél nélkül. A karikásnak volt egy drótfonatú suhogója, és mikor ez a hurok az ellenfél nyaka köré tekerőzött, egy hatalmas rándítással kiemelték a nyeregből, aztán futottak vele árkon-bokron keresztül. Nem lehetett a karikás ellen védekezni sehogy sem. Akár az ulánus, akár a vasas–német katona rémülettel gondolt erre a fegyverre, milyennel még soha nem látott harcolni, és mely veszedelmesebb volt mindennél, mert ha nem is lő, ha nem is vág, minden suhintásra biztos a halál. Csak Rózsa Sándornak volt még ezeken felül egy négycsövű karabély, melyet egy szegedi puskaműves készített az ő számára.”

Népünk a mai napig megőrizte ennek a harcmódnak az emlékét. Néhány évvel ezelőtt e sorok írójának jegyzőfüzetébe két idős kanaki ember szavai kerültek. Sándor János 75 éves földműves szerint „kancsikájuk drótoszor volt”. Szomorú Antal 83 éves földműves pedig így fogalmazott: „Acélféderes oszoruk volt, hullott a hús a nyomában.”

Damjanich János tábornok hivatalos jelentésében ezt írta a különleges hadakozásukról: „Rózsa Sándor csapatjának vívása látásakor akaratlanul is a sivatag gyermekei ötlenek előnkbe. Majd hegyen és ismét völgyben a legnagyobb gyorsasággal látja őket az ember száguldó paripákon az ellenséget üzni, majd pedig ravasz vigyázattal a zsákmányos marhát hajtani; ha az ellenségtől észrevétnek, zsákmányaikat elhagyva, azt azonnal üzőbe veszik, aztán megint zsákmányaikhoz térnek vissza. Karikásaikkal nagyszerűen tudnak bánni; kiverik vele az ellenség lovas szemét, vagy hurkot dobnak a nyakába, s úgy rántják le a nyeregből.”

Vetter Antal tábornok sem fukarkodott az elismeréssel. Az országgyűlésnek írt beszámolójában közli, hogy a betyár gerillák a sztrázsai csatában „kitűnő, bátor és ügyes magaviseletük által sokat tettek”. Parcsetich Zsigmondot meg a tucatnyi ellenséges katonát ártalmatlanná tevő Rózsa Sándort név szerint is megemlíti.

Az első bemutatkozás tehát jól sikerült, s mintha az előítéleteket is eloszlatta volna. A lapok gyakran emlegették a betyárok hőstetteit. A *Budapesti Divatlapok* november 19-én – Békés István is hivatkozik rá – egy ilyen hírt közölt: „Rózsa Sándor ismét hasznos szolgálatot tett a hazának. Egy honvéd-százados 12 000 pengőforintot tartalmazó hadipénztárral megszökvén, ezt Temesvár körül életveszély közt elfogá, s a pénztárt megmentette.”

Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok, aradi mártír, november 25-én ezt írta feleségének: „Itt ismerkedtem meg a híres Rózsa Sándorral, aki a legnyugodtabb, legflegmatikusabb ember a földön, de rendkívül bátor.”

Rózsa Sándor szabadcsapatát hatheti frontszolgálat után a hadvezetés mégis feloszlatta. A betyárok hazaszállingóztak téli szállásaikra, aki maradni akart, azt beosztották a reguláris honvédalakulatokba.

Mi történt időközben, hol következett be a törés?

Nem mindenki nézte jó szemmel eddig sem a betyárok szertelenségeit, a kegyetlenséggel határos harcmódozatukat, a harcéri és harcvonal mögötti fosztogatásaikat. Úgy tartották, hogy ez nem méltó a lovagiasság, a szabadságharc eszméihez, de ezeket a hangokat elnyomta a hazafias felbuzdulás.

„Rózsa Sándor részt vett a torontáli csatában . . . – írja 1987. november 4-én az újvidéki Rádiópostának címzett levelében a zentai Rózsa Mária, aki Rózsa Sándor leszármazottjának tekinti magát –, hogy a csata után 2000 marhát harácsolt, azon nem kell megbotránkozni. Melyik gyülevész had nem rabol? Mert Rózsa Sándor csapata nem volt szervezett sereg, csak olyan gyülevész társaság. De a kompánia mindegyik tagja kitűnő lovas volt.”

Az elkövetkező hetekben a betyárok jócskán hozzájárultak ahhoz, hogy a szunynyadó ellenszenv lángra lobbanjon. Azt az utasítást kapták, hogy az ellenségtől marhát zsákmányoljanak a honvédség részére, azaz hasznosítsák az ezen a téren szerzett civil tapasztalataikat, mintegy igazolva, hogy a háború csak legalizált formája a rablásnak. Ők azonban nem a szerb felkelők meg a „szervián” önkéntesek csordáit hajtották ki, hanem az öregek, nők és gyermekek lakta településeiket rohanták meg, s azoknak a barmait és egyebét rabolták el, közben kardélre hánytak mindenkit, aki útjukba került, valóságos vérfürdőt rendezve.

A verseci Petko-Ivanović iparoscsalád tagjai évtizedeken át naplót vezettek. Az első feljegyzéseket Živan Petko-Pavlović (1796–1871) csizmadia vetette papírra, ő írta le 1848-ban a következő sorokat: „Ezen év november 27-én a verseci és a fehértemplomi németek, Rózsa Sándor és az ő úgynevezett szegénylegényei megtámadták Sztrázsát, felgyújtották, minden útjukba eső lakost felkoncoltak, az egész falut kifosztották. Ezen a napon Versecre 456 ökröt, 120 tehenet, 70 lovat, 329 sertést és mintegy 3000 birkát tereltek. Ezenkívül ruhát, vászont, kocsikat, rézedényeket és még sok minden mást zsákmányoltak.”

Vetter Antal tábornok is írja visszaemlékezéseiben, hogy „annyi gonosztettet követte el, hogy ő kénytelen volt visszahívásukat a hadügyminisztériumtól erőlyesen követelni”.

A betyárok negyvennyolcas szereplésének megítélésében egyre mélyültek az ellentétek, a megoszlás olyan súlyos volt, hogy azokat a mai napig nem sikerült megnyugtató módon tisztázni. Az ellentmondásokat jól szemlélteti az a *Hirdetmény* is, amelyet Kossuth Lajos írt alá a Honvédelmi Bizottmány nevében, és amely a *Közlöny* december 17-i számában jelent meg:

„Minekutána Rózsa Sándor az ország kormánya által számára megadott amnesztia feltételeit becsülettel teljesíté, magát több veszélyes csatában éppen olyan merésznek, vitéznek, mint a rábizottak teljesítésében hűnek és pontosnak tanúsítá; úgy azon vád alaptalanságát is, mintha sztrázsai (lagerdorfi) csata alkalmával tilos

kicsapongásokat követett volna el, hiteles tisztí bizonyítványokkal megcáfolá; jövendőbeni jó, erényes és tiszta élet föltétele alatt a számára már megadott köz- és nyilvános bocsánat ezennel megújíttatik és megerősítettik.

Miről is az ország minden törvényes hatóságai ezennel értesítettnek.”

Rózsa Sándor szabadcsapatának felosztatását azonban Kossuth Lajos tekintélye sem tudta megakadályozni. Talán nem is tartotta elfogadhatónak, hogy tovább feszítse a húrt olyan emberek ügyében, akiknek múltja egy csöppet sem volt feddhetetlen, miközben annyi más baj volt, oly sötét fellegek tornyosultak az ország fölött. Ebben a kérdésben alighanem azok kerekedtek felül, akik a szabadságharc vezetőinek plebejusi szárnyában egyébként is sok bíráltnivalót találtak.

1848 karácsonyán már csak azok a betyárok voltak a dél-bánáti harctéren, akik felvették a honvédmundért. A többiek szétszéledtek, a telelők melegébe húzódtak. Akik jobban ismerték őket, de a rosszmájúak is azt mondták, hogy „elvásta fogukat a háború”.

Ettől kezdve nincs hír a betyárok csoportos részvételéről a szabadságharcban. 1849 tavaszán még Arany János így énekelt: „Rózsa Sándor; Rózsa Sándor; / *Hová lettél?* / *Megvagy-e még, harcolsz-e még / Vagy elesél?*”

Egy helyi néphagyomány szerint 1849-ben Szolnok táján vitézkedett. Némely vidéken azt is tudják, hogy harcolt a bevonuló cári sereg ellen is. Az egyik hiedelem szerint „ha az oroszok közé vágott, csak úgy szórta széjjel őket”. Állítólag Észak-Magyarországon is hasznosította magát, erről Lebstück Mária, a szabadságharc tisztje, az operettvilág ismert Mária főhadnagya tanúskodik. A visszaemlékezésben (a *Küzdelem, bukás, megtorlás* című gyűjteményben, 1978) leírja, hogy kalandos körülmények között érkezett Komáromba. „Ekkor láttam először Rózsa Sándort – közli. – Ő volt az első, aki hatszáz emberből álló szabadcsapatával a hídon át Ujszőnyig vonult, ahol a csata megkezdődött. (Háromszáz embere lovon, háromszáz embere gyalog, mindannyian kék és fekete csíkos ingben és gatyában. Rózsa Sándor századosi rangban volt.)”

Tanúskodását sajnos nem hitelesíti Szinnyei József *Komárom 1848–49-ben* című munkájában. Ebben részletesen foglalkozott a vidék eseményeivel, jeles személyiségeivel, de sem Rózsa Sándorról, sem a betyárok szabadcsapatáról nem tett említést. A budapesti Nemzeti Múzeumban viszont őriznek egy színes csatajelenetet, amely karikás ostorral harcoló betyár csapatot ábrázol a komáromi ütközetben.

Legvalószínűbb mégis az a feltevés, hogy Rózsa Sándor cimboráinak csapata 1849-ben már nem is állt össze, a legények végképp eltűntek búvóhelyeiken, visszahúzódtak „működési” területükre.

Rózsa Sándornak a szegedi tanyavilágban veszett nyoma, életrajzírói szerint a szabadlábon töltött tíz-tizenegy hónapos korszakában is olyan felderíthetetlen volt az életútja, mint a bujdosás éveiben. Bizonyos utalások vannak arra, hogy szeged-alsóvárosi ménesmester lett, a Tari pusztán telepedett le, családot alapított. Bodó Katalint vezette az oltár elé – habár erről nincs anyakönyvi nyom –, azt az aszszonyt tehát, akivel már korábban is együtt élt, két gyermekének anyjával, és akit a hatóságok a hatvanas években a mai Csehszlovákia területére internáltak, s ott nyoma veszett.

Az önkényuralom már az első napokban lecsapott Rózsa Sándorra, mivel a Kossuth-féle amnesztiát semmisnek tartotta, a szabadságharcban való részvételt pedig súlyosbító körülménynek. 1849. november 15-én, az éjjeli órákban, Vékás Imre pandúrkapitány vezetésével tizenkét császári katona és három városi csendőr körülvette házát és megadásra szólította fel a betyárvezért, mire ő két pisztollyal a kezében megjelent a kamraajtóban, tüzet nyitott, két katonát leterített, s az általános zűrzavarban a szénaboglyák felé futott, lóra pattant, és eltűnt az éjszakában.

Ettől kezdve csaknem nyolc éven át bujdosott, alakja köré legendák fonódtak, mesébe illő, színes történetek születtek. Bálint Sándor megfogalmazása szerint „életét, viselt dolgait szinte áttekinthetetlen gazdagságban szőtte át az élőlészavas mondai hagyomány meg a belőle sarjadt krajcáros ponyvairódalom, kalendárium, de annyi más írói alkotás is”.

A szabadságharc bukása utáni általános levertség kedvezett a betyárvilágnak, a betyárromantika kilombosodásának. Korábban a betyár a hatalommal, a földesúrral való szembenállás, a szegénylegények igazának, s általában a „szabad” életnek a jelképe volt, aki, ugye, mert kockáztatni, aki nem olyan ember, mint más.

A szabadságharc után a tolvajokat és a gyilkosokat – ha volt némi mentő körülményük – „előléptették”, az elnyomatás elleni küzdelem katonáinak sorába helyezték. Nem kis kárörömmel szemlélték, hogy túljárnak a gyűlölt osztrák hatalom képviselőinek az eszén, lóvá teszik a policájokat, a nyomozókat, a besúgókat, mindazokat, akik ráfeküdtek a legyőzött országra, s nyomorgatták népét.

Korábban a népdalokban is inkább a hetyke virtus kerekedett felül („*Mit ér nekem hat vármegye, / tizenkettő jöjjön ide*”), később pedig mintha a betyárok erkölcsi magatartása domborodott volna ki jobban („*Nem leszek a német katonája, / Inkább leszek hazámnak betyárja*”). Persze a népi hagyományoknak ez csak egyik rétege. Mint minden költészet, a népdal is gazdagon árnyalt, legtöbbször hangot kap benne, hogy a megbotlott hősnek el kell buknia bűnei miatt, de ezt együttérzéssel teszi, s a választott élet reménytelenségét is sugallja. Ez cseng ki Kálmány Lajos egyik Szájában gyűjtött strófájából is: „*Rózsa Sándor bujdosik az erdőben, / De nem tudja, mikor ér a végére, / Nyárfalevél derékalja, párnája, / Gyöngyhar-mat a takarózó dunnája.*”

Az ötvenes évek elején a titkos rendőrségi jelentések arról számoltak be, hogy Rózsa Sándornak jelentős szerepe lesz egy esetleges új szabadságharcban, a függetlenségi mozgalom vezérei, beleértve Kossuthot is, számítanak rá. Ezekben a spionbeszámolókbán, spiclitájékoztatókban sok volt a túlzás, a megalapozatlan gyanúsítgatás, de végül a felső hatóságok is komolyan vették a figyelmeztetéseket. 1852 novemberében Kempen altábornagy, a csendőrség főfelügyelője, a későbbi rendőrminiszter arról tájékoztatta Albrecht főherceget, Magyarország főkormányzóját, hogy Rózsa Sándor „már nem rablóvezér, ő nagy tekintélynek örvend a felforgató pártnál, és mindenütt segítségre talál. Már nem lehet őt, mint közönséges rablót üldözni”.

E felismerés közvetlen következménye egy országos körözőlevél közrebocsátása lett, amelyben rendkívül nagy vérdíjat tűztek ki Rózsa Sándor fejére. Az 1853. március 26-án Pesten megjelent hirdetés szövege így hangzik:

„A kormány, alattvalóinak személye és vagyona teljes ótalmának biztosítása végett semmi áldozatot nem kímélve, e célra már terjedelmes rendszabályokat létesített, melyek eddig a legüdvösebb eredményeket termették.

Most az e honbani rablógazdálkodás vezérére, Rózsa Sándorra, ki a fölforgató párt által már a véstetjes forradalom alatt műeszközül volt kiszemelve, s akinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival ismét a Kossuth-féle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bártortalanságot terjesszen, kézrekerítési jutalmul 10 000 pengő, vagyis 25 000 váltóforintnyi összeget tűz ki.

E jutalmat, bármi sorsú legyen, az nyeri el, ki akár maga, akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége, vagy a biztonsági közlönyökhöz avagy a m. cs. kir. katonasághoz teendő bizonyos följelentés által ezen rablónak elfogatását és kézrekerítését eszközöndi.

E jutalom annak is kiadatik, ki önvédelmi jogában vagy Rózsa Sándornak üldözése közben annak megöletésére kénytelenült.

A jutalom kifizetése, a hatóságok további határozatának bevárása nélkül, a legközelebbi csendőrségi szárnyparancsnokságnál vagy megyefőnökségnél a fennálló utasításokba képest történik.

Rózsa Sándor személyleírása: Mintegy 40–42 éves, közép-, inkább kis termetű, erős és zömök, sötét hajú és komor tekintetű. Bajuszt és barkot visel . . .”

Vidékünkön, a szabadságharc után megalakult cs. kir. szerb–bánsági katonai és polgári kormányzóság területén, az itteni hatóság ezt a kiáltványt 1200 példányban, négy nyelvű változatban, azaz németül, magyarul, szerbül és románul jelentette meg, és szétküldte a csendőrség helyi kirendeltségeibe.

A hatóság a nyomtatványt még a következő szöveggel egészítette ki: „A fenn kitett Magyarország cs. kir. katonai és polgári kormányzóság hirdetése azon hozzáadással közhírré tétetik, hogy az ez országban is (ez országgrészben, e vidéken is – K. Z. megjegyzése) teljes érvényességgel bír, és a kiírt 10 000 pengőforintnyi jutalom a legközelebben lévő cs. kir. csendőrségi szárnyparancsnokságnál avagy kormánybiztosságnál ki fog fizettetni. Temesvár, 1853. március 30.”

Az itteni hatóság egy héttel korábban, 1853. március 23-án saját kezdeményezésére 500 forint díjat tűzött ki Rózsa Sándor fejére. A kiegészítő szöveg talán azt kívánta pontosítani, hogy az országosan kitűzött vérdíj az érvényes most már ezen a tájon is, nem helyi jellegű.

A Vajdasági Múzeum újvidéki állandó kiállításán látható négy nyelvű okmány az egyik legérdekesebb írott nyoma Rózsa Sándor bánsági tartózkodásának, de persze nem az egyedüli. A Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó megyékből meg Szerém megye két járásából álló, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven létrehozott új császári tartomány előjárósága még két helyi jellegű kiadvánnyal szolgálta az országos nyomozást, nyilván azért, mert ezt fontosnak tartotta. A Vajdasági Levéltárban őrzött, két német nyelvű plakát Rózsa Sándor bővebb személyleírását tartalmazza. A szerbnek kikiáltott tartományban ugyanis a német volt a hivatalos nyelv. Keltezés nélküliek, de a levéltári adatok alapján megjelenésüket pontosítani lehet: 1853. április 25-én és május 19-én nyomtatták őket Temesváron, 800-800 példányban.

A két részletes személyleírás teljes szövege a következő:

Rózsa Sándor, a zsvány személyleírása:

„Rózsa Sándor, szegedi származású, 40 év körüli, katolikus, 15 éve szökésben levő, hirhedt, közismert rablóvezér.

Termete: inkább alacsony, mint közepes, széles vállú, erős mellkasú, karcsú derekú, alteste vézna, mondhatni nincs arányban a felsőtesttel. Arca: sima, fehérnek mondható. Szeme: szürke, tüzes, átható tekintetű. Bajusza: közepes hosszúságú, sötét, szélein a levegő hatásától némileg világosabb, különben szakállat nem visel. Haja: sötétbarna, külső végein a légjárástól világosabbra fakult, nem túl rövid, de nem is nagyon hosszú. Csak magyarul beszél, nagyon higgadtan, lágy, úgyszólván gyengéd hanglegjtéssel.

Öltözkékét semmiként sem lehet irányzékul venni, mivel azt többször változtatja, hol mint rongyos paraszt, hol mint valódi betyár jelenik meg, és gyakran magyar polgári viseletben jár.

Útlevele több is van, és más-más névre szól, különösen a kunsági és vásárhelyi útlevelekre kell figyelni.”

Rózsa Sándor személyleírása:

„40–42 év körüli, középmagas, karcsú férfi.

Szeme, amit mások jelenlétében állandóan a földre szegez, szürke; szemhordozása a félig zárt, enyhén hunyorgó pillák mögött olyan, mint az egérre leső macskáé.

Haja puha, sötétszöke, elől gondosan balra simítva fedi a homlokát, lelógó nagy bajusza viszont világos szöke, úgyszintén a barkója is.

Arca sovány és keskeny, orra hosszúkás, orrlyukai valamennyire kidudorodnak.

Alsó állkapcsának oldalsó csontjai a szokottnál szélesebbek, koponyájának hátsó része a fülek mögött erősen domború.

Feje egészben véve kicsiny, és a felsőtesttel együtt előre hajlik.

Nagyon szófukar, hagyja, hogy mások beszéljenek, s közben fejét leszegve, félig csukott, hunyorgó szemével élenken figyel, és jobb kezével lelógó bajuszát pödri.

Zárt helyiségben és mások jelenlétében erősen feszeng, láthatóan kényelmetlenül érzi magát.

Mozdulatai lomhák, csendes és bizonytalan viselkedése és külseje egyáltalán nem árulja el a fáradhatatlan lovast és a biztos kezű lövést.

Beszéde lassú és vontatott.”

A Vajdasági Levéltárban őrzött iratok (Helytartótanácsi körözhvények gyűjteménye) között tallózva arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a nyomozószervek örökösen a sötétben tapogatóztak, vaktában végezték munkájukat, úgyhogy a Rózsa Sándor ellen indított hajtóvadászatok valójában a kudarcok hosszú füzére. Válogatásunk ezt a felismerést híven tükrözi.

Rózsa Sándor a Csóka–Padé–Szaján–Jázova térségben tűnt fel. Kikindáról katonai különítményt rendeltek ki elfogatására (1853. április 18.).

A kikindai katonaságot táviratilag visszarendelték, mert a fenti hír hamisnak bizonyult (1853. április 20.).

A törökkanizsai katonai őrzarat korábbi jelentése téves volt: a sorkatonaság nem Rózsa Sándorral, hanem egy másik betyárral, Vásárhelyi Pila Pistával ütközött meg (1853. április 20.).

Ljubomir Božić katonaszökevény jegyzőkönyvbe mondta Lugoson, hogy a város közelében, a Bruznik és Zsábár (Bruznic; Jabár, Románia) falu körüli erdőkben rablóbanda tanyázik, Rózsa Sándor a vezérük. A csendőrség átfésülte az erdőt, de semmit sem talált (1853. május 8.).

Egy júniusi közlés szerint ismeretlen emberek tartózkodnak Kustély (Mélykastély, Kuštilj) erdeiben, alighanem Rózsa Sándor bandájába tartoznak. (A Versec szomszédságában levő falu híres zsványtelep volt a múlt században. Olyan rossz híre volt, hogy egy időszakban egy zászlóaljnyi katonaságot kvártélyoztak a faluba, s állandó őrzérek cirkáltak az utcákon, a határban. Éjjel kijárási tilalom volt, de napközben is a gazdák csak engedéllyel mehettek ki a szántóföldre.)

Hunyady Klára színésznő – egy 1853. június 11-én keltezett irat szerint – több éve szeretője Rózsa Sándornak. Mellékelve: a teátrista személyleírása. (Hosszú nyomozás után megállapítást nyert, hogy Hunyady Klára azonos Köszegey Klárával, a szerelmi történet pedig közönséges koholmány.)

Egy rendőrségi jelentés szerint házkutatást tartottak Meska János tanyáján (nincs feltüntetve sem a határrész, sem a legközelebbi település), de eredmény nincs. Rózsa Sándor állítólag hosszabb ideig Eszéken tartózkodott, onnan Zimonyba távozott, majd átment Szerbiába (1853. június 22.).

A kúlai Nagy István levelet írt Albrecht főhercegnek, s felajánlotta, hogy elfogja Rózsa Sándort. 3000 forint előleget kér. A helytartótanácsi hivatal válaszában arra hivatkozott, hogy Rózsa Sándor fejére 10 000 forintos vérdíjat tűztek ki, ha elfogja, meg fogja kapni az összeget (1854. január 20).

A zentai Matuskáné Zabos Rozália kérelemmel fordult a helytartótanácsához, hogy férjét, Matuska Ádámot és két fiát, Istvánt és Jánost engedjék szabadon. Az a vád ellenük, hogy Rózsa Sándort rejtegették, orgazdái voltak, de ez nincs bizonyítva (1854. június 8.).

Ferenczy Rókust, a bácskai Ó-Kanizsa (Magyarkanizsa) börtönének rabját bíróság elé állítják, mert kapcsolata volt Rózsa Sándorral (1854. június).

Válogatásunk végére érve felmerül a kérdés: hogyan történhetett meg, hogy a rendőrség, a csendőrség és a katonaság évekig nem jutott Rózsa Sándor nyomára.

A titok nyitját nyilván a betyárvezér ügyességében és szerencséjében kell keresnünk. Mestere volt a rejtőzködésnek, a nyomok eltüntetésének, a félrevezető lépéseknek. A hiedelem szerint Rózsa Sándor lován még a patkó is fordítva állt, „hogy mikor megy, azt higgyék, hogy jön”.

Meg aztán rengeteg híve volt mindenütt – kebelbeli pajtások, csárdai ivótársak, ismeretlen jóakarók, tisztelők –, akik mindent megtettek az érdekében, előkészítették a búvóhelyeket, a téli szállásokat, értékesítették a lopott holmit, állatokat. Némelyik paraszt csak sejtette, hogy kit fogadott fődele alá, de mélyen hallgatott róla, nevét még véletlenül sem ejtette ki. Ha Rózsa Sándor gyanút fogott, hogy valaki esetleg beköpheti a csendőröknek, keményen megfenyegette: „Jól megtörlje kend a száját, se nem látott, se nem hallott, érti, kend?” Ha a figyelmeztetés nem talált megértésre, jött a bosszú: az éj leple alatt valaki rálőtt az illetőre, leégett a háza, udvara.

Egy másik mozzanatra a betyárvilágot felszámoló Ráday gróf mutatott rá. Egy összegező jelentésében közölte, hogy „működésem ideje alatt meggyőződtem afelel . . . hogy . . . a mótely okai, legfőbb előmozdítói a közbiztonsági közegek

hanyagsága, azok által elkövetett mulasztások, esetenkénti bűnpártolások, sőt a tettesekkel való bűnös összejárások voltak”. A csendőrök és a kapitányok, a szolgabírók és a megyei urak megvesztegethetőségéről sok mendemonda volt forgalomban, nem egynek tört derékba emiatt a pályafutása. Egy Jázován feljegyzett népdal Kálmány Lajos gyűjtésében ezt a szituációt így fogalmazta meg: „*Száz aranyat adtam én a zsarónak: / Téríjjék mán jóvá az én bajomat!*”

A Torontálban bujdosó, az ott is megfoghatatlan Rózsa Sándor emlékét ezernyi mesészerű helyi történet őrzi. Bánati útjaim során ezek közül többet is felcsippen tettem. Adatközlőim előadásából minden esetben az tűnt ki, hogy olyan históriákat közölnek, amelyek valóságához semmi kétség nem férhet. „Ez így vót, öregapámtól hallottam” – mondták többen is. E buján termő ősrendeteg hajtásai ekkor bekerültek jegyzőfüzetem lapjai közé, onnan kerülnek most elő.

A bikácsi Szabó Márton (1903) apókájától, Szabó Ferentől hallotta – aki egyébként még arról is nevezetes volt, hogy neki volt az első petróleumlámpája a faluban, úgyhogy nála a mécses füstje már nem ment a pallatig –, nos, ez a Szabó Ferenc mondta neki, hogy Rózsa Sándor két téli hónapot töltött a falubeli Török Istvánnál, akinek a háza a falu szélén volt, a dohánypajták és a dohánysimító közelében. Öregségére libapásztor lett, s formás, jó hangzású hangszereket fabrikált: hozott kecske- és kutyabőrből bőrdudát, tejesköcsögből köcsögdudát; jávor- és barackfából citerát. „Amikor kitavaszkodott, Rózsa Sándor az egyik vasárnap a falubeliekkel együtt ment lórén az uradalmi imaházba, az emberek rokonságnak, sógorságnak nézték. Csak évtizedek múlva derült ki, hogy az idegen a betyárkirály volt. Nekem apóka 1915-ben árulta el, este, lefekvés előtt. Másnap 12 éves fejjel elmentem az orosz hadifoglyokkal repcét gereblyézni. Öregapám délben lefeküdt, s föl sem kelt többé: titkát az utolsó percig megőrizte.”

Egy másik bikácsi öregember, Karsai Dániel (1898) egy helybeli betyár nevét említette, Bő Csíkos Antalét, aki Rózsa Sándor bandájába tartozott. Ráday idején elfogták, a szegedi börtönben csúfosan megkínózták – „szöges bölcsőben ringatták” –, s elítélték. Tizenennyolc évet, tizenkilenc karácsonyt töltött a börtönben. Amikor kiszabadult, a szomszédos Akacson telepedett le, az ottani, most már felszántott zsellértemetőben helyezték örök nyugalomra. „Unokája mesélt róla sokat, de már ő sem él. Azt mondta mindig: nagy betyár volt az öregapám, Rózsa Sándorral cimborált. Egyszer elvitte a hajnali misére is, betakarta subájába, onnan kukucskált a papra.” (A bikácsi Bő Csíkos Antal nem volt Rózsa Sándor bandájának utolsó tagja, ez a „cím” Csonka Ferencet illette meg. „E napokban – írta a becskereki *Torontál* 1894. augusztus 27-én – szabadult ki az illavai fegyintézetből Csonka Ferenc 76 éves rab, aki húsz évet töltött Illaván [országos várbörtön a Vág partján – K. Z. megjegyzése]. Rózsa Sándor egykori bandájának utolsó élő tagját még Ráday fogta el több társával együtt a hatvanas években.” Két évvel később, 1896. június 13-án, ugyancsak a *Torontál*, a következő hírt hozta: „Eszéken ma egy olyan emberen hajtják végre a halálos ítéletet, akinek különben sem lehetett sok ideje hátra az életből . . . Csonka Ferenc a halálra ítélt neve, aki Rózsának volt egykor bűnös cinkostársa. A rabló Illavát is sok ideig lakta, honnan kiszabadulva, csakhamar azzal folytatta a gonosz tettei sorát, hogy Vukovárra ballagtában egy Ciczio nevű parasztot, aki neki megmutatta az utat, megfojtotta . . .”)

Szomorú Antal kanaki földműves (1894), akinek szavaira már korábban is hívatkoztunk, söprűkötés közben mesélte el, hogy Rózsa Sándornak Dél-Bánátban, Gáttája mezővárosban (Gátalja, Gătaia, Románia) volt vermes rejtékhelye, egy Szőke nevű kanásznál. Nem maradt sokáig egy helyen, hol a Sümegi-hegyen, hol a Kárpáti-hegyen tartózkodott. Ő maga személyesen látta a Bakonyban tölgyfagerendákból ácsolt tágas pincéjét, mivel azon a vidéken katonáskodott. „Alig látszott ki a teteje, azt is benőtte a cserje” – mondta. De itt a közelben, a Surján körüli erdőkben – 1912-ben még jól oda kellett figyelni az útra, hogy az ember ki tudjon belőle jönni –, szintén volt neki pincéje, körülötte árok húzódott, sűrű sövénnel. Belsejébe vasajtó vezetett, bent hordószámra állt a bor, a sózott hús. „Rózsa Sándor nem tudott olvasni – mondja Szomorú Antal –, de volt neki tolmácsa, íródeákja, egy időben Petőfi volt az irodistája.”

Horváth János nyugalmazott kovini éjjeliőr, féllábú frontharcos, aki jó néhány évvel ezelőtt még méhészkedett a delibláti homokban, úgy tudja, hogy a Karasparti Gajtáson (Kajtasova), a Molnár-féle házban is volt tanyája. „A ház könnyen felismerhető, mert koronadísz van a szellőzőnyílásán . . .”

Elárulta, hogy Rózsa Sándor halálos ágyán elmondta egyik fogolytársának, hogy a fejtetelepi Margán buckán állva, Vladimirovac, azaz napnyugat felé fordulva, őszi lombhulláskor szabad szemmel látható egy testes, lekerekített tetejű domb, nos, annak a keleti oldalán, a cserjék között található egy barlangba nyíló ajtó, előtte egy kis harang áll. Itt volt Rózsa Sándor búvóhelye, ide rejtette kincseit. „Én is kerestem, minden stimmel, a harang kivételével, mégsem találtam rá” – mondta Horváth János.

Penavin Olga tanárnő még az ötvenes évek legelején közzétette beszélgetését vidékünk egyik nagy mesefájával, a Szabadka melletti Szalatornyán (Stara Torina) élő Bite Ferencsel (talán 1869-ben született). A nagy időket megért Bite apó elbeszélése szerint kilencéves lehetett, amikor Rózsa Sándort saját szemével látta. Persze az ő „gyermekkori élményét” sem lehet beilleszteni Rózsa Sándor életének tényleges dátumai közé – amikor Bite apó született, Rózsa Sándor börtönbe került, s többé már nem is szabadult onnan. Abban az évben halt meg, amikor mesemondónk kilencéves lett – de amit mondott, az szépen hangzik: kellemes muzsika a fülnek.

„Nem vót az nagy ember – így írja le Bite apó Rózsa Sándort –, ölég széles vót úgy testben, szépen tartotta magát, fűsüte a bajuszát, huszárörmester vót a katonaságnál. Szép ruhát, felöltőt, csizmát, nadrágot hordott, nem járt az sose gatyába. Sokszor megfordult itt Kulán (palicsi határ) Baksiéknál. A testvérje, a Simony, a Kispiac oldalába vót egy vögy, ott egy kis rossz házba lakott, oda is sokszor ellátogatott. Eccer két csendőr azelőtt egy órával vót Simonymnál, mikor megérkezett Rúzsa Sándor, megkérdi tüle Simony: »Mit szónál, ha ide jönnének?« »Majd megkínálnám őket pisztolyaggal!« – e vót a szava rá, evett és ement. Baksiéknál ittak sokszor egész éjjel. Mi gyerökök csak a lovaikat szerettük nézni, mer nagy dolog vót a gyerököknek, ha láttak egy patkót luvat. Nem félt az a csendőrtől se, mert nem vót szabad ütet lelúni. Elevenen kellett elfogni. Ű agyonlütte a csendőrt, de ütet nem vót szabad. Azért mert lenyergeni Baksiéknál is. Ki vót adva az országba, aki Rúzsa Sándort megfogí, nagy uraságot kap, de lúni nem szabad” (*Néprajzi tanulmányok*, 1983).

Egy másik találkozásról a zentai Rózsa Mária írt 1987. november 4-én keltezett, az Újvidéki Rádiónak írt levelében. Az ő nagyapja, Rózsa István 1848-ban, négyéves korában került Szegedről Zentára, dédapja pedig, aki édes öccse volt Rózsa Sándornak, otthon maradt.

„Az 1860-as években nagyapám búzát fuvarozott Zentáról Szegedre – írja Rózsa Mária. – Az akkori szokás szerint 8-10 szekeres gazda állt össze, s még az éjjeli órákban útnak indultak. Valahol a martonosi határban jártak, amikor egyszer csak lovas csapat állta el az utat. Rózsa Sándor bandája volt. Rózsa Sándor megkérdezte, hogy mit visznek, hová valók, és kit hogyan hívnak. Akkor az én nagyapám is megmondta a nevét, mire Rózsa Sándor leszállt a lóról, és ezt kérdezte: »Te vagy az, édes Pista öcsém?« Összeölelkeztek, mivel nagyon megörültek egymásnak. Jó darabon együtt mentek, csak hajnalpirkadáskor búcsúztak el egymástól. Rózsa Sándor ekkor elkanyarodott a királyhalmi erdők felé . . .”

Ez esetben, a személyes találkozás körülményeinek leírása mellett, még a származás tényére kell felfigyelnünk, a családfa önérzetes számontartására. A *Szegedi Híradó* már 1884-ben írt arról, hogy a pusztában nagyon sokan azt vallják: tőle származnak, és erre büszkéek is. Így van ez a mi tájainkon még napjainkban is.

Németh István egyik „vasárnapi írás”-ában (*Magyar Szó*, 1991. augusztus 4.) a majdáni Ábrahám Istvánné Rózsa Mária (1914) szavait idézi. „Azt, hogy Rózsa Sándor maradékából való vagyok, még az öregektől tanultam. Erre járt-kelt Rózsa Sándor, Szeged környékén, Szeged alatt, ahol a mi falunk is van, Majdány.”

Vidékünk egy-két ismertebb embere sem tagadta meg, hogy akár neki, akár őseiknek valamilyen kapcsolata volt a betyárok vezérével. Bartók Béla életrajzírója, Székely Júlia az *Elindultam szép hazámból* (1965) című könyvében hivatkozik a családi hagyományra, mely szerint Bartók János, a régi Torontál ismert közigazdása, Bartók Béla nagyapja, rokonszenvezett Rózsa Sándorral, és időnként elbujtatta a pandúrok elől a Nákó gróf által építtetett nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatói házában. Itt, az úri népek között, senki sem kereste a puszták koronázatlan királyát.

Herczeg Ferenc is azt írja emlékezéseiben (*A várhegy*, 1985), hogy gyermekkorának hőse Rózsa Sándor volt. Esténként a szegedi tanyákról elszármazott dada, Zsuzsi néni meséi mellett aludt el. „Elöttem ma is homályos – írja –, ha maga nem költötte, akkor honnan vette azt a rengeteg sok tündérmesét és morális betyárhistóriát – csakugyan morálisak voltak, mert a betyárok mint a megsértett igazság megtorlói léptek fel –, amit nekünk elmondott.”

Ezt a rajongva szeretett Zsuzsi nénit egyébként az a hír verte, hogy fiatal korában közelebről ismerte az Alföld rémét. „Nem hiszem – írja Herczeg Ferenc –, hogy igaz volna, de azért mégis feljegyzem . . . Azt beszélték leányának esküvője alkalmából, hogy a lakodalmat megelőző éjszakán ismeretlen kezek egy tarisznnyára való asztali ezüstöt loptak be a menyasszony ablakán, és minden kanál nyelét más monogram ékesítette. A rablóvezér akkor még élt a szamosújvári magányában.”

Talán nincs is olyan bánási település, ahol a hamu alatt ne parázslana Rózsa Sándor emlékezete, ahol a helytörténet ismerői, de az egyszerű emberek is, ne hívnák fel az idegen figyelmét a betyárok ottlétének valamilyen „tárgyi bizonyítékára”. Betyár-rétet, Rózsa-dűlőt, Betyár-határt, Rózsa-tanyát emlegetnek, de tudnak

Rózsa Sándor fájáról, Rózsa Sándor kútjáról is. Biztatás nélkül is megmutatják a török pincék maradványait, amelyek a betyárok búvóhelyéül is szolgáltak, a betemetett vagy az ökörfogat súlya alatt beomlott betyárvermeket. Muzslyán egy ilyen betömött veremre épült ház fala kétszer is kidőlt. Csernyén sokat tudnak mesélni a titkos alagutakról vagy Radics Antal egykori vert falú házáról, amelynek alapjaiban beépített vasrudakat találtak, védekezésül a falbontó betyárok ellen. Ittaban ma is ujjal mutatnak arra a házra, amely valamikor a betyárok tanyája volt. A falu szélén van, a Miglakacon. „Ott még lakhatsz – mondják az öregek –, de arrébb már nem, mert az már a határ, a nádas . . .”

És hát persze itt vannak még a nagy mulatozások és az érzelmes szeretkezések színhelyei is, a csárdák, amelyeknek mestergerendáiban fel lehetne fedezni a fokok és kanászbalták nyomát, ha még meglennének. De nincsenek meg, szinte nyomtalanul eltűntek. A szomszédos Bácskában 8-10 volt belőlük, csak Újvidék és Szabadka között. És még jó néhány a Duna és Tisza mentén, a csatornák és a tavak partján. A régi Torontálban mintegy húszat tart nyilván az emlékezet, de lehet, hogy több is volt.

A Szegedtől nem messze eső, de az egykori Torontál vármegyéhez tartozó Egres 1841. március 29-én a következő kérelemmel fordult a megyei közgyűléshez: „Egres község határában, a Maros partjain felállított Putri csárdát, mint lopott holmik elrejtésére és a verekedéseknek gyűlhelyéül szolgáló és a közbátorságra nézve veszedelmes helyet eltűrtetni kéri.” A Bach-korszakban a hatóságok végképp széthányták a csárdákat, úgyhogy a romcsárda még a múlt század végén is a bánáti táj képehez tartozott. Azóta a romok is eltűntek, csak emléküik maradt fenn, ha fennmaradt.

Oroszlámos és Törökkanizsa között állt valamikor a Vörös-csárda, ugyanezen a vidéken, a Kiliszán bűjt meg a Pap-csárda (a tulajdonosa, Pap Imre után). Debelyácsa mellett Debeli Jaša tartotta elhíresedett vendégfogadóját.

Rossz hír verte a Böge-parti Akacsi csárdát, amely ott feküdt, ahol e tiszai mellékágból, a Pajić-féle hídnál, kiválik a Vince-ér. A megyei monográfia szerint „az útonállóknak, a rablóknak eme fészket katonai karhatalommal” oszlatták fel még a XVIII. század végén. Azokat, akiket nem akasztottak fel, vagy nem ítélték el kényszermunkára, betelepítették Beodrára. Később a környékbeli kukáslegények és gányóleányok táncos találkozóhelye lett, de a betyárok is gyakran megszállták. „Az egyik hozott, a másik vitt” – mondja róluk a törökbecsei Zombori Ferenc.

A leghíresebb torontáli faluszéli csapszék azonban mégis a kismargitai (Margitica, Banatska Dubica) Lebuki csárda lehetett. Persze ez sem áll már. Csaknem másfél évtizeddel ezelőtt a 71 éves kanaki Sándor János így írta le: „Ott feküdt, ahol a Berzava és a Teréz-csatorna találkozik. Az én öregapám még ott mulatott az első világháború előtt. Tizenkét csirke májából süttetett magának vacsorát, reggelig ablaküveg nélkül maradt a kocsmá, de ép pohár és iccésüveg is alig akadt. A két háború között csak azok tanyáztak benne, akik a töltéseket fejelelték. Öreg, töpörödött ház volt. Korábban fahíd volt a közelében, majd komp közlekedett, most nincs semmi, az emberek körül járnak. Az egykori csárda is eltűnt, elpucolták a csatornások.”

Kismargitán csak néhány magyar család él, akiknek gyermekei már elszerbe-
sedtek. A 65 éves Lajkó György – szomszédai Đurónak, Kurjaknak nevezik – ka-

lauzol el arra a helyre, ahol valamikor a Lebuki csárda állt. Kísérőm földnélküli volt világlétében, most is kőműveskedésből tartja fenn magát. Nyugdíjat nem remélhet, mert munkaéveit nem tudta igazolni. Apja 1923-ban kivándorolt Brazíliába és odaveszett, anyja évtizedekig Belgrádban cselédeskedett, ő is, apja halála után, tizenegy éves korában „kiment Belgrádba”, s tíz évig fuvarozott a kofáknak, majd beállt malterhordónak a kőművesekhez.

A faluvégen, abban a szögben, ahol a Teréz-csatorna (Mária Terézia után) öszszefolyik a Bőge vizével, található a Lebuki csárda maradványa: egy gazzal benőtt, hepehupás telek, betemetett kúttal. Kitaposott ösvény vezet le a Berzavához, amelyet beszélőtársam következetesen Bögének nevez. „Fönt északon van a nagy Bega, itt lent pedig a kis Bega, amit mi Bögének nevezünk” – mondja.

Az alacsony, verandás csárdának volt egy nagy bálterme. A húszas évek legelején a környékbeli tanyák cselédei még itt tartották a magyar bálakat. „Én vittem a bálcédulákat” – mondja Lajkó. Két ivótermében borozgattak az öregek, meleg nyári estéken pedig a csárda előtti nagy eperfák lombjai alatt. Ezeknek törzsében néhány vaskarika lógott. „Rózsa Sándor is ide kötötte a lovát” – mondja Lajkó György. Amikor a riporter kérdően felvonja szemöldökét, nyomatékkal teszi hozzá: „Biztos, hogy igaz, mert Rózsa Sándor volt az, nóta is szól róla.” Mindjárt el is dúdolja, s már az első strófában mindenről szó esik: Kismargitáról, a Lebuki csárdáról, a Bögéről és Rózsa Sándorról. A *Nem messze van ide Kismargita* című lírai ballada az egész magyar nyelvterületen ismert. Legkorábbi feljegyzése vidékünkön, Észak-Bánátban történt 1891-ben. Természetesen a múlhatatlan érdemű Kálmány Lajos gyűjtötte be ezt is. Azóta csaknem 400 változata került lejegyzésre.

Katona Imre 1973-ban tette közzé gyűjtését *Észak-bánáti betyárballadák* címmel (*Hungarológiai Közlemények*, 15. szám), ebben közli, hogy a népszerű betyárének négy változatát vette magnószalagra, a leghagyományosabbat, Popityné Ambrus Mária verbicai énekes előadásában, publikálta is. Első strófája így hangzik:

*Nem messze van ide Kismargita,
Környes-körül folyja azt a Tisza.
Közepibe a lebuki csárda,
Abba mulat a betyár bújába.*

Kísérőszövegében Katona Imre elfogadja Ecsedi István megállapítását, mely szerint Kismargita azonos Margitta-pusztával, mely Hortobágytól északra terül el, és valamikor az egri káptalan birtoka volt. „A 2. sorban említett Tisza (a Duna csak másodlagosan kerülhetett bele!) valószínűsíti ezt a feltevést, így lírai balladánkat bizvást tekinthetjük alföldi eredetűnek.”

A baranyai és a bácskai gyűjteményekben is több változatban szerepel. Katona Imre és Pataky András kopácsi gyűjtésükben (*Hungarológiai Közlemények*, 7. szám) az első strófát így jegyezték le: „*Nem messze van ide Kismargita, / Körös-körülfojja jaszt a Tisza, / Közepébe van egy rongyos csárda, / Abba iszik egy betyár bújába.*”

Burány Béla könyvében (*Hallották-e hírét?*, 1977) három változatát is közli, ezek közül Tripolsky Géza oromhegyesi gyűjtésének első szakaszát idézzük: „*Nem messze van ide Kismargita, / Körülfojja azt a Tisza, Duna, / Közepében a Lebuki csárda, / Benne mulat egy betyár bújában.*” Lajkó György kissé reszelős hangú előadásában viszont az ismert betyárdal első négy sora így hangzott:

*Nem messze van ide Kismargita,
Körülfojja azt a Böge vize.
Közepében van a Lebuki csárda,
Abba mulat Rózsa Sándor bújában.*

Megdobban a riporter beteg szíve: vajon egy újabb keletű ballada eredeti színhelyén lenne? Lassan a testtel – fékezte fellobbanását –, nem kell a dolgokat elhamarkodni. Bizonyíték erre nincs, de túl sok remény se esetleges felkutatására. Vagy talán valamilyen kerülő úton lehetne némi eredményt felmutatni?

Egy korabeli földrajzi szakkönyv, Fényes Elek 1851-ben kiadott *Geográphiai szótára* négy Margitát is ismer: egyet-egyet Bihar és Zala megyében, meg a Szabolcs megyei, a már említett Tiszához közel eső Margitapusztát, valamint a Torontál megyei Margitát, amelyről azt mondja, hogy „az alibunári mocsár mellett, a Temesvárról Pancsovára vivő postaútban” van. A környéken azonban nem egy, hanem három Margita van: Margitapuszta, Kismargita és Nagymargita. Fényes Elek leírása a két utóbbi település egyikére, Nagymargitára vonatkozik. Mindkettő viszonylag régi település: a középkori történetük ugyan ködbe vész, de a török világban már megvoltak. A hódoltság utáni első, az 1717-es kincstári összeírásban Nagymargita 23, Kismargita 10 lakott házzal szerepelt. A bennünket érdeklő Bach-korszakban Kismargitát Margitica, Margitiza alakban ismerték, Nagymargitát pedig Margittaként, Gross-Margitként.

Az olvasó az eddigiek során észrevehette, hogy Dél-Bánát térségében mennyi szájhagyomány, részben megtörtént esemény is fűződik Rózsa Sándor nevéhez. Az említett helységek közül igen sok található éppen itt, egymáshoz közel. Egy nap alatt akár gyalog is elérhetőek, hát még lóháton.

Ez volt Rózsa Sándor negyvennyolcas szereplésének színhelye. Itt van Versec, valamivel délebbre Sztrázsa, Gajtás. Itt folyik a Temes, a Berzava, a Karas, ez valamikor a csatornák és a mocsarak vidéke volt. S itt vannak a Delibláti-homokpuszta peremtelepülései: Kovin, Vladimirovac, Fejértelep, valamivel északabbra Kanak, Surján.

De itt van Jarkovac is, amelyről ugyan eddig nem történt említés, de egy szájhagyomány szerint egy szép szerb lány éppen ebben a faluban figyelmeztette Rózsa Sándort: éjjeli támadás éri gerillacsapatát . . .

A felsorolásból nem hagyhatjuk ki Ürményházát sem, jóllehet majd csak ezután ejtünk szót Rózsa Sándor bánati bujdosásának egy jellegzetes epizódjáról, amely 1857-ben történt, s ehhez a faluhoz fűződik.

Kismargita tehát egy ilyen környezetbe van beágyazva, Rózsa Sándor titkos útjainak tehát mindenképpen egyik érintőpontja lehetett.

A falut 1848-ban lerombolták, s azelőtt is, meg felújítása után is szerb többségű volt, s a románok is nagyobb számban lakták a magyaroknál. Sem az egyik, sem a másik tény azonban nem mond ellent feltevésünknek. A betyároknak, a vidéket jól ismerő Rózsa Sándornak nagyon is megfeleltethető a néptelenség, az elhagyatottság. Annál nagyobb hatást válthattak ki a nyomukra itt is rábukkanó üldözők, akik ezen a tájon is megjelentek: „*Amott jönnek nyolcan a zsandárok, / Jaj de szépen fénylik a csákójuk!*”

Újra menekülniük kellett, úgyhogy a Lebuki csárdában szerzett élmények első megfogalmazására már máshol kerülhetett sor, az ismeretlen poéta a friss benyomásokból és a régi formulákból összerakhatta versezetét az Alföld bármelyik szegletében, s felkínálhatta elfogadásra az ismeretlen közönségnek, amely maga is bábáskodott a születésnél, hol hozzáadott, hol elvett belőle valamit.

A magyar betyárfolklor ismer egy híres Lebuki csárdát, amely az Orosházától Szentésre vezető út mentén állott. Az volt a nevezetessége, hogy az ivóterem egyik fele Békés, a másik fele Csongrád megye területére esett. Mivel a pandúrok engedély nélkül nem léphették át vármegyéjük határát, így, ha ehhez szigorúan ragaszkodtak, elméletileg olyan helyzet is előadódhatott, hogy az üldöző és az üldözött egy fedél alatt borozgatott: ki-ki a maga területén.

Vajon a kismargitai Lebuki csárda felzárkózik-e majd egyszer híres előde mögé? Talán van rá esély, jóllehet a Lajkó György által közölt változatnak nincs bizonyító ereje, hiszen a személy- és földrajzi nevek később is behelyettesíthetők. A dél-bánáti szörványmagyarság körében élő szájhagyományok sokasága azonban azt a lehetőséget sugallja, hogy a *Ki sem megyek, meg sem adom magam* típusú ballada talán éppen itt valahol fogant meg, ezen a tájon termékenyült meg, a népművészet műhelye pedig később valahol kihordta magából.

A közép-bánáti Kismargita Kanakkal és Bókával mintegy háromszöget alkot a Temes és a Berzava között. A két utóbbi falu ősi középkori település, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben már fel voltak tüntetve. A török időkben is lakottak, az 1717-es kincstári összeírás során pedig Bókán negyven, Kanakon tizenhét ház volt. Ekkor csak szerb pásztorok lakták, de később németekkel, bolgárokkal, magyarokkal gyarapodott, s nagy számban horvátokkal is, mivelhogy ez a terület – birtokostul, falustul – a zágrábi püspökség tulajdonába került. A szájhagyomány szerint Rózsa Sándor a bókai és a kanaki pusztákon szintén otthonosan mozgott, az „ottani juhászok főzték neki a bográcsgulyást”. Ezen a vidéken is érvényes Kálmány Lajos Törökbecsén feljegyzett dala: „*Rózsa Sándor az én nevem, / Ősmerős is minden helyen.*”

Valamivel délebbre, a Duna–Tisza–Duna-csatorna partján, az egykori nagy alibunári mocsár területén szintén volt neki egy elhíresedett búvóhelye: Ürményháza (Jermenovci). Az előbb említett három településsel akár egy szabálytalan négyszöget is alkothatna.

A falut Ürményi József temesvári kincstári jószágigazgató telepítette szegedi gyökérzetű lakókkal, Bálint Sándor megfogalmazása szerint „szedett-vedett rajok” szállták meg a falut.

„Világos után állítólag Rózsa Sándor is itt, falubéli cimborái között húzta meg magát” – közli még Bálint Sándor. A helyi kiadványok az itt-tartózkodását tény-

ként emlegetik. Milleker Bódog szerint „a szabadságharc utáni években a községben a közbiztonsági állapotok a lehető legrosszabbak voltak. Az 1856. évben a hírhedt Rózsa Sándor itt mindig biztonságban érezte magát” (*Ürményháza története, 1817–1906*, Versec, 1906). Fehér Lajos tanító írja helytörténeti füzetében (*Ürményháza – Jermenovci múltjának és jelenének rövid vázlata*, 1984): „Az írott dokumentumokból és a szájhagyományokból tudjuk, hogy Rózsa Sándor, a híres szegedi betyár a szabadságharc előtti és utáni években is gyakran megfordult a faluban és a környéken. Hol hosszabb, hol rövidebb ideig tartózkodott itt, hisz cinkostársainál biztonságban érezte magát, nyáron pedig a sűrű réti nádas nyújtott neki és társainak is jó búvóhelyet . . . 1856. január 5-én, amikor ugyancsak a faluban tartózkodott, Huszka János, a falu bírása a helyszínre hívatta a zsandárokat és körülzárták a házat, ahol Rózsa Sándor és társai voltak. A bíróság maga szólította fel őket megadásra. Rózsa Sándor ekkor előbújt a rejtékhelyéről, pisztolyával lelőtte a bírót, és a csendőrök pillanatnyi zavarát kihasználva betyárjaival együtt megszökött. Csupán egy cinkostársát sikerült megfogni. A hagyományok szerint ez volt Rózsa Sándor utolsó gyilkossága. A rablások és a lopások azonban a későbbiekben sem szűntek meg a faluban és a környéken.”

Az esemény egyik tárgyi bizonyítékára is Fehér Lajos bukkant rá. Egy 1862-ben kiadott, „az eredeti anyakönyvekkel mindenben megegyező”, egyházi családi bizonyítványból kitetszik, hogy az ötvenéves „Huszka János január 5-én, 1856-ik évben, akkoron a helység bírása a rablók által agyonlövetett . . . hivatal teljesítése közben”.

Az 1859. évi bírósági tárgyaláson Rózsa Sándort ezzel a gyilkossággal is vádolták, de a betyár letagadta, mivel bizonyíték nem volt. „Soha arrafelé nem jártam” – ismételtegette kitartóan.

A népi emlékezet viszont sok színes történetet őrzött meg Rózsa Sándor ürményházi tartózkodásáról és a gyilkosságról. Penavin Olga *A betyárvilág emlékezete vidékünkön* című írásában (*Hungarológiai Közlemények*, 35. szám) közli a helybeli Kincses János elbeszélését Csöke Béla feljegyzésében. „Az öregapámtól hallottam – mesélte Kincses János –, hogy Rózsa Sándor itt járt két betyárral. Vas-kerekű kocsin jöttek, oszt ott szálltak meg, ahun most a Kószó Misa lakik. Behajtottak az udvarba, de már valaki szólt nekik, hogy vigyázzanak, me kint van a faluba nyóc csendőr. Még nem is érkeztek kifogni, amikó mán, hogy hogy nem, meggyűttek a csendőrök, oszt beszótak nekik, hogy adják meg magukat. Erre oszt Rózsa Sándor kiszót, hogy mé nem gyűttetek nyócan, amikó Szegeden vótunk, akkó majd elbántunk vóna veletek. Ekkó elkezdődött a lövöldözés. Az egyik betyár fönt maradt a kocsin, a másik pedig, amelyik haslűvést kapott, kivezette a lovat az utcára, és a lovat mellette vezetve a nyergén körösztü lűvöldözött a csendőrökre. Egyet le is lűtt, de akkór valamelyik lelűtte a lovat. No, de a betyár nem ijedt meg, hanem béugrott abba a házba, ahun ma a Cseh Poldi lakik. Nem tudom má, hogy hívták azt az öregasszonyt, akihön bement, csak kivett egy zacskó aranyat, és azt mondta, hogy tegye el, mer úneki mán úgy se kő többet. Akkor oszt a konyhábul a betyár bément a szobába, belecsavargózott egy nagy subába, oszt bément az ágy alá. A csendőrök tudták, hová ment bé, oszt oda mentek az oldalablakhon, tudja, valamikor olyan kis oldalablakok voltak. No oszt, mondom, el-

kezdték lüvöldözni az ablakon körösztül. A betyár is elővette a revolvert, oszt ű is agyonlűtt egy párat ám. Mikó osztán elfogyott a golyója, emezek addig lűttek bé az ablakon, még nem gondolták, hogy a betyár halott. Akkó oszt bémentek a szobába, kihűzták az ágy alul a betyárt, és kihemperítették a subából. Hát akkó nem kifordult a subából még egy pisztoly. Aszt mondta ekkó a betyár, ha még tudom, hogy ez nálam van, máma még elmentetek volna a paradicsomba.

Míg ezek lüvöldöztek, Rúzsa Sándor lement a kert alá. Ott valamikó ördögcérna vót. Várjon csak, nem is, oda egy másik betyár ment. Rúzsa Sándor közbe lóra űlt, oszt iszkiri, többet nem fordult meg a faluban.

Hogy ez igaz, bizonyítja a két vaskereszt a temetőben, oda vannak eltemetve a csendőrök. A két betyár meg a szegedi közjegyzőnek a fiai vótak, azokat meg a temetőárokba temették el.”

Kincses János emlékeit Fehér János nyugdíjas ürményházi tanító hangszalagra vette 1980. március 19-én. Ezt, nyelvjárási szöveggént, Cseh Márta tette közzé a *Híd* 1995. évi 4–5. számában.

Az irodalmi feldolgozások közül a legszebben alighanem Krúdy Gyula emlékezett meg az ürményházi esetről a már idézett, *Rózsa Sándor, A betyárok csillaga Magyarország történetében* című könyvében. Rózsa Sándor 1856 kutyául kemény telét – a varjú megdermedt, ha leszállott a kútágra – Csíz Mihály dohányosnál, kedves cimborájánál töltötte, Kis Bácsi társával együtt. Megvoltak háromkirályok napjáig, akkor Huszka János bíró két zsandárral rájuk tört. Krúdy Gyula Rózsa Sándor szájába adva a szót, így folytatta a mesét:

„A konyhaajtón volt egy kerek lyuk, amelyen Csízné a csirkéit szokta figyelni. A kerek lyukon kidugtam a puskacsövet, kettőt lőttem, és a bíró elterült az udvaron. A zsandárok eszük nélkül mentek, amerre a két szemük vitte őket. Kis Bácsival, Csízzel szánkára kaptunk, és a Tisza felé hajtottunk. A sűrű éjszakában a folyóparti nádasokban húztuk meg magunkat, mert a zsandárok a szánka nyomát követték. Egy hétig bujdosunk a téli nádasokban, mint a farkasok . . . Léket vágunk a nádas jegén, aztán zsupba kötöttük a nádat, és virágos fejével leeresztettük a vízbe. A csík szalad a lék felé, s teleragadt a zsup akár könyöknagyságú csíkokkal is. Kis Bácsi még ócska bundájával is halászott. Egy hét múlva nyomot vesztettek az üldözők. Deszkákon mentünk át az alig befagyott Tiszán. Másnap már Katona Pál tanyáján voltunk Szeged alatt. Itt Csíz Mihály beállott béresnek a gazdához, Kis Bácsi búcsút vett, nem szerette a tétlen életet. Fel is akasztották Szegeden, mikor megfogdosták.”

Az ürményházi esettel akár le is zárhatnánk Rózsa Sándor valóságos és vélt torontáli tartózkodásának históriáját, amelynek részleteit a levéltárak, a régi újságok, a ponyvák, a helytörténeti munkák, s részben az irodalmi művek őrizték meg, de talán leginkább a Bánátban letelepedett szegedi sarjadék emlékezetéből pattant ki. Így aztán a „terülj, asztalkám”-ra főként a képzelet lágy kenyeri, ropogós cipói, a tényeknek pedig csak apró morzsái kerülhettek. Ha minden a szándékunk szerint sikerült, akkor a hiteles és a kitalált, a történelmi és a költői mégsem mosódott egybe . . .

Történetünk a görbe utat bejárt magányos lázadó negyvennyolcas szereplését ölelte fel, majd ugyancsak a torontáli részekben lajstromozta viselt dolgait a nem-

zeti elnyomatás, a Bach-korszak idején. Ezt az utóbbi időszakot stílszerűen még két menekülés közben elkövetett gyilkosság közé is tehetjük: 1849-ben az újbóli letartóztatás kísérlete során két csendőrt, 1856-ban pedig az ürményházi bírót terítette le.

A következő évben, 1857 tavaszán a „megfoghatatlan” Rózsa Sándor egészen furcsa körülmények között lebukott. Bizalmas rokonai, jóban-rosszban vele tartó szomszédai, rejtegető társai adták rendőrökékre, úgyhogy a tízezer forintos jutalom mint cinkosokat nem is illette meg őket. Bilincsbe verve a hírhedt szegedi börtönbe került, 1859 legelején pedig bíróság elé állították. Ötven lopással és rablással, több gyilkossággal terhelték, de legtöbbször kimosta magát, mivel a tanúk nem emlékeztek semmire, s nem derült fény a „felforgató párttal” való állítólagos kapcsolatára sem.

A sok ismert és feldolgozott tényanyag közül csak azt a körülményt emeljük ki, hogy sokan – a bírósági tárgyalás közönsége, az újságírók, a hivatalos személyek – csak ekkor láthatták a betyárok királyát a maga élő valóságában. Ezért az akkor készült szeméyleírások a leghitelesebbek. Az egyik korabeli szemtanú így írta le:

„Középnél magasabb, sugár termetű, de rendkívül széles vállú, olajszínű-barna arcú férfi. Nagy orra alatt, végén lenyírt, verhenyes bajusza van, haját szegediesen hátrasímítva hordja; gesztenyeszín haja közé itt-ott már szürkülő hajszálak vegyülnek. Élesen jelzett vonásain csaknem a jóindulat megnyerő kifejezését vélné az ember észrevenni, ha ama mélyen boltozott szemöldök alól kiülő nagy, sötét szeméből azonnal elő nem tűnnének a fekete vesztett szenvedélyek fenyegető villámai. Tekintete bátor, anélkül, hogy kihívó volna, igen nyugodt, de megrogzottság nem látszik belőle. Öltözete, amelyben a törvényszék előtt megjelent, zsinórozott szederjes posztó ujjas, pitykés mellény, vászon ing és gatyá. Kis lábai bármely gavallér díszére válnának. Mindenesetre a figyelmet nagyon magára vonó külsővel bír. Egyébiránt tetőtől talpig Szeged-vidéki magyar paraszt.”

A sok vádpont közül néhány bizonyítást nyert, úgyhogy a bíróság a 46 éves betyárvezért életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, ezt a felsőbb instancia kötél általi halálra változtatta, végül is a király, alighanem politikai megfontolásból, kegyelemben részesítette, azaz az eredeti ítéletet helyezte érvénybe.

Rózsa Sándor életének ezt a részben torontáli szakaszát Bucsánszky Alajos egyik ponyvakiadványában (*Rózsa Sándor híres rablóvezér élete és elfogatása*, 1866) megjelent sántikáló versezet utolsó, hatodik strófája így foglalta össze: „Az üldözés megszűne, / Rózsa Sándor megszöke, / Ürményházba méne el, / S egy bírót ott meglőve, / De végtére elfogták, / Elítélték halálra, / Ám a király kegyelme / Tette örök fogságra.”

A rabság éveit a hírhedt kufsteini várbörtönben töltötte. Egy időben „idegenforgalmi” látványosságot csináltak belőle: a kiváltságosoknak lehetővé tették, hogy találkozzanak vele. Egy látogató a budapesti *Vasárnapi Újság* 1864. évi 25. számában így írta le a pusztáknak börtönben sýnlődő fiát:

„A börtöncellák világosak, téresek és tiszták. Messze ellátni belőlük a szép Inn-völgybe, melyen keresztül a széles Inn-folyó kígyózik és gözkocsivonatok vidám, szabad utasaikkal robognak. Észak felé, a vasrácsozaton keresztül, az élénk Kufstein városka, a vasúti indóház mozgalma látható; távolabb halmok, hegyek és sík-

ság meglepő tarka vegyületben. A kilátás oly szép, hogy a szabadság elvesztésének terhet mindenestre inkább súlyosbítja, mint könnyíti.

Míg Rózsa Sándort szabad volt meglátogatni, több utazót odacsalt a kíváncsiság. Midőn a börtönőr zörgő kulcsosomagával a börtönt felnyitá, Rózsa Sándor szokás szerint egy kissé felemelkedett a nyoszolyáról, melyen kinyújtózkodva feküdt, felső testét megegyenesíté és megvasalt meztelen lábát összevoná. Késő ősszel a hideg dacára nyitva tartá ablakait, s öltözete elárulta a puszták edzett fiát. Ha látogató szivarral kínálta meg, azt rendesen elvette és subája alá rejtette, melyet még pusztai kalandos életében viselt. Köszönete igen egyszerű fejbiccentésből állott. Rózsa Sándor iránt nem tanúsíthatni nagyobb szívességet, mintha az ember szivarral és dohányjal ellátja, hiszen még csak a szivar és egy pipa dohány a legnagyobb élvezet, melyet neki a világ adhat. Minden egyébtől elkeseredett szívvel fordul el. Arca kevésbé szenvedőnek látszik, s szép haja egészen hátra van simítva arányos fején, melyre 10 000 forint volt kitűzve. Kissé görbe orra felett az éles, hideg és bizalmatlan szem néz elő a sötét szemöldök alól. Német nyelven tett kérdésre soha nem felel; azt mondja, hogy nem tud németül, ámbár a német nyelv, mint a törvényszéki tárgyalásokból kitűnt, nem egészen ismeretlen előtte.

Gyakran mélyen sóhajt, és általában észrevehető rajta a levertség. Az élethosszig tartó fogság gondolatát nem tudja eltűnni, s e tekintetben igen sürgetően kérte azon folyamodványának benyújtását, melyben azért könyörög, hogy fogságát bizonyos számú esztendőkre szabják, habár annyi lesz is, hogy számuk élete hosszával felér. Nemrégiben azért folyamodott, hogy magyarországi börtönben töltsé fogságát.

Rózsa Sándor ritkán használja föl azon egy órát, mely neki naponként a szabadban való mozgásra van engedve, mert fogoly létére nem volna képes a szabad levegőt elviselni. Ezért ritkán hagyja el börtönét, s rendesen subájába takarózva nyoszolyáján ül vagy fekszik, s kitalálhatatlan gondolataihoz szivarját vagy pipáját szívja, mellyel valamely könyörületes látogató megajándékozta.”

A folyamodványok végül is sikerrel jártak, a király az örökös rabságot 1865. augusztus 21-én tizenöt évi börtönre rövidítette. A kiegyezés alkalmával minden osztrák börtönben sínylődő rabot, ha nem kapott amnesztiát, a hazai börtönökbe helyezték át. Erre a sorsra jutott Rózsa Sándor is, akit a pétervárad börtönbe toloncoltak, azzal, hogy bizonyos értelemben mégis osztrák „fennhatóság” alatt maradt, mivel Pétervárad császári katonai központ volt. Innen 1868 áprilisában szabadult: Mária-Valéria hercegnő születése alkalmából kegyelmet kapott. Tarr László *A délibábok országa* című könyve szerint Újvidéken „bankettet rendeztek tiszteletére, és pénz gyűjtöttek neki, hogy legyen mivel megkezdeni a tisztességes életet”.

Mit remélhetett azonban az ötvenöt éves vén betyár az élettől? Bármennyire hihetetlenül hangzik is, bízott a megnyugvásban, esélyt várt arra, hogy bekapcsolódjon a mindennapi életbe. Ez azonban ezúttal sem adatott meg neki, újra kitaszították a pusztai alvilágba. Hogy ebben mennyi része volt önmagának, azt most ne firtassuk. Négy év se telt el szabadulása óta, amikor gróf Ráday, a betyárvilág felszámolására kiküldött kormánybiztos törbe csalta, s a csaknem hatvanesztendős Rózsa Sándort az aradi törvényszék elé állította huszonegy rendbeli rablás, kilenc lopás és egy rendbeli gyilkosság vádjával. Időközben valamivel „modernizálódott”

működése: postakocsikat, vonatokat rabolt. Torontáli „kapcsolatai” ez idő tájt is kimutathatóak. A törökanizsai Huszágh-kastélyt rabolta ki – állítólag, tegyük hozzá –, meg kisiklatta a temesvári gyorsvonatot, mégpedig úgy, hogy a sasülesi bakterháznál felszedette a síneket.

A törvényszék életfogytiglani fegyházra ítélte, ám megismétlődött a korábbi bírósági hercehurca. 1872. március 30-án a szegedi ítélőtábla, talán éppen a helyi közvélemény nyomására, helyt adott az ügyész fellebbezésének, és Rózsa Sándort kötél általi halálra ítélte. Az iratok felmentek a Kúriához, s ott helyreállították az alsófokú bíróság ítéletét. Így a legendás betyár újra megszabadult a kötélről. Lehet, hogy tényleg burokban született.

Küllös Imola néprajzkutató egyik kitűnő munkájában (*Betyárok könyve*, 1988) a Rózsa Sándorról szóló részt lezárva – Móra Ferenc egyik novellájának gondolatmenetét követve, mondatait idézve – azt mondja, hogy bár a periratok szerint legalább harminc halál terhelte a betyárvezér lelkét, emberebbnek mutatkozott, mint a világtörténelem más, koronás haramiája vagy – tegyük ezt hozzá a körülöttünk zajló események láttán – mint korunk jó néhány koronázatlan politikai kapca-betyára. Még Edvi Illés Károly is, aki utolsó perében ügyészként a vádat képviselte, azt írta róla emlékezéseiben, hogy bűne nemcsak a magáé volt, hanem a koré és a végzeté is. Legnagyobb vétke pedig alighanem az lehetett, hogy nem akart beletörődni a szegény ember sorsába, nem tudta elviselni a szegénységet.

A szamosújvári börtönbe került, s onnan már nem szabadult többé. Azt mondták róla, hogy erős markú ember volt, egy fáma szerint csak a becskerekai hóhérnak volt nagyobb keze. Nos, ezek a kezek most katonakitlíket szabtak-varrtak a börtön szabóműhelyében, később megtanították kötni, s gyapjúharisnyákat készített, amíg meg nem halt.

Penavin Olga híres mesemondója, a már idézett Bite apó szerint „Rózsa Sándornak e kellett pusztúni, hejába pártóta a szögény emböroket. Ráday . . . elítélte hús esztendőre rabnak, de csak tíz esztendőt töött le, mer meghót. Nagyenyeden vót eltemetve. Az vót a keresztyibe vágva:

Rendőr, ne fjj!

Itt fekszik Rózsa Sándor fej nélkül,

Tízet töött, tízet meg meghagyott.

Mesélik, hogy mikor meghót, levágták a fejét. Pesten a múzeumba van a feje. Sajnálták is a szögények, mikó meghallották a halálát.”

Tegyük helyére a dolgokat: Rózsa Sándor betegen, gümőkórban szenvedve a rabkórházi ágyon halt meg 1878. november 22-én, hatvenöt éves korában, s csonkítatlanul helyezték sírba a szamosújvári rabtemetőben.

„Fakereszettel megjelölt sírját 1956-ban még láttam a szamosújvári fegyház temetőjében” – írja Békés István a *Magyar ponyva pitaval* című könyvében.

Valamivel később, a hatvanas–hetvenes évek fordulóján, Csoóri Sándor is elzarándokolt Szamosújvárra (Gherla, Románia), de sírja ekkor már nem volt megjelölve, a sírkertet benőtte a gaz, hulladék borította. „Egyetlen kezemen megszámolom – írja Csoóri a *Rózsa Sándor sírja* című tárcájában –, hogy a világ emléke-

zete hány hozzád hasonló hajdú- vagy szegénylegény-arcot őriz. De számolni se merem, hogy hánynak a sírja lett szeméttelép.

Mert a tied az lett, Rózsa Sándor. A közeli házakban lakók évek óta hordják föléd a szemetüket.

Nem állhatom meg, hogy ne készítsek róla leltárt. Van itt a sírodon rossz lábas, rossz lavór, forrázott, bűdös tyúktoll, orvosságosüveg, szétmállott bicikligumi, gyerekkeszi kereke, lerágott csirkecsont . . .”

Ez az írás bekerült az író *Nomád napló* című gyűjteményes kötetébe. Alatta ez a megjegyzés olvasható: „A rabtemetőt 1972-ben betonnal körülkerítették, és Rózsa Sándornak cement sírkövet állítottak.”

Ez állhat ott ma is, ha szét nem mállott. Már amikor felemelték, akkor is szomorú látványt nyújtott sivárságával, lelketlenségével. Itt aztán semmi sem érzékelteti azt, hogy a magyar népköltészet egyik sokat megénekelte hőse pihen. Egy árva verssor sem. Pedig bőven választani lehetett volna a szebbnél szebb strófák közül. A sírvers ez is lehetett volna, egyik a sok közül:

*Kimegyek a zöld halom tetejére,
Megásatom a síromat előre.
Majd meglátom, ki fog engem sajnálni,
Sírhalomra rozmaringot ültetni?!*

(1991)

A BÁNÁTI MESEMONDÓ

Borbély Mihály keservei és vidámságai

Egyszer volt, hol nem volt, volt a világon egy szegény ember, aki nagyon gazdag volt . . .

Akár így is kezdhethném Borbély Mihálynak, Bánát és az egész magyar nyelvterület nagy mesemondójának élettörténetét. De nem mesét írok, jóllehet életútja olykor meseszerűnek tűnik, hanem afféle krónikát – főleg a családi és a rokoni szájhagyomány, a kortársi visszaemlékezés, de néhány írásos dokumentum, fénykép alapján is, már amennyi egy uradalmi cselédéről, földbérlőről és szegényparasztról egyáltalán fennmaradhatott kilencvenöt évvel születése és csaknem negyed századdal a halála után.

Hogy ki is tulajdonképpen ez a Borbély Mihály, miért idézzük és emlegetjük nevét tisztelettel?

Meséinek gyűjteménye, *Pingált szobák* címmel jelent meg a könyvesboltok kirakatában. A meséket még Kálmány Lajos gyűjtötte 1913-ban az észak-bánáti Egyházaskéren (Verbica) élő Borbély Mihálytól, 1914-ben önálló kötetben kiadta – a *Pingált szobák* ennek a gyűjteménynek az új kiadása.

A könyv az újvidéki Forum Könyvkiadó Hagyományaink sorozatában jelent meg 1976-ban. A meséket sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket Katona Imre írta; Borbély Mihály életrajza Bori Imre munkája; a kiegészítő gyűjtést Beszédes Valéria végezte.

A mesekönyv első kiadásának megjelenését Juhász Gyula, a költő lelkes szavakkal köszöntötte: „A nagy, ősi mesekincsből valók természetesen – írja recenziójában a mesékről –, az idő és a tér nem korlátozza őket, az örök nép és az örök világ égisze alatt élnek, de mégis érezzük, hogy most mondták el, most mesélték el őket, mintha most hallanánk először, mi, öreg, meseváró, csodaváró, szomorú nagy gyerekek. Ahogyan elmondja őket Borbély Mihály ifjú gazda, az kész tanulmány minden elbeszélő számára. Itt nem egy talentum, nem egy zseni nyilatkozik, hanem minden fordulatában, minden ötletében és szeszélyében a legnagyobb és a legelső zseni maga: a nép, a magyar nép. Petőfi, Jókai, Tömörkény főfő tanító mestere . . .”

Ortutay Gyula 1940-ben így ír mesemondónkról:

„A legutóbbi időkgig Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeinek egy szempontból unikum jellege volt a magyar folklórban. Bunker híres soproni hienc mesélője, Kern Tóbiás mellett egyedül Kálmány gyűjteményéből ismerhettünk meg egy gazdag mesemondó tehetséget, aki maga is egy kötetre való mesét tudott, s anyagának formálásában egyéni jegyeket, az alkotó beleélés jegyeit fedezhetjük

fel. Azóta magamnak is sikerült nem is egy ilyen mesemondói tehetségre rátalálnom, az egyiknek, Fedics Mihálynak anyagát éppen most rendezem sajtó alá. De Kálmány előtt, s egészen mostanáig utána, kutatóink nem foglalkoztak vagy nem találkoztak ilyen mesemondó tehetséggel . . .”

A magyar népmesekutatás még egy harmadik Mihályt is számon tart, Lacza Mihályt, a már említett Borbély Mihály és Fedics Mihály mellett. Jelentős meseörző és teremő özv. Palkó Józsefné, de a legnagyobb feltűnést talán mégis a páratlan emlékezetű és szabadon rögtönző Ami Lajos keltette. Felfedezője, Erdész Sándor három kötetben több mint száz ív terjedelemben publikálta meséit. Legutóbb az erdélyi Jakab István tűnt fel pompás meséivel. A Görgényi havasokban, a vágterületek favágói között él, ott, ahol még a pap is szenet éget. Egyik meséjét „Újvidéken, sebesülése alkalmával” csippentette fel.

Nos, egy ilyen szép vonulat elején áll, ezeknek sorát nyitja meg a mi egyházaskéri Borbély Mihályunk, életrajzi krónikánk hőse.

Életéről Bori Imre adott átfogó képet még 1971-ben a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 7. számában, azóta pedig – újabb részletekkel kiegészítve – a *Pingált szobákban*. Írt róla az *Idő, idő, tavaszidő* című népköltészeti antológiájának előszavában is. Úttörő kutatásainak eredményeit felhasználom krónikámban.

A mesemondó életének egyik bűvárlója sem kerülheti el Kálmány Lajos néhány életrajzi sorát. Hadd álljon itt is dokumentumként, emlékeztetőként.

„Iskolába járt ugyan egy kis ideig – írja adatközlőjéről – akkor is, szavai szerint, tanítója a jószágok körül foglalkoztatta, s így olvasni sem tanult meg, pedig nem rossz feje van, mint szoktuk mondani. Született 1882. évben Beodrán, Temesközön és a szomszéd Kisbikács-, Nagy bikács-, Aladár-, Kerektő-majorokban nevelkedett. Mikor arra való volt, kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt. Meséi jó részét Kerektőn Horgosról került öreg juhásztól tanulta, mi beszédjén meg is látszik, mert mikor a mesélésbe belemelegsik, a bácskai nyelvjárás nyomai fel-feltűnedeznek.

A nagyobb helyek közül Beodrán, Temesköz Lőrinczfalváján töltötte az idejét, s négy év óta Egyházaskér lakosa. Az eddig felsorolt helyek közül Kerektőt kivéve, mindenütt ő-vel beszélnek.

Volt katona is, kérdésemre, hogy ekkor milyen meséket tanult? az volt a felelet, hogy ő nem tanult meséket, hanem tőle tanultak, mint jól mesélni tudónak, neki kellett a legtöbbet mesélni Bécsben.

Az araci pusztán: Simogyban tartózkodása alatt megházasodott, ma mint nap-számos él Egyházaskéren, hol kevés földet is – amennyivel könnyen bír – árendál-gat, s keveset vett már örökaron is . . .”

Kerektő, Aladár, Simogy világáról, az ottani küzdelmes, krajcáros létről szinte első kézből tájékozódhattam az ott dolgozó Borbély család egyetlen ma is élő tagjától, a mesemondó edeshúgától, özv. Zombori Jánosné Borbély Rozától. Egész életében a szegénység rabja volt ő is, jó néhány éve az öregségé is: nyolcvanhárom éves.

A jó emlékezetű, ízesen beszélő idős asszony Törökbecsén él. Értékes és fontos adatközlő volt. Ő a krónikás életrajz első részének koronatanúja.

Tőle tudom, hogy szülei az Aranka partjáról, Jázováról jöttek a Karátsonyi grófok birodalmába. Fiatalok voltak, a maguk kezére szerettek volna dolgozni, a csa-

ládtól elkülönülve. Hitték, hogy sorsuk ezen a tájon jobbra fordul, holott a cseléd-törvényt itt is vasvillával írták.

Édesapja neve Borbély András, édesanyjáé Raffai Vera. Az anyja tulajdonképpen Hodicsról, illetve Hódegyházáról származik, de a két települést már a XIX. században Jázovó-Hodics néven emlegették, mivel házaik a falu szélén találkoztak.

Borbély Roza emlékezete szerint a fiatal pár Aladáron, Beodrától, illetve a mai Miloševótól hat kilométerre, a majorsági cselédlakások egyikében telepedett le. A nyílt tűző közös konyhából négy ajtó nyílt négy szobába, a rendszerint soktagú családok különálló lakóterébe. Kik voltak a szomszédai? – kérdeztem beszélgetőtársamtól. A sokgyermekes Szűcs családot említi, a másik kettő elveszett a múlt ködében.

– Mind a négyen Aladáron jöttünk a világra – mondja Borbély Roza. – Én vagyok a legfiatalabb, 1894-ben születtem. Mihály tizenhárom évvel volt idősebb nálam, János tizeneggyel, Viktor héttel. Kettős ikret is szült anyám, de hét hónaposak voltak, amikor meghaltak.

Ha azt, amit adatközlőm mondott, összehasonlítom az egyetlen ránk maradt életrajzzal, amelyet Borbély Mihállyal beszélgetve Kálmány Lajos vetett szűkszávúan papírra, akkor némi eltérést tapasztalhatok. Úgy látom, Borbély Roza egy évvel megtoldotta a korkülönbséget közte és mesemondó bátyja között. Kálmány Lajos Beodrát, a mai Miloševót említi a mesemondó szülőhelyeként, Borbély Roza pedig Aladárt. Nagyobb tévedés a két állítás között persze nincs, ha tudjuk, hogy Aladár csak egy majorsági központ volt, amely közigazgatásilag Beodrához tartozott, s ott vezették az anyakönyveket is.

Az apró pontatlanságot a latinul vezetett egykori egyházi anyakönyvek oszlatják el. Ezeket Miloševón, mint mindenütt az országban, a falusi anyakönyvi hivatalban őrzik.

A születési helyet illetően sem Kálmány, sem mostani adatközlőnk meghatározása nem pontos. Borbély Mihály az anyakönyvi bejegyzés szerint Kerektón született.

Ez is egy majorsági birtok központja volt, öt kilométerre Aladártól, a Tisza irányában. Kisebbfajta település cselédlakásokkal, ököristállókkal, intézőlakkkal. Helyén ma egy üres, ablaktalan, ajtótlan ház áll, meg néhány árva kútgém. A gazdasági épületeket alig húsz évvel ezelőtt bontották le, ezért a málló falak olykor még ki-kitekintenek a tavaszi gaz alól.

Ide másolom az anyakönyv adatait úgy, ahogy akkor írták. Ezek szerint Michail Borbély, vagyis Borbély Mihály 1882. augusztus 24-én született Kerektón. Apja neve Andreas Borbély, anyjáé Veronica Rafai, a keresztkomáé pedig Georgius Pakay és Elisabetha Bárány.

Az élet tehát elindította útjára mesemondónkat. Hányatott életének ismeretében mondhatom, hogy csak úgy, ahogy a szél elindítja a ballangókórót, és görgeti maga előtt a gyepen hol ide, hol oda.

A XX. század elején a Borbély család az aracsi pusztára, Simogyra költözött. Ekkor már mind a négy gyerek megvan:

Mihály, történetünk hőse, a legidősebb;

János, a második fiúgyermek, Bocsárra kerül, az első világháború után pedig kivándorolt Brazíliába;

Viktória, a harmadik, mindvégig Simogyon marad, és csak az ötvenes években költözik Törökbecsére. A családban csak Viktor néven említik;

Roza, a legfiatalabb, Bácskába megy, Péterréve környékére. Jelenleg Törökbecsén él, a Strossmayer utcában, a városnak abban a negyedében, amelyet az öregek ma is Aracsnak, Vranjevónak neveznek, mivel ez a rész ezen a néven egykor önálló település volt.

Borbély Roza visszaemlékezése szerint Szépfy Zoltán szegedi származású intéző tanyájára kerültek. Fercsik Pál, egy hetvennyolc éves nyugalmazott miloševói (beodrai) téglagyári munkás, aki közeli rokonsági kapcsolatban áll Borbélyékkal, pontosan megmondta, hogy ez egy nádfődeles ház volt, Budai Misa- és a Szabolcski-féle szállás között, két hold földdel.

Az intéző később felkínálta nekik megvételre a házat, de a családfőnek, Borbély Andrásnak nem volt pénze, adósságba pedig nem akart keveredni. Végül a szomszéd, Szabolcski vette meg, és istállónak alakította át. Ő bácskai származású, 106 hold földje volt és nagy családja: Vera, Jóska, Pali, István, Péter, Misa, Juszti, Etus, Marcell, Bözse, Ilon.

A család Simogyról járt Aladárra és Kerektóra dolgozni. Borbély Mihály ez idő tájt nyakigláb kamasz, iskolába nem jár, írástudatlan marad, akár a többi szállási gyerek. Az uradalomban cselédeskedik, „kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt”, ahogy Kálmány Lajos írja.

Ennél többet gyermekkoráról jómagam sem tudok. Egy kis szolgálóra, béreslegénykére ugyan ki figyelhetett föl, ki őrizhette volna meg emlékezetében? – Pedig éppen ekkor – a serdülőkorban, a legénysorban – hatottak rá a döntő életélmények.

Itt, ezen a vidéken ismerte meg a szegénységet, amelynek érzékeltetése meséiből lépten-nyomon, életízűen kicseng. Egyik hőse „ojan szögén vót, hogy a kinyérből se övött eleget”, a másiknak „csak három lánc fődecskéje vót, de nem vót semmi jószága, amivel művelje”, a harmadikkal ezt mondatja: „jó lössz valahová beszegődni cselédnek, hogy lögyön aprópénze”.

Itt találkozott azzal a sejtelmes világgal, amelyben nincs különbség a két ikertestvér, az ima és a babona között. Születésének évében írja példának okáért a *Kikindai Közlöny*, hogy „a helybeli kir. járásbírósnál (. . .) egy mokrini asszony kívánta megvizsgáltatni magát, és bíróilag kimondani, hogy ő nem boszorkány”.

Itt tanulta a juhászatot, amelyhez szinte élete végéig, mellékfoglalkozásként, hű marad. Mégpedig Vajas Pajor Andrásnál vagy Vajas Pajor Pálnál lehetett bojtár, mivel a Karátsonyiaknak ők voltak a számadó juhászai. A Vajas ragadványnevet arról kapták, hogy egyikük pörge kalapja beleborult a lassú tűzön olvasztott vajzsírba.

És itt, Kerektón találkozott egy Horgosról elszármazott öreg juhással, akitől a meséket tanulta. Mások egy nagybikácsi számadót is emlegetnek, meg olvasni tudó anyját. Egészen bizonyos, hogy mesevilágát több hagyományörző forrás táplálta.

Amikor Borbély Rozát ennek az időszaknak az emlékeiről faggattam, ezt mondta:

– Egyszer hazajött Kerektóról, és nagyon odavolt. Arról beszélt, hogy találkozott egy emberrel, akit sokan körülálltak, hogy jobban hallhassák szavát. Azzal

kezdte, hogy csak olyan meséket tud, amelyekben egy szó sem igaz. „Én mind elhittet neki”, mondta bátyám.

A fiatal bojtár és az élő népművészet között nem ez lehetett az első találkozás. A szépség korábban is termékeny talajra találhatott nála, de ez lehetett a döntő felismerés, ezt említette Kálmány Lajosnak is.

A jövődöbeli mesefát beoltották. Alig néhány év múlva kilombozik, és édes gyümölcsöt hoz.

A simogyi származású, most Temerinben élő Hajdú Istvánné emlékezete szerint a gyerekek az árokparton körülülték Borbély Mihályt, és szájatva hallgatták meséit.

Adatközlőim saját élményeikre természetsszerűleg élénkebben emlékeznek.

– Ezt Mihály vágta ki – mondja Borbély Roza, és félrehúzza ruháját, hogy jobban lássam a nyakán levő sebhelyet. Ötéves lehetett, amikor azon a helyen kelés keletkezett. Egy ideig senkit se engedett közelébe, pedig a családban többen is ki akarták tisztítani.

– Ha megengeded, veszek neked aranyos kisszoknyát – ezekkel a szavakkal kérte hűgát Borbély Mihály. Sok időbe tellett, míg végül a borotva élével felvágta a csúf kelést.

Borbély Roza szívesen emlegeti, hogy bátyja szép szál legénnyé cseperedett. – Nagyon erős ember volt – mondja. – Amikor csépeletünk, fogával emelte fel a zsákokot, és felvetette a vállára. A félmázsásokat is a kisujjával emelte fel.

– Borbély sógor – emlékezik Fercsik Pál, aki legénykorában Kerektóra járt dolgozni, sokat dajkált engem. Hanyatt feküdt, a hasára tett, és így játszott velem. Hároméves lehettem, amikor szüzdohányból csavart cigarettáját a számba tette, hogy szívjak belőle. Majd megfulladtam a füsttől, ő meg jót derült azon, hogy riadtan kapkodok levegő után. Korán rászoktam a dohányzásra. Nyolcéves koromig titokban szívtam, amikor megengedte apám is, tanítóm is, mert a nagy bujkálásban felgyújtottam a szalmakazlat. Az idén hetven éve, hogy szívom, az utóbbi időben érzem csak, hogy kínoz az asztma.

Fercsik Pál később, az aratások idején, Borbély Mihály kötélterítője volt. Arra is emlékszik, hogy Borbély Mihály Simogyon kelt egybe Pataki Máriával, a lakodalomban pedig az ottani tanyáslegények tamburazenekara játszott: Budai Jóska, Hajdú István, Zombori Jóska, Takács Jóci, Pataki László.

Borbély Mihály lakodalma 1906-ban volt, mint ahogy a törökbecsei anyakönyvekből látni lehet. Mármint a hivatalos, az egyházi esküvő, de szíve választottjával már évekkkel előbb egybekeltek úgy, ahogy az akkoriban a majorsági cselédek-nél szokásban volt: választott párját megszöktette, és hazahozta.

Borbély Mihály húszéves ekkor, Pataki Mária tizenöt.

Borbély Roza elbeszélése szerint egy reggel a mesemondó apja az istállóba igyekezett, hogy felébressze fiát, aki kint, a pallatról, vagyis a mennyezetről függő, szalmával bélelt deszkaágyon aludt. Amikor felnézett, egy dunna csücskét pillantotta meg. A legények fekvőhelyén lópokróc, suba vagy efféle volt a takaró, ha dunna került oda, azt csak lány hozhatta. Ezt tudta Borbély András is, s az eseményről így tájékoztatta a ház népét:

– Halljátok, hé, dunna van az ágyon, megszorodtunk.

Roza néne szerint az eset meglepetést keltett, senki sem tudott előzményeiről. Nem valószínű, persze, hogy a szülői szemet elkerülte volna Borbély Mihály legyeskedése a szomszédos cselédház körül, ahol Pataki Márii élt, bár az ilyesmi, ha megtörténik, mindig a váratlanság erejével hat. Így történhetett ezúttal is.

Pataki Mária szülei, Berecz József és Pataki Anna házasságon kívül éltek, a gyerekek az édesanya nevét viselték. Igen szép számban voltak, Márin kívül még Pali, Örzse, Julcsa, Roza, Jóska és Sándor nevét diktálta be Borbély Roza.

Márii apró növésű, törekeny lány volt, Mihály pedig magas, mint egy fa. A leánykérés állítólag úgy történt, hogy a mesemondó hóna alá vette a leányt, és ezt mondta: „Te leszel a feleségem.”

A fiatal párnak két házasságon kívüli gyermeke volt. Az első, Pataki Erzsébet 1903 októberében született, háromnapos korában halt meg. Borbély Mihály személyesen jelentette be az anyakönyvi hivatalban, és „kijelentette, hogy a született gyermeket magáénak ismeri el”. Így aztán az anyakönyv megfelelő rovatába bekerült, hogy az újszülött „természetes apja Borbély Mihály földmívesnapszámos”.

A második gyermek, Pataki Mihály 1904 decemberében jött világra, őt a bába-asszony jelentette be.

A harmadik gyermek, Borbély István, 1907 áprilisában született, tehát már a házasság után, de ezt sem az apa jelenti be, hanem a nagypapa, Borbély András.

A negyedik simogyi gyermek, Borbély Erzsébet 1909. október végén született, s ezt már ismét az apa jelenti be, jóllehet ez idő tájt Feketetón (Crna Barán) dolgozik, illetve Egyházaskéren (Verbicán), mint ahogy Kálmány Lajos feljegyezte. Még pontosabban: valahol a két falu között, a tanyavilágban. Onnan jöhetett haza a családi eseményre, és a formaságokat is elintézte. 1910-ben már az egész család Feketetón van, mivel Erzsébet lányuk korai halála már az ottani anyakönyvben van bevezetve.

Miért emlegetem a bejelentés körülményeit? Ebből lehet következtetni, hogy krónikánk hőse mikor volt katona. Ez az időszak 1904 és 1907 közé tehető, mivel 1904 végén, amikor a második gyermek született, már nem volt otthon, 1907 elején, amikor a harmadikat kellett volna bejelentenie, még nem jött haza.

Tényleges idejét Bécsben szolgálja, az egyik ottani huszárezredbe kerül. Három évig katona. Ez az időszak is homályba vész, csak azt mondhatom róla, amit Kálmány Lajos jegyzett le, vagyis hogy ott nem tanult senkitől mesét – tőle tanultak.

Itt mondanám el, hogy kutatóútjaim során mindenütt kerestem katonafényképét. Mert, ugye, ha máshol nem, Bécsben csak lencse elé állhatott. Sokáig még a híret sem hallottam. Végül is leánya, Borbély Annus erősítette meg feltevésemet. A fénykép 1927-ben még megvolt Crna Barán (Feketetón), ottani tanyájuk falán függött. Olajnyomatszerűség volt, egy lovon ülő, kivont kardú huszárt ábrázolt, kék nadrágban, piros mentében. Borbély Mihály arcképe rá volt ragasztva.

A kép eltűnt. „Már akkor, amikor a tanyára kerültünk, egy darab hiányzott belőle. Beleesett a moly” – mondja a hatvannégy éves, Pancsován özvegyi sorsban élő Pap Gáborné Borbély Annus. Igen jó adatközlőnek bizonyult ő is, gyakran fogok az elkövetkezőkben hivatkozni rá. Az ő fiókjából került elő Borbély Mihály-nak egy öregkori képe, az unokákkal.

1906. november 11-én a szabadságos katona oltár elé vezette Pataki Máriát. Az aracsi templomban esküdtek örök hűséget. Ezt megelőzőleg Rankovits Szvetozár

anyakönyvvezető előtt polgári házasságot kötöttek. A hatvanhárom éves Harkai Mihály és a negyvennégy éves Svanner Ferenc a tanú. A hivatalos okmány annak rendje-módja szerint „helybenhagyatott és aláíratott, a völegény, a menyasszony és az egyik tanú által írástudatlanságuk folytán kézjegyeikkel ellátatott”.

Az anyakönyvből az is kitűnik, hogy Pataki Mária Moholon született 1887-ben.

Az egybekelés nem ment olyan simán, mint ahogy esetleg kiolvasható az iménti egy-két mondatos tájékoztatóból.

Borbély Roza tanúsága szerint Mihály újra kedvet kapott a legényéletre, el akarta hagyni a szülői házat – egyedül. Az apa csúnyán legorombította fiát, hogy feleségét faképnél kívánja hagyni. „Itt a két gyerek, mi lesz velük?” – ripakodott hevesen katonaviselt fiára, s a nagyobb nyomaték kedvéért elővette a kancsikát is, ahogy errefelé nevezik a rövid nyelű, bőrsallangokkal díszített, kötélből font karikás ostort. A családi hagyomány nem tud arról, hogy a terelőszerszámot használta-e, csördített-e vele ijesztésképpen, de tény az, hogy ettől fogva Borbély Mihály, ha nem is mindig békességben, egy emberöltőn át együtt élt Pataki Máriával.

Borbély András egyébként szigorú apa lehetett. A törökbecsei Szabó István mondja, hogy egy reggel János fiát keltette, s mint aki jól végezte dolgát, továbbállt. A fiatalember elaludt, s így elesett az aznapi napszámtól. Az apát fölböszítette az a körülmény, hogy első szavára nem kelt föl, kötelet vett a kezébe, s úgy nekiesett katonaviselt fiának, hogy az holmiját csak a tanyaszéli vetésben húzhatta magára, az emléke pedig a mai napig fennmaradt.

Miután Borbély Mihály megadta a császárnak azt, ami a császáré – kezdett jobban körülnézni a nagyvilágban. Az önállósulása útjára lépve elhagyta Kerektót és Aladárt, elköltözött Simogyról. Északabbra tájékozódott: 1909-ben egyedül, 1910-ben családjával együtt letelepedett Feketetőn, majd később a szomszédos Egyházaskéren, a mai Verbicán. Mi szél vitte arra a vidékre? – kérdeztem ettől is, attól is. Leányának, Borbély Verának válaszát jegyzem le: „Ment a jobb sors után. Itt lakott egyik nagybátyja, Borbély János, aki segített neki, hogy talpra álljon.”

Mielőtt Egyházaskérré ért, más helyütt is próbálkozott. Kálmány több falut nevez meg. Ezek közül Kisbikács és Terján (Lőrinczfalva) már nem létezik, Nagybikács pedig a kihalás útjára lépett. Bánáttopolyán az idősebbek, akik valaha majorsági cselédek voltak, nem hallották hírét.

Még mielőtt tovább mennék, hadd mondjam el, hogy Simogyra mindig szívesen vissza-visszatért, szekerének illegő-billegő kereke gyakran forgott arrafelé. Az elején sűrűbben, később ritkábban, de a családi eseményekre, a lakodalmakra mindenképpen eljutott. 1932-ben Zombori Ferenc feleségül vette Borbély Mihály nővérének, Rozának a leányát, a tizenkilenc éves Csontos Julist. Még most is emlékszik, hogy Borbély Mihály ezt mondta neki az esküvő napján: „Ugye, fiam, ilyen hitvány ember létedre, el tudod te tartani ezt a leányt?”

A második világháború után járt utoljára Simogyon, ugyancsak lakodalomban. Viktor nővérének a leánya, Rozika ment férjhez. „Te, sógor – mondta Borbély Mihály nővére férjének, Szabó Istvánnak. – Ilyen gyenge a pálinkád? Van egy csepp zsírszódád?”

– Tréfával élte le életét – ezzel a megállapítással fejezi be a két történet elbeszélését a törökbecsei Zombori Ferenc.

Simogyhoz való vonzódása mélységesen emberi vonás, hiszen itt élte le gyermekéveit, itt serdült férfivá, itt találkozott mesemondó mintaképével.

Ismert világ ez számára, rokonokkal, barátokkal van benépesítve, és persze emlékekkel is. A zöld tavaszok és barna ősök, a harmatos hajnalok és citerázó esték, az illatos árkok és a kövér tájak, a síró bíbicek és a bodza lombjai közül rebbenő verébraj emlékével. Mi ez, ha nem a szülőföld vonzása, a megszépülő múlt képe?

Ekkoriban Borbély Mihály már egy újabb életre szóló élmény elé tekint – 1913-at írunk, a mesemondó és a mesegyűjtő szerencsés találkozásának éve ez.

„Nyelvahagyományainkat gyűjtögetve – írja Kálmány Lajos Borbély Mihály meséi elé írt bevezetőjében – 1913. év január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egy héten keresztül újabb és újabb használható meséket mondani. A hét végén, mielőtt a falut elhagytam volna – mert elhalaszt-hatatlan dologra hívták emberemet –, azt kérdeztem tőle: hogyha máskor, mikor már elvégezte a sürgős dolgát, eljövök, tud-e még újabbakat mesélni? A kívánt feleletet kaptam: hogy még sok mesét tud. Ekkor már húsznál több hagyományt jegyeztem tőle . . . Máskor, mikor folytattam a gyűjtést, már több olyan mese került a felszínre, melyet sikamlósságánál vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni, de azért bő szüretje volt a használható meséknek. Így jött létre e gyűjtemény, mintegy két hét alatt . . .”

Igy ír a találkozóról Kálmány Lajos. A mesemondó életének ez a legjobban megvilágított szakasza, a *Pingált szobák* című kötetben is bőven van rá utalás, emlékezés.

Az életút bűvárlójának itt nem teremhet babér, ezért csak jelzi a fontos eseményt, amely az életrajzi adalékok létjogosultságának is egyedüli alapja. Legfőbb azt teheti hozzá a tudotthoz, hogy Borbély Mihály abban az évben Gyémánt Ferenc verbicai tanyászgazda szállásán élt, mint harmados.

Borbély Mihály harmincegy éves ekkor, családos ember, szüleit is ő tartja el – háza nincs, földje is csak egy-két lánca. Küzd, hajtja magát, lábra kíván állni. Kálmány Lajosnak is napszámba mesél, kell neki a pénz.

A kötet, Borbély Mihály ötven meséjével, mint tudjuk, 1914-ben jelenik meg Szegeden, mintegy cáfolva a néprajzi gyökértelenségünkről vallott elméleteket. Három példány került belőle a faluba: egy a tanítóhoz, egy a kántorhoz s egy a mesemondóhoz. Borbély Mihályé is kézzől kézre járt és eltűnt, 1928-ban jutott ismét a nyomára. Végigjárta azokat az embereket, akiknek kölcsönadta, bekopogtatott Fehér Pistához, Benák Lajoshoz és másokhoz, végül is Nagy Frigyesnél rábukkant a könyvre.

Kivitte a tanyára, úgy őrizte, mint a szeme világát. Pedig, mint tudjuk, írástudatlan volt, ha nem számítjuk azt a néhány írásjelet, ami a háború idején ráragadt.

Annus lánya Pancsovára vitte azzal a szándékkal, hogy egy hozzáértő nyomdással beköttesse, de ott ismét eltűnt. Hogy végleg-e, vagy lappang valahol, nem tudhatjuk.

A könyv megjelenésének évében kitört az első világháború. A gondok, mint a fekete varjak, rászálltak a verbicai tanyára, és károgaikkal évekre elriasztják békéjét. A családfő bevonul, de a létszám nem csappan, mert ide jött Borbély Roza a Csóka melletti Macahalmáról, mivel férje, Csontos András, szintén katona. –

Szüleimnél húzódtam meg – mondja Roza néni –, nehéz évek voltak, nem is tudom, hogyan éltük át.

A föld megmunkálása Borbély Andrásra, a mesemondó öregedő apjára marad, a gyerekek, amikor elérkezett az idő, acatoltak. Sokat nélkülöztek, a front felémésztett mindent. Télen fagyoskodtak, mert nem volt tüzelő. Messziről, kötéllel átfogva, hátukon cipelték a szalmát.

Mihály, az egykori huszár, hogy, hogy nem, trénkocsis lett: vitte a muníciót, hozta a sebesülteket. – A sebesültekről lemaradt gúnyát összeszedte, és ezt hozta haza a gyerekeknek – emlékszik a régmúlt időkre Borbély Roza.

Mári néni – a háború idején Farkas Péter tanító valami újfajta módszerének alapján – megtanult írni-olvasni. Férjének segítség nélkül írja a leveleket, oktatja a tanító rendszerére, egyre biztatja, fohászkodjon neki ő is, könnyű lesz megtanulni. Állítólag jutott is valamire, de megtorpant.

Galíciában, Erdélyben katonáskodik. Pancsován élő leánya egy imakönyvet őriz. „Orgonavirágok – olvasom a címét – imák és énekek a római katolikus hívek használatára.” Takácsy Lajos gyulai kántor adta ki 1911-ben. Azt mondja, hogy ezt apja hozta ajándékba anyjának Erdélyből.

A törökbecsei Szabó István is emlegeti Erdélyt. Amikor a mesemondó Simogyra jött, és történetesen csirkepaprikást főztek neki, akkor nekiállt, és kukoricaisztból gancát főzött magának, jó keménnyet, hogy megálljon benne a kanál, úgy, ahogy azt a Kárpátok alatt tanulta.

„Nem is tudjátok ti, mi a jó”, mondta az asztalnál azoknak, akik kitartottak a krumpli vagy a galuska mellett.

Bécsben, a huszárezredben, mint tudjuk, nem volt kitől mesét tanulnia. És ott a havasokban, a hegyi pásztoroktól? Vajon a bánati góbé találkozott-e egy székely góbéval?

Gyakran járt haza, néha szabadságos levéllel, de legtöbbször anélkül. A háború utolsó esztendejében is otthon van. Testvére, a Simogyon élő Borbély Viktor meglátogatta és elújságolta neki, hogy útközben az állomásokon tüntető tömeget látott.

„Azt kiabálják az emberek, hogy živio, živio”, mondta Borbély Viktor.

„Húgom, akkor alighanem vége a háborúnak”, a hallottak alapján Borbély Mihály ezt a következtetést vont le, és még hozzáfűzte, hogy: „én már vissza nem megyek”.

Ahogy mondta, úgy cselekedett. Egységénél nem jelentkezett. A császári és királyi hadsereg trénkocsisa – a törökbecsei Szabó István elbeszélése szerint – így fejezte be a háborút.

Nem sokkal később – 1919 decemberében – s innen, Egyházaskérről nem is sokkal messzebb, megszakadt egy érdemes és küzdelmes emberi élet fonala: Szegeden meghalt Kálmány Lajos. Utolsó éveit szegénységben, utolsó napjait pedig mindenkitől elhagyatva töltötte. Több napos halott volt már, amikor egy iskolás gyerek rányitotta az ajtót.

Bár Borbély Mihály harmincnégy évvel túlélte gyűjtőjét, most már tudjuk, hogy Kálmány Lajos halálával végképp elesett a teljes meseanyag összegyűjtésének, az élő szóhagyomány értő tanulmányozásának, az újramondásnak és az újraalkotás megfigyelésének lehetősége.

Egy áldott mesemondó tehetség parlagon maradt.

Borbély Mihály az új államban úgy folytatta életét, mint ahogyan a régiben ab-bahagytá: gürcölve. Beköltözött a faluba, s mint látni fogjuk, sokfajta munkába kezdett, mindenből pénzt próbált csinálni.

János öccse, nagy elhatározással, nekivág egy amerikai útnak: kihajózik Brazí-liába.

Viktor változatlanul Simogyon él. Az ő anyagi helyzete a legrendezettebb, kö-zépparaszti sorban él.

Roza Péterrévére került. Férje, Csontos András, aki csak huszonkettőben, há-romévi gyaloglás után érkezik haza Szibériából, rosszul kereső mezőgazdasági cseléd. Mihály nagyon szerette kisebbik hűgát, gyakran felkereste, és amennyire csak tehette, segített rajta. Nagy kenyeret, fél zsák lisztet, krumplit vitt neki. Egy ízben kisebbfajta használt, csónakos Singer-varrógéppel ajándékozta meg.

Az utat Péterrévéig kocsival tette meg, Simogyot mindig érintve, itt szállt meg és tartott pihenőt.

Péterrévéről visszajövet Moholon cserépedényt vásárolt. Főleg mázas tejeskö-csögöt, leves és főzelék hordására alkalmas nagyhasú szilkét meg néhány korsót, fazekat. Szekerét jól megpúpozta, a törekeny árut gondosan szalmába rakta. Amint a komppal megérkezett a bánáti oldalra, megkezdte az árusítást. Vajon a kenyér-keresetnek ezt a formáját is Erdélyben leste el?

„Gölöncsért árulok, gölöncsért árulok” – így kiabált Borbély Annus emlékeze-te szerint az útjába eső falvak utcáin. Ha szerencséje volt, már félúton túladott portékáján, és üres szekérrel poroszkált Verbica felé, ha nem, akkor egész hazáig eltartott az árusítás, sőt egy-két vargabetűt is meg kellett tennie.

Ha útja csak Simogyig vezetett, akkor otthon rakta meg kocsiját hagymával, krumplival vagy ami éppen volt, és bement vele a törökbecsei piacra egy kis pénzt csinálni.

A vállalkozó szellemű Borbély Mihály az első világháború után, valamikor a húszas évek elején felcsapott lisztcserélőnek.

„Maga okos ember, Mihály” – mondta neki Messzinger Józsi, a mokrini zsidó boltos, és megtette verbicai megbízottjává. Felvilágosította, hogy egy mázsa búzá-ért mennyi fehér lisztet, barna lisztet, korpát adhat, s mennyi a vám. Mérleget és zsákot is adott neki.

Ebből a foglalkozásból egy másik született. Akkoriban, tekintettel a jugo-szláv–román határ közelségére, Verbicára került egy pénzügyőr szakasz.

„Huszonkét finánc jött a faluba, mind nőtlen” – emlékezik vissza Borbély An-nus. A nőtlenesség emlegetése azért fontos körülmény, mert a faluban nem volt pék-ség, ennyi embert pedig valakinek el kellett látni kenyérrel. Nos, Borbélyék vállal-koztak erre, mivel a liszt kéznél volt, pénzből pedig sohasem volt elég. A vállal-kozás elég jól sikerült, olykor háromszor is sütni kellett a nagy kemencében. Öt darab ötkilós kenyér fért bele. Borbély Mihály már virradat előtt dagasztotta a tésztát. Utóbb a falusiak is vásároltak náluk.

„Mári, adjál már két kiló kenyeret” – szólt be hozzájuk egyik-másik határba in-duló asszony.

A kenyérsütés egészen 1927-ig tartott, vagyis mindaddig, amíg Verbicáról ki nem kerültek a Crna Bara-i gyepre, a tanyára.

Borbély Annus szerint apja Cservenka környékére kubikolni is járt, méghozzá kettesben, egyik unokatestvérével, mivel a kocsi-ló mellett kellett a gyalogmunkás is. Borbély Vera úgy tudja, hogy egy Pancsova környéki töltésen kordéval dolgozott.

– Ami a világon dolog volt, azt mind csinálta – mondja bátyjáról Borbély Roza. Valahol messze, tán Szerémségben vagy hol, kötöröként dolgozott az út mellett. Bandája volt, ő volt a bandagazda. A megtört követ az út szélén halomba rakták, ezután kapták a fizetést. Ha több volt a halom, több volt a pénz is. Jól kerestek, túl jól. Fel is tűnt, hogy gyorsan haladnak, sok a kőhányás. Egy ellenőrzés során szét-túrták a rakásokat, kiderült a csalafintaság: a halmokat növesztették, alul nagyobb kődarabokat, fölül zúzott követ raktak. A vállalkozó nem fizette ki a bért. Sok rimánkodásba tellett, míg újra törhették a követ, rakásba rakhatták, és megkaphatták érte a bért.

Egy időben disznóval kereskedett meg lócsiszár volt. A verbicai Kovács András-sal járták Észak-Bánát vásáros falvait. A sikeres adásvétel után testvériesen megosztották a pénzt, majd első útjuk a lacikonyha irányába vezetett. A csípős birkapörkölt vagy a zsíros cigánypecsenye után ízlett a bor, a primás is kedvderítő nótákat cincogott, így aztán egykettőre bemelegedett a sátoros népség. Csak találgatni lehet, hogy a mesemondó nyelve mennyire eredhetett meg, a népi lelemény, a furfang, a tréfa forrása mennyire buzgott belőle – a hallgatóság legnagyobb örömére.

A család másfajta emlékeket őriz. A szájhagyomány szerint a kupeckodás vége az volt, hogy az áldomást, a zenészeket mindig a mesemondó fizette saját részéből. Lehetséges, persze, hogy ez csak afféle kitalálás, hogy az asszony haragja megoszoljon közte és a cimbora között. A vásári kiruccanások, illetve a hiányzó dinárok nagy családi perpatvarokat idéztek elő. Egy ízben Borbély Mihály lesodorta az asztalról a megmaradt papírbankókat: szanaszét repültek a konyhában. Mári néni a levesből, a moslékból, a mosogatóedényből és a vizeskannából kapkodta ki őket, és egyenként szárítgatta a banyakemencén.

Vigyázni kellett arra is, hogy a nagy törvényű, ittasan hazatérő házigazda előtt mindig idejében kinyissák a nagykaput, mert ellenkező esetben nekihajtott, meg aztán nem is nagyon nézte, kit s hol talál el ostorával.

Hirtelen haragú ember hírében állt. A könyvben közölt visszaemlékezések is ilyennek állítják élénk. A szajáni Fercsik Etel szemtanúja volt, amikor Borbély Mihály, még Kerektón, az előle menekülő felesége fejéről lekapta a fityulát, és bedobta a kemencébe.

A hörcsög természetű ember féltékeny volt feleségére, de a más asszonyát ő sem vetette meg. Mégis, azt mondhatjuk, szerette feleségét, kedves is volt hozzá.

– Mi, gyerekek, hárman is eljártunk egy ruhában, de anyámra mindig áldozott – mondja leánya, Borbély Annus. – Amerre járt, és ahol látott, papucsot vett neki. Pirosat is, feketét is, kerek fejűt és kis sarkost, hímezettet és pántlikásat, selyem meg bársony borításút. Volt neki egy világoskék is, meg egy ugyanolyan színű ruhája, ebbe ment apámmal a bálba. Nagyon szerettek táncolni, nélkülük nem múlt el egy bál sem.

Ezeket a multságokat szinte minden adatközlő említi. – Akárhogy összevesztek hétközben, vasárnapra kibékültek – mondja a törökbecsei Szabó István. – Öreg-

apámnál, Simogyon ismertem meg, jó táncos volt – emlékezik a mesemondóra a miloševói Korponai Imréné Jónás Ágnes. A szajáni Fercsik Etel is úgy tudja, hogy amikor táncoltak, Borbély Mihály nyalta-falta apró termetű feleségét.

– Apám és anyám nagyon szerettek táncolni – mondja a pancsovai Borbély Annus. – A verbicai rezések mindig előbb kifáradtak, mint ők. Régiesen, külön táncolva járták a csárdást, az egyik a terem egyik végében ropta, a másik a másikban. Egy ideig ki-ki szabadon járta a maga figuráját, aztán apám intett anyámnak, és megindultak egymás felé. Amikor a bálterem közepén találkoztak, apám homlokra csókolta anyámat. Erről a táncról nagyon híresek voltak a faluban. A rossz nyelvek ilyenkor azt mondták, hogy „nézd, Borbély csókolja feleségét, megint verés lesz”.

– Anyám szépen énekelt – folytatja Borbély Annus. – Apám kevésbé tudott, ő csak dúdolván kísérte anyámat. Felcsillant a szeme, amikor rázendített kedvenc nótájára:

*Sudár magas, sudár magas a nyárfa teteje,
Halványsárga, de halványsárga annak a levele.
Én is olyan, én is olyan halványsárga vagyok,
Volt szeretőm egy pirosbarna kislány, de már rég elhagyott.*

Így élt a Borbély házaspár, a negyvenéves Mihály és a harmincöt éves Mária. Szerették és marták egymást, az öröm ritka pillanatait követte a gyakori bánat, az apró sikereket gyorsan váltották a nagy kudarcok, de a gonddal terhes hétköznapiak után mindig jöttek az önfeledés pillanatai, a zenés, táncos vasárnapok.

Sűrűn összeeszesztek, de sűrűn ki is békültek.

A Borbély házaspárnak sok gyereke volt. A Crna Bara-i Borbély Vera szerint tizenketten voltak testvérek, a pancsovai Borbély Annus tizenháromról tud.

Vegyük számba először azokat, akik már nem élnek. Kerektnön két Erzsike született: az egyik háromnapos, a másik tizennégy hónapos korában halt meg, Piroška Verbicán halt meg, másfél éves volt, Mihályt 1917-ben temették tizennégy éves korában. A családi emlékezet két koraszülött csecsemőt is számon tart. A felszabadulás után Maris Kikindán, Lajos pedig, akinek meséi apja kötetében jelentek meg, másfél évvel ezelőtt, 1975 októberében Crna Barán halt meg.

A tizenhárom Borbély utód közül öt még él.

István Brazília polgára, Sao Paulo lakosa. Nyugdíjas, húsgyári munkás volt. Évente egyszer, karácsonykor, jelentkezik egy-egy lappal a családnak.

Mihály németországi lakos, bútorgyári rakodómunkás. Egy-két évvel ezelőtt járt itthon.

Annus Pancsován, Vera Crna Barán, Etel pedig Kikindán él.

Ezzel a számbavétellel akár le is zárhatom Borbély Mihály életútjának egy szakaszát, amely az első világháború befejezésétől eltartott egészen 1927-ig. Ezt az időszakot két sikertelen nekibuzdulás, két amerikai utazási szándék közé is zárhatjuk. Az első kísérlet a húszas évek elején volt. Öccse, Borbély János feleségével és két gyermekével ekkor vágott neki a tengerentúli nagy útnak. A sokgyermekes Borbély Mihály bizonytalankodik, kétségek gyötrik; mit csinál idegenben a nagy családdal?

Végül is itthon maradt, csak fia, István kelt útra Borbély Jánossal együtt szerencsét próbálni. Ő az előőrs, a felderítő, ha megveti lábát, jöhetnek utána a többiek.

A Trianon utáni keserűség és távlatatlanság adta az emberek kezébe a vándorbotot. A belgrádi király ugyan földet ígért, de a bécsi császárnál többet nem adott, csak éppen annyit: a szegénységet. Nikola Gaćeša történész az 1919 és 1941 között végrehajtott bánáti földreformról és kolonizációról írott könyvében (Újvidék, 1972) a magyar nemzetiségű szegénység kimaradását a földreformból szoros összefüggésbe hozza az amerikai kivándorlással.

Az óceán túlsó feléről gyakran jön a levél. Itthon a családi levélíró szerepét Mári néni tölti be, aki, mint tudjuk, az első világháború idején megtanult írni-olvasni.

Elérkezik az 1927-es esztendő. Borbély Mihály minden vagyonát pénzzé teszi, útra készen áll, de Amerika helyett csak a szomszédos Feketetőig, vagyis Crna Baráig jut el, a falu széli gyepre, ahol gyorsan egy kis tanyát tákol össze, félig cseréppel fedi be, a másik felét, az istálló feletti részt, sárral tapasztja be.

A megtorpanásnak több oka van. Kettő a tengerentúlról érkező levelek tartalmából olvasható ki, illetve pontosan abból, amit ezekből a levelekből a családi emlékezet megőrzött.

Az egyik arról tudósított, hogy Amerikában majd intéző rendezi ügyeiket, amire mesemondónk állítólag azt találta mondani, hogy ha életük felett ott is ispánféle rendelkezik, akkor nem megy. A grófi majorságban eltöltött évek során, úgy látszik, jól megismerte az uradalmi intézőket.

A másik ok több levélből hámozható ki. Az egyikben István elpanaszolta az otthoniaknak, hogy rosszul megy a sora, mire a válaszlevélben Mári néni hazahívta, sőt kilátásba helyezte, hogy pénzt küld neki, hogy megvehesse a hajójegyet. István az egyik lehetőséget meg a másikat is elutasítja, és valami olyasfélét ír, hogy szégyellné magát otthon, hogy legény létére nem sikerült neki.

Borbély Mihály fia tehát, aki annak idején előőrsnek, kémlelőnek ment ki, saját sorsát is csak nagy nehézségekkel kormányozta el. Gyenge támasza lett volna az útra kelő Borbély családnak.

Súlyos, tragikusnak is mondható év ez. Az emberi megtorpanást anyagi összeomlás kísérte. Sok jel mutat arra, Borbély Mihály eladósodott, és tönkrement. Az amerikai út afféle szalmaszálnak, vágyálomnak tűnik, meg lepelfélének, amivel a család igyekezett eltakarni baját a kárörvendő falusi közvélemény előtt.

Az eddigiek során már kirajzolódhatott Borbély Mihálynak, a mozgékony, az ügyeskedő, a mindenből pénzt csináló embernek az alakja. A dinárt nehezen kereste meg, sok kellett, nagy volt a család, de olykor könnyen a nyakára lépett. Könnyelműnek azért nem mondható, bár nem tartozott a fukar, a gyűjtögető, a magától mindent megvonó parasztemberek sorába. Az italt nem vetette meg, szerette a társaságot, a mulatozást, a vidám életet. A szegénységből mindenféleképpen menekült volna, ide-oda kapkodott, ezt is, azt is csinált. Az olvasó emlékezhet a kucpeckedésre, a lisztcserelésre és sok minden másra. Nagy igyekezetében még olyasmibe is belebocsátkozott, amibe beletört a bicskája.

Messzinger Józsi, a mokrini boltos biztatására pénzt vett fel tőle, és megbízásából kiadta a rászoruló verbicai földműveseknek – az újbúzáig, uzsorakamat ellenében. Legtöbb esetben azonban, jóhiszeműen, váltó nélkül adta oda, olykor

kocsmában, borozgatás mellett. Volt, aki később letagadta, hogy valaha is kapott tőle, volt, akinek egyszerűen nem volt miből visszaadni. Az ő váltója viszont ott volt hitelezőjénél, Messzinger Józsinál, aki behajtotta rajta a váltóadósságot, amikor elérkezett az ideje.

Akárhogy jött is a baj, itt volt, s jó ideig el sem mozdult Borbély Mihályék mellől.

A ház árából valamennyi készpénz meg egy lánc földjük maradt, ezzel kezdtek új életet a sebtében felépített Crna Bara-i tanyaházban. Már szó volt arról, hogy cserép csak az épület egyik felére jutott, a másikat lesaralták. Bent lassú tűzön szárították a sárból, téglából, cserépdarabokból frissen rakott kemencét, de hogy, hogy nem, mégis összedőlt. A munkából este hazatérő Borbély Mihály szapora káromkodás között rakta újra a pislákoló mécses fénye mellett. A kenyérsütést emiatt el kellett halasztani, pedig a kenyér elfogyott már. Kint zuhogott az eső, koromsötétség szállt a gyepre. – Nagyon szerencsétlennek éreztük magunkat – mondja Borbély Annus visszaemlékezve a nehéz napokra.

1927-et írtak ekkor. Borbély Mihály negyvenöt éves, felesége negyven.

Egy kis szerencse pártol hozzá, mert egy Makóra költöző verbicai asszony, Fekete Fodor Gunda felkínálta neki három lánc gyepföldjét kilencezer dinárért. Megállapodtak, és Borbély Mihály megvette tőle a földet.

Hogy mi ebben a szerencse? Nem sok. Csak az, hogy Gunda néni nem kér tőle készpénzt, megelégszik azzal, ha az adósságot havonta törleszti a törökkanizsai bankban.

Szegény embernek szegény a szerencséje is.

– Mi lányok elszegődtünk cselédnek Kikindára – meséli Borbély Annus. – A tizenhat éves Maris egy orvosnál szolgált 250-ért, én egy szerb pópánál 150-ért. Tizennégy éves voltam. A legfiatalabb, a tizenegy éves Vera, egy özvegy boltosnénál cselédeskedett havi 100 dinárért. Anyám minden elseje előtt egy nappal bejött a városba, felvette keresetünket, apám pedig minden elsején vitte az 500 dinárt a törökkanizsai bankba, hogy törlessze Gunda néninek az adósságot. Egyszer anyánk, nem tudom miért, néhány napot késett. Mi kaptuk kézhez a pénzt, és elmentünk ruhát vásárolni. Szép gyapjúszövetet vettünk, világossárgát, ujjnyi zöld csíkkal. Harminckét dinár volt métere. Még arra is emlékszem, hogy Homonnai Anna varrta meg. Anyám néhány nap múlva jött, és sírva ment vissza. Egyre azt hajtogatta kétségbeesetten, hogy most mit visznek a törökkanizsai bankba.

Nehéz évek következtek. Gunda néni három lánc, egy sajátja és egy Ágnes nevű rokon egy lánc földje mellé egyre több árendás, feles föld kerül, köztük törökkanizsai és oroszlámosi gazdáké. Olykor harminc lánc földön is dolgoztak.

– A kukoricatörés hat hétig tartott – mondja Borbély Annus. – Anyánk estefelől hazament, hogy ellássa a jószágokat, és főtt ételt készítsen. Mi kint maradtunk a földeken. Apám keveset aludt, kora hajnalban már vágta a szarát. Bennünket is korán keltett, hogy kévét kössünk. Vadmuharral kötöttük össze, a lábunkhoz csapokdtuk, hogy a föld kihulljon a gyökér közül. Majd rakásba hordtuk a kévét, apám pedig kúpokba rakta. Mire anyánk kijött, elkészültünk. Ettünk – a lekötött fazék melegen tartotta a levest, anyánk olykor rétest, kelt kalácsot is süített – és újra kezdtük a törést. Fromm Martin, egy rafinált német gazda néha leitatta apámat, s ilyenkor, másnap, az ő földjén törtük a kukoricát, velünk dolgoztatta le a pálinkát.

– A kukoricaszárral fűtöttük télen a banyakemencét – meséli másik leánya, Borbély Vera. – A kukoricacsutkát is összeszedtük, kazalba raktuk. Ezzel meg a szárral az épített tűzhelyben tüzeltünk. Ha már ez is elfogyott, akkor úgy délfelé anyánk rászólt az egyik gyerekre: Szedjél árvaganét a pusztán, majd főzünk levest.

A gyerek, akinek a parancs szólt, tudta a dolgát, vette a nagykosarat, és összeszedte a napon száradt tehénürüléket, vagyis az árvaganét. Ebből bőven akadt, mert a falusi csordát a tanya előtt hajtották el, meg a legelő is közel volt. Olykor napközben megfordították, hogy száradjon, néha pedig egész nap hordták a padlásra, hogy télen is legyen tűzrevaló.

A dudvát formába préselték, mint a téglát. Ezt is napon szárították, és ezzel tüzeltek nagymosáskor a katlan alá.

Roza néni, Borbély Mihály húga meséli, hogy egy tanyaszéli fán összekaptak Borbélyék. Mári néninek kellett volna a tüzelő, Lajos fia pedig megkötötte magát, nem hagyta kivágni. „Nem adom a fát, mert szántáskor hűvösében kifoghatok, és én is megpihenhetek alatta.”

Sorsuk későbbi jobbra fordulását az állattenyésztésnek köszönhetik. A második világháborút megelőző években már három-négy koca van a tanyán, borjúkat, üszöket nevelnek. Hús–harminc birka mindig volt a ház körül. A gyepen 200–300, olykor 400 szárnyast tartottak. Hetven–nyolcvan libát tömtek – nagy munka volt ez. Mihály is segédkezett, az egyházi ünnepek előtt egészen Szabadkára vitték eladni. Az utat kocsival tették meg. Pulykával, csirkével Kikindára, Zentára, Mokrinba jártak.

Borbély Mihály nem lett volna Borbély Mihály, ha sok minden mással is nem próbálkozott volna.

Kukoricából és rozsból pálinkát főzött magának, de másnak is. – Egyszer rajtacsípték – mondja Borbély Annus –, elvették tőle a rézcsövet, és a Crna Bara-i községi bikaistálló padlására tették. A kisbíró, aki apám embere volt, egy alkalmas pillanatban egy másfajta csövet csempészett oda, a jót meg elhozta apámnak, úgyhogy tovább főzhette a pálinkát, amikor pedig jóba lett Simo Legetić fináncszemlésszel, már titkolóznia sem kellett.

Testvére, Borbély Roza egy kicsit másképpen emlékezik az esetre. – Kis üstje is volt – mondja –, de tiltott pálinkafőzésért feljelentették. Mihályt szerették az emberek, a községházáról is ment az üzenet hozzá, hogy gyorsan takarítsa el az áruló nyomokat. Így aztán a valamivel később kiszálló hivatalos közeg semmit sem talált. A feljelentőt koholmányért és a hatóság félrevezetésével megbírságozták, sőt, jól el is verték.

A váratlan fordulaton, a népmesei csattanón, Borbély Roza jót derül, pedig ki tudja, hányadszor mesélte már el. Hiába, ha a szegény ember igazsága kerekedik felül, annak még az emléke is szép. A szó továbbra is az övé:

– A környéken a libavirágot is felvásárolta. Mindjárt fizetett, nagy zsákokba rakta, és vitte a szárítóba.

Ezen a vidéken libavirágnak nevezik a szikes puszták száraz legelőin dúsan termő gyógynövényt, a kamillát, illetve az orvosi székfüvet.

– A székfüvet – mondja Borbély Vera – Mokrinba szállította. Egy nap olykor kocsijával kétszer fordult. Ha netalán ott azt mondták volna neki: „Borbély bácsi,

holnap csak egy fuvarral hozzon”, akkor a szajáni Domba-féle szárítóba is vitte áruját.

Ehhez a kenyérkeresethez is fűződik egy történet, amely csalafintaságával megvilágítja az életben csetlő-botló, felemás helyzetekből kiutat találó szegényember alakját. A mesemondó hűgának elbeszélése szerint ez így történt:

– Kikindán egy kisasszony elveszítette aranyóráját, és Borbély Mihályt fogta gyanúba. A rendőrök bekísérték. Nem találtak nála semmit, de azért a pincébe zárták. Szerbül nem nagyon tudott, amit tudott, azt erre az alkalomra mind elfelejtette, és magyarul hangoskodott, hogy engedjék ki, a lovak egyedül maradtak az utcán, meg egyébként is az ártatlan embereket nem lenne szabad bezárni. A lármázó embert az őrparancsnok elé vitték, újra megmotozták, és zsebében megtalálták a vágott dohány néhány szálát.

„Čekaj ti, čekaj ti” – fenyegette meg a hatalom embere a mesemondót, és a bűnjelet, az asztalra, egy zsebkendőbe tette. Ebből, ugye, arra lehetett következtetni, hogy a gyanúsított vétett az állam dohánygyedárúsága ellen, és valamilyen büntetést érdemel, verést mindenképpen. Borbély Mihály azonban egy óvatlan pillanatban az asztalhoz lépett, és a bűnjelet a zsebkendőről az olajos padlóra rázta. Nagy kiabálás támadt erre, a rendőr szerbül, a mesemondó magyarul mondta a magáét.

A családi hagyomány szerint Borbély Mihály erősen megkötötte magát: a pincébe le nem viszik többé, ő ártatlan, neki haza kell menni, és kész. A tülekedésben még a rendőr grabancát is elkapta azzal az erős elhatározással – mint ahogy hazatérése után otthon elmesélte –, hogy vagy ő, vagy a rendőr. Végül minden jóra fordult, büntetlenül hazaengedték. A históriáról a Borbély utódok nem tudnak. Úgy látszik, nem kötötték a gyerekek orrára. Csak Borbély Annusnak dereng valami, hogy apja talált valamit a libavirág-zsákban, és emiatt behívták kihallgatásra Kikindára.

A tilos dohányról alkotott rendőri feltételezés, persze, pontos volt. Olyan nagy ész nem is kellett hozzá, mert akkoriban minden falusi ember szüzdohányt szívott. Borbély Mihály szenvedélyes dohányos volt, ha hinni lehet a visszaemlékezésnek, tizenegy pipa közül válogathatott. – Egy jó tajtékpipáért elment Jázovára – mondja Borbély Annus –, és képes volt egy malacot adni érte.

Borbély Mihálynak, mondjam-e, dohányvágója is volt. Szajánból hozták neki a leveles dohányt. A deszkából és a csuklósan rászerezelt, le-föl mozgatható késből álló szerkezetet esténként vette elő. Ilyenkor gondosan besötétítették a tanya ablakát. A falusiak közül többen nála vásárolták a dohányt.

A fuvarosságról Crna Barán sem mondott le. Ez a jövedelemforrás mindig fontos volt neki. Az ottani Pollák nevű boltosnak dolgozott, de ez a fuvarok számával be akarta csapni, mire Borbély Mihály jól helybenhagyta, beverte üzletablakait. A boltos pert indított ellene, ezt a mesemondó ügyvéd nélkül is megnyerte. Az ügyet a törökkanizsai bíróság tárgyalta, de a levéltárban nincs nyoma.

A házról, a tanyaudvarról, illetve az ottani állattartásról már említés történt. Hadd szóljak most néhány szót környékéről, a tanya belsejéről, lakóinak életmódjáról.

– A tanyaépület ugyan a falu szélén, a gyepen volt, de nem félreeső helyen – mondja Borbély Vera. – Mellette nyári út vezetett a kövesútra. A tanyavilág népe, ha elindult Mokrinba vagy Monostorra, előttünk ment el. Dobó Ferkóék és Losonczi Simonék voltak a közvetlen szomszédaink.

A közelben még húsz–harminc tanya volt, némelyik lakójáról a továbbiak során még lesz szó.

A háznak két szobája és egy nagy gangja volt, a konyha és a kamra mellett. A padlózat döngölt földje sima és mázolt, a törekes sártapasszal bevont falak egy kis sé hullámosak. Tudjuk már, hogy az egyikben a házigazda huszáregyenruhás képe lógott. A szobákban, a falak mellett szalmazsákok meg támlátlan, gyalulatlan deszkából összetakolt priccsek. A gangon is fekvőhely van, nagy a család.

– Egyik-másik szalmazsákon három gyerek is aludt – mondja Borbély Roza –, de meleg gyapjútakarója mindenkinek volt.

Mári néni, a ház asszonya, a gyapjúfonalból még nagykendőt, szvettert, fuszeklit és harisnyát is kötött. A húsz–harminc birka gyapjúból futotta paplanra, sőt még eladásra is.

Bolti méterárut ritkán vásároltak, esemény volt, ha hozzájutottak. A szövetet is házilag állították elő. A gyapjút a mokrini szerb asszonyok fésülték, Mári néni a kallantyús orsóval megfonta, majd ismét visszakerült Mokrinba, s ott mintegy hatvan centiméter széles anyagot szőttek belőle. Karlovára vitték simítani és puhítani. A környéken ugyanis csak ebben a faluban volt hengeres mángorló. Ilyen, házilag készített gúnyában láthatjuk Borbély Mihályt egy ismert, mindeddig egyetlen fényképén – csizmában, pipával a kezében, jobbán Mári nénivel.

– Apám szeretett jól élni – mondja Borbély Annus, értve ezen, hogy az erős kosztot kedvelte. A második világháborút megelőző években már nagy hízókat vágott, olykor nyáron is a kés alá került valamelyik süldő, a húsát lesütötték. Kedvenc eledele volt a csirkepaprikás, a túrós csusza, a krumplis tészta, sok hagymával.

A szobában egy huszonöt literes hordóban bort, egy ötliteres fonatos palackban pedig pálinkát tartott. Ha kifogyott, elment Zékány János jázovai szőlősgazdához, és megtöltötte az egyiket is, meg a másikat is. Így aztán ismét volt mire rájárnai a szobába.

Olykor-olykor benézett a Crna Bara-i Makszi-féle kocsmába, a szélmalom közelében. Itt egyszer egy Pintér nevezetű verbicai tanyásgazda virtusból leharapta a szűk nyakú pálinkás fityók fejét, és kiköpte. „Az semmi”, mondta állítólag hősünk, leharapta ő is, fogai között pedig szinte porrá őrölte. Pintér is megcsinálta ugyanezt, sőt le is nyelte, mire Borbély Mihály abbahagyta a vetélkedést, mondván, hogy „ilyen bolondot már nem teszek”. Pintért másnap beszállították a kikindai kórházba.

Borbély Annus, aki ezt a történetet előadta, még hozzáfűzte, hogy apja egy híján, mind a harminckét fogát a sírba vitte.

Rossz természete többször Crna Barán is kiütközött. Egy ízben, a tanyai élet első hónapjaiban, a felesége irányába repülő kés a gyerekek mellett fúródott a homokozóba. Verbicán az ittasan hazatérő házigazdát, tudjuk, nyitott kapuval kellett várni, itt a tanyán a kifogásnál kellett segédkezni. Felesége ezt mindig meg is tette, de alighogy levette a nyaklót, máris futott a verés elől a szomszédba, Túri Pistáékhoz. Egy bizonyos idő múlva Túriné Patyik Mária, kikémlelte a helyzetet. Ha Borbély Mihály lefeküdt, Mári néni jöhetett haza, de ha a gazdát a ház körül találta, akkor el kellett túrníe, hogy legorombítsa leskelődése miatt, meg azért is, hogy feleségét ismét elrejtette.

Így múltak a Crna Bara-i napok, hol szépen, hol csúnyán. A gyerekek lassan-lassan elhagyták a házat. Ők sem jártak iskolába, legföljebb néhány osztályt, többben ma is írástudatlanok. A lányok Kikindán, Belgrádban, Kragujevacon és még ki tudja, hol cselédeskedtek, a fiúk közül egy sem tanult mesterséget. Időközben kitört a második világháború is, a nincstelenség újra rátört a Borbély családra. Anus leánya – aki korábban Szerbiában szolgált, majd Pancsovára költözött – a kendergyárban dolgozó férje után havonta három kilogramm hulladékot kapott. Ebből jutott haza is, az öregeknek: alsóneműt, lepedőt, törülközőt csináltak belőle. Borbély Mihály fia, ifj. Borbély Mihály, a németek szolgálatába lépett, hipórendőr lett.

Más híradásom ebből a korszakból nem is lenne.

Hogyan fogadta a mesemondó az új világot, a néphatóságot, hogyan vészelte át a felvásárlás korszakát, el tudott-e igazodni a változó világban? – erről faggatom Kalmár Mátyást, a Crna Bara-i népbizottság egykori elnökét. Ő is cselédsorból, a majorságok világából jött, akárcsak a mesemondó. Terjáni származású, vagyis az egykori Lőrinczfalváról való. A házakat itt 1956-ban lerombolták, lakói beköltöztek a környező falvakba, ezeknek gyermekei pedig mesterséget tanultak, gyárakban helyezkedtek el. Terján helyét egy harangláb hirdeti, emlékét pedig egy játékos népdal őrzi, amelyet még Kálmány Lajos gyűjtött a múlt század végén, és amelynek sorai szinte megjelölik a Borbély-féle szegényemberek vándorlásának egy-egy állomáshelyét ezen a tájon.

*Csóka, Szanád, Bijodra,
Cernabara, Verbica,
Monostor és Terján,
Tennap jártam Nemacskán
Ott ötték meg a sütt tököt a patkán.*

– Gyerekkoromban Nemacskán is jártam, most már ez sincs meg – mondja Kalmár Mátyás. – Az egykori település a zenta–csókai híd közelében, a bánáti oldalon, egy dombon volt. Helyén most almáskert van.

Kalmár Mátyás nyitott szemmel járt a Léderer-féle birodalomban, már közvetlenül a háború után tudta, hol a helye: 1944 októberében népfrontelnök Monostoron, 1951-ben népbizottsági elnök Crna Barán. Feleségével, két lányával tíz évig dolgozott termelőszövetkezetben. Most községi küldött, felesége pedig tartományi.

Mit tud ő mondani Borbély Mihályról?

– Nem volt kényszerítve semmivel – mondja Kalmár Mátyás, utalva arra, hogy mint szegényparasztnak nem volt beszolgáltatási kötelezettsége. – A legelőért sem fizetett semmit.

Negyvenöt tavaszán – ezt Borbély Annustól hallottam – a birkákat őrző Borbély Mihály arra lett figyelmes, hogy tanyája körül orosz katonák futkosnak, puskájukkal hadonászva. Közelebb ment hozzájuk, és látja, hogy a tyúkokra vadásznak. Tört szerbségével, Galíciában ráragadt orosz tudásával szót értett velük, meggyőzte őket, hogy a szárnyasokra kár golyót pazarolni. Pipipi, pipipi – hívogatta csendesen a megriadt tyúkokat az ólba, és ott négyet megfogott. A katonák nyomban kicsavarták a nyakukat, ott a helyszínen megfőzték, és el is fogyasztották, a

jóindulatú vagy éppen óvatos „házján” pedig a hátizsákukból elővett ruhaneműből három nyalábót kapott.

– Kemény ember volt Borbély Mihály – veszi át ismét a szót Kalmár Mátyás. – Szomszédjával, Hudi Lajossal, a vetésbe bitangoló szárnyasok miatt csúfosan összecsapott, aminek a vége az lett, hogy egymás libáit agyonütötték. Mihály hozzám jött, mint községi bíróhoz, hogy tegyek igazságot közöttük. Hogy a pereskedést elkerüljék, kezembe vettem az ügyet, és 25-25 dinárral büntettem őket. Ez az összeg akkoriban két napszámnak felelt meg. Borbély Mihály ebbe beletörődött, de Hudi Lajos felesége, Szollár Rózi igazságtalannak tartotta, és a járásnál panaszt tett ellenem, mondván, hogy jogtalanul büntettem az embereket, a pénzt pedig megtartom. A járásból kiszállt bizottság megállapította, hogy erről a pénzről – mert több ilyen ügyem volt akkoriban – tudott a népbizottság, a kasszában volt. Az így befolyt pénzből készítettük – példának okáért – az újévi ajándécsomagokat az iskolás gyerekeknek. Megvettük a lisztet, a cukrot, az asszonyok pedig önkéntes munkával kalácsot sütöttek. A bizottság azt is megállapította, hogy az ügyintézésnek ez a módja helytelen, attól kezdve az efféle ügyek oda kerültek, ahová valók: a községi bíróságok meg a szabálysértési bíróságok hatáskörébe.

– A székfű virágzásakor Borbély Mihály gyűjtőterületén is olykor megjelentek a jázovaiak. Motorral jöttek, és ha nem vették észre őket, egykettőre letarolták a gyepet – mondja Kalmár Mátyás. Ilyenkor Borbély Mihály Lajos fiát menesztette a községházára azzal az üzenettel, hogy gyorsan jöjjenek a csőszök, mert itt vannak a jázovaiak.

Együtt lapozgatjuk egy negyedszázados jegyzőkönyv elsárgult lapjait, abból az időből, amikor Kalmár Mátyás népbizottsági elnök volt. 1951. augusztus 6-án keltezett, s arról számol be, hogy a Crna Bara-i népbizottság ülésén, amelyet este kilencig tartottak, megvitatták a JKP KB határozatát az igazságszolgáltatásról, a törvényesség fokozásáról, döntöttek a gyapjú, a hús és a gabona felvásárlásának meggyorsításáról és egy új tanterem megnyitásáról. Számunkra most a 3. számú napirendi kérdés az érdekes: Miloš Čonić és Borbély Mihály kérvénye.

Miloš Čonić monostori lakos kocsmanyitási engedélyt váltott volna, de nem kapta meg, azzal az indoklással, hogy büntetett előéletű, részeges és adóhátraléka van. Borbély Mihálynak engedélyezte a népbizottság, hogy tanyáját lebontsa, és az építőanyagból házat építsen Verbicán.

Történetünk hőse ekkor hatvankilenc éves. Népes tanyája már régóta csendes: szüleit eltemette, gyermekei szétrebbentek a nagyvilágban. A népbizottsági engedély alapján a tanyaház is eltűnt a gyepről. Helyén most egy szép, fiatal fa nő. Kettő is volt, de a nagyobbikat ismeretlen tettesek kivágták.

Etelnél, legfiatalabb lányánál húzódtak meg, aki akkoriban Verbicán élt. Az ő házához hozzáragasztottak még egy szobát, itt éltek az öregek, Mihály és Mária, egészen a haláluk órájáig, csendben perlekedve egymással és önmagukkal, de legfőképpen vénségükkel.

Ebben az időszakban, 1952-ben talán, készül róluk az utolsó fénykép – a második, ami valaha is előkerült. Erre az alkalomra Borbély Mihály ismét csizmát húzott, egyébként naphosszat gumibocskorban járt. A nagyszülők az unokák körében vannak. Balról két ükunoka: Borbély Piroska és Mariska látható, tőlük jobbról pe-

dig Etel gyerekei: Etus, Annuska és Ferenc. Az utóbbi Szabadkán él, és őrzi Borbély Mihály egyik tajtékipipáját. Vajon meséit megtartotta-e emlékezetében?

A fényképet Karacsov Lajos törökkanizsai fényképész készítette.

Borbély Mihály az utolsó napig talpon volt. Húga, Borbély Roza, két héttel halála előtt látogatta meg. Jól bírta magát, de rossz alvó volt, éjjel gyakran felébredt, és rágyújtott. Leánya, Borbély Vera szerint egyre jobban köhögött. A gyógykezelést nem ismerte, nem igényelte, de ilyesmire nem is volt alkalom, mert se Verbicán, se Crna Barán orvos nem volt. Feljegyezték róla, hogy a második világháború előtt leesett egy tökkel megrakott kocsiról, és lábát törte. Orvoshoz ekkor sem ment, egyedül gyógyította magát – sánta maradt. Csak néha vágott rajta eret a falusi borbély.

Utolsó napjáról Borbély Annus elbeszélése alapján számolhatok be.

Fél kilenckor kelt fel, sült szalonnát evett, ecetben savanyított dughagymával, de mindjárt vissza is feküdt. Délután háromkor felesége költögette, de azt mondta neki, hogy hagyja pihenni. Estefelé újra biztatta, keljen fel, etesse meg a jószágot, mire ő mordult egyet, mondván, hogy „töletek még pihenni se lehet”, és rászólt feleségére, hogy nyisson ablakot, mert nem kap levegőt.

Amikor Mári néni később lámpást gyújtott, és bevitte a szobába, az ágy irányából hörgő hangokat hallott.

„Apád haldoklik”, mondta riadtan a hazatérő Etel lányának. Valakinek eszébe jutott, hogy Vera leányát és Lajos fiát is hívni kellene. Az értesítéssel Mihók Józsi szomszéd sietett gyalogszerrel a hat kilométerre levő Crna Barára, gyermekei onnan szinte futólépésben érkeztek.

„Álmos vagyok, nem látok”, mondta mesemondónk, a még mindig lihegő Borbély Verának.

Ezután már csak egyszer szólalt meg, ezt mondta:

„Halljátok, minden sötét előttem, ha nyitva, ha csukva a szemem.”

Ezek voltak utolsó szavai. 1953. március 21-én, szombati napon, este nyolc órakor halt meg. Másnap, vasárnap délután temették el Verbicán.

A temetővel szemben lakó hetvenhat éves Kocsis Mihály kalauzolt sírjához. Szép fásor között haladunk, mindenütt rendezettség, gondozottság. Kísérőm ugyan makói származású hagymás, de udvarában cement, sóder és műkö tornyosodik, mivel mostanában sírfaragással foglalkozik. Tele van már velük a verbicai temető, ő készítette el Borbély Mihály sírkövét is.

„Itt nyugszik Borbély Mihály, élt 71 évet – olvasom a feliratról – és neje, Pataki Mária, élt 69 évet. Emeltették családjai.”

Borbély Mihály félszáz meséje „a jugoszláviai magyarság még nem minden részletében feltárt néphagyományának egyik legértékesebb kincse” – írja róla a mesegyűjtemény utószavában Katona Imre.

Ezzel a kincssel először 1913-ban ajándékozott meg bennünket Borbély Mihály, most a *Pingált szobákkal*, másodszor is.

(1977)

A BÁCSKAI MESEMONDÓ

A moholi Fodor Erzsébet meséiről, életrajzáról, a gyűjtés negyedszázados történetéről

Életpályánk váratlan kereszteződésére negyed századdal ezelőtt került sor: napilapunk ekkor közölte folytatásokban egyik hosszabb írásomat a kerektói Borbély Mihályról (A bánáti mesemondó, *Magyar Szó*, 1977. május 15–27.), az első mesemondóról, akinek teljes, ötvenegy meséből álló repertoárja, Kálmány Lajos lejegyzésében, 1913-ban, önálló kötetben megjelent.

A gyűjtemény új kiadása nem sokkal korábban hagyta el a sajtót (Pingált *szobák*, 1976), s ez volt valójában a közvetlen oka annak, hogy a hagyományörző uradalmi cseléd, a későbbi törpebirtokos még fellelhető emlékeinek nyomába eredjek.

1977 júniusában levelezőlapot hozott a posta a szerkesztőségbe. Fodor Erzsébet, a negyvenöt éves moholi háziasszony közölte a sorozat szerzőjével, hogy ő is nagyon sok mesét tudna mondani, „majdnem annyit, amennyit Borbély Mihály”.

Ekkor kalandos történet vette kezdetét: egy kézirat születése és hanyattatása.

Fodorné eleinte magnóba mondta meséit, három nem teljes szalagra. A lehallgatás után azonban minduntalan elégedetlen volt a hallottakkal, hiányosnak tartotta őket. Ez maradt ki, ezt felejtettem ki – mondogatta. Végül is azzal a javaslattal állt elő, hogy ő inkább leírná a meséket. Így a többször is előforduló, módfelett idegesítő kihagyásokat el tudná kerülni.

Nem zárkoztam el egy ilyen lehetőség elől, magamban azzal érveltem, hogy a népi kézirat külön érték is lehet.

Ez a módszer ugyan elég ritka a szakmában, ha csak tehetik, nem alkalmazzák, de nem is ismeretlen. Penavin Olga említi (*Jugoszláviai magyar népmesék*, II., 1984), hogy ha nem tudta egybehangolni mesemondójának idejét a magáéval, megkérte, írja le meséit a hosszú téli hónapokban. Kétségei voltak a módszert illetően, mert úgy gondolta, hogy az előszóban oly könnyen áradó mesefolyam a munkában elnehezült kéz alól majd csak „bakadozó” betűkkel és mondatokkal bújik elő. Nagy meglepéssel állapította meg, hogy az igazi mesemondó tehetség, mint amilyen például a vojlovicai Erős Teréz is volt, ezt az akadályt könnyen vette. (A könyvben tizenhét meséje jelent meg ötvenkilenc könyvoldalon.)

Az írás ugyan nem előszó, de hát a XX. század második felében a mesemondók már egyre többször kerültek abba a természetellenes állapotba, amikor nélkülözniük kellett az olyan ösztönző és ihletet adó hallgatókat, azaz közönség nélkül maradtak. A nyilvánosság a legjobb esetben a gyűjtő buzditó tekintete volt, meg az „örökkévalóság”-ot is előlegező mikrofon. Némelyik, mint Fodorné is, a társtalanságot és a magányt, a vonalas irkalap fehérségét választotta.

Mesefánk is, mint annyi más társa, a tágas, szellős mezőről, a hangos dohány-pajtából és a kukoricafosztásra alkalmas kocsiszínből a négy fal közé szorult: a biztató és elégedett szempárfüzérek helyett önmagával szembesült.

Az egyéniségekutató iskola módszere és gyakorlata mintha az írásbeliség felé is tárgalna.

Az 1977. és az 1978. esztendő még a magnetofon-felvételekkel múlt el. (Idézet Fodor Erzsébet két leveléből: „Kedves szerkesztő úr, amikor majd ráér, akkor eljöhetsz . . . több mese van, mint gondoltam, de ezek alighanem már az utolsók . . .”, 1978. január 6.: „Hamarosan operálnak, ha lehetséges, húsvét utáni héten jöjjön, mert még két napra való anyag jött össze . . .”, 1978. március 20.)

A mesék leírására 1979-ben tért át. (Idézet még két levélből: „Levelét megkaptam. Nagyon örültem, hogy gondolt rám. Én a mesékkal vagyok elfoglalva, mert megkezdtem őket leírni. És mondhatom, hogy kevesebb hibával, mint élőszóval . . .”, 1979. január 17.: „Kedves szerkesztő úr, én most már nagy nehezen befejeztem a másolást . . . Ha gondolja, akkor elküldöm postán, de jobb lesz, ha eljön, mert lenne egy-két szavam a mesékkal kapcsolatban . . . Az életrajz még nem kész, majd a télen befejezem . . .”, 1981. június 25.)

Az életrajz 1982 tavaszán lett kész, egy kis vonalas füzet ötven oldala telt meg. A meseállomány egy nagy formájú dolgozatfüzetbe került, a számozott oldalak száma hetven lett. Harmincöt mesét foglalt magában. A következőket: 1. Az aranyalma, 2. A vasorrú bába, 3. Tündér Ilona, 4. Lodina, 5. A fekete város, 6. A griffmadár, 7. Cigány királyné, 8. A nyelves királykisasszony, 9. A lány és a halott szerető, 10. A katona és a palota, 11. A tizenkét rabló, 12. Bolond Palkó, 13. A kis vörös meg a nagy vörös, 14. Az öregasszony meg a Szent Péter, 15. A csúnya lány meg az ördög, 16. A két kovácslegény meg a boszorkány, 17. A kocsmáros meg a vendég, 18. Ih-vásznét, 19. Kobi és Száli, 20. A bátor szolga, 21. Az úr meg a majom, 22. A két cimbor meg az ördög, 23. A szükség, 24. A szegény ember meg a zsidó, 25. A két koma meg az arany, 26. A legény és a tündér, 27. A beteg király, 28. A nagy fa, 29. A tarka ló, 30. Bocskorandusz király, 31. Mátyás király meg a frakk, 32. A buta szolgáló, 33. A nyugtalan lélek, 34. Jóska bácsi meg Amerika, 35. Icinyke-picinyke.

Fodor Erzsébet teljes mesekészlete a gépelés után hetvennégy oldal lett.

A lemásolt anyagot eljuttattam Katona Imréhez, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének docenséhez, aki egyébként Borbély Mihály meséinek újrakiadását is sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta. (Borbély Mihály életrajzát Bori Imre írta, a kiegészítő gyűjtést pedig Beszédes Valéria végezte.)

Katona Imre 1983. április 6-án keltezett recenziójában értékesnek minősítette Fodor Erzsébet meséit, és mielőbbi kiadásra javasolta. „A repertoár egészét tekintve – írja – kissé férfiasabb az átlagnál, mintha inkább tanulta volna ezeket férfiaktól, mint nőktől . . . A repertoárban a mai arányoknak megfelelően van képviselve minden mesei műfaj: tündér- vagy pontosabban varázsmese, bolondmese, trufa, obitos- és kísértethistória, kincs- és hiedelemmonda (utóbbiak boszorkányosak), és voltaképpen mondák is leírásra kerültek . . . A mesék eléggé épek . . . így kiemelkedően teljes szerkezetű és motivikájú pl. a *Lodina*, a *griffmadár*, a *lány és a halott szerető*, a *két koma meg az arany* és több más. Ahol pedig némi kopás tapaszt-

talható (pl. *Tündér Ilona*, *A fekete város*, *Cigány királyné*, *A két kovácslegény meg a boszorkány* stb.), az sem zavarja a mese menetét és főként élvezetét. Mint a jugoszláviai magyar népmesékre általában, Fodor Erzsébetére is jellemző, hogy sok darabja eléggé egyedi (pl. *A katona és a palota*, *Az öregasszony meg a Szent Péter*, *Ih-vásznet*, *A nagy fa*, *A tarka ló*, *A buta szolgáló*, *A nyugtalan lélek*, *Jóska bácsi meg Amerika*). Fodor Erzsébet izes meseíró (-mondónak bizonyára még jobb), változatos történetei közül csak 3-4 gyengébbet (*A tizenkét rabló*, *A bolond Palkó*, *A csúnya lány meg az ördög*, *A legény és a tündér*) találtam, de még ezeket is kiadásra merném javasolni” (kiemelés: K. I.).

A mesekészlet férfias jellegére vonatkozó észrevétel találó, amint az időközben elkészült életrajzból kiderült. Meséinek zömét ugyanis édesapjától, Papp Istvántól tanulta, mégpedig a lehető legkülönbélebb alkalmakkor. „Szárvágás közben holdvilágnál, amikor pihenőt tartottunk” – írja egy helyütt. „Pihenés közben mindig mesélt egy-két mesét vagy történetet” – közölte máshol. Feljegyezte, hogy „esténként is sokat mesélt, különösen télen. Még a szomszéd gyerekeknek is gyakran mesélt”. Édesanyjától csak két-három mesét tanult. Egyik meséjéről (*Icinyke-picinyke*) mondja: „diákkönyvemből tanultam”. Nehéz is elképzelni, hogy a huszadik század második felében egy mesemondóra ne hatottak volna olvasmányai, nem beszélve a rádióról, a tévéről . . .

Kész csoda, hogy a mese újraalkotásának és újraközlésének ez az ősi vágya, ez a hagyományoshoz közel álló módja a megváltozott körülmények ellenére is fennmaradt, feltört a mélyrétegekből, s utat keresett magának a nyilvánosság – talán így is mondhatnám: az emberi szívek – felé.

Ennek a meg-megújuló „szellemi sztrádának” vonalát próbáltam annak idején jómagam is egyengetni azáltal, hogy 1983 őszén a lemásolt meséket megtámogatva Katona Imre kedvező véleményével (2,5) és kiegészítve a mesemondónak a recenzius által is kíváncsún tartott önéletrajzával (15), felkínáltam a közlésre a *Hungarológiai Közlemények* szerkesztőségének, azzal a javaslattal, hogy vagy önálló füzetként jelentessék meg, vagy folytatásokban tegyék közzé a folyóiratban.

Mivelhogy a folyóirat-szerkesztők örökösen anyagi mizériákkal küszködnek, az első észrevétel itt is az anyag hosszúságára vonatkozott (összesen 91,5 gépelt oldal).

Egy kézirat hosszúsága persze mindig viszonylagos. Fodor Erzsébet meseállománya a nagy magyar mesemondók több száz darabból álló készletéhez képest akár kevésnek is mondható. Ezeknek száma pedig nem is csekély. Elég, ha csak az Ortutay Gyula által 1940-ben indított Új Magyar Népköltési Gyűjtemény köteteire utalunk (*Fedics Mihály meséi*, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula, 1940; *Pandur Péter meséi*, I–II., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Dégh Linda, 1941; *Ami Lajos meséi*, I–III., gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Erdész Sándor, 1968; *Tombácz János meséi*, gyűjtötte és a jegyzeteket írta Bálint Sándor, 1975).

Többeknek e sorozaton kívül jelent meg könyve (Bagyi János: *Az eszös gyermek*, gyűjtötte Bözödi György, Bukarest, 1958; *Ruszkovics István meséi*, gyűjtötte, sajtó alá rendezte Erdész Sándor, Halmos István, Kovács Ágnes, Bp., 1968; *A mesemondó Jakab István*, gyűjtötte Nagy Olga [társszerzővel], Bukarest, 1974).

Még nagyobb azoknak a száma, akik nem kerültek abba a szerencsés helyzetbe, hogy önálló kötetben jelenjenek meg, de a gyűjtők magnószalagra, videóra, filmre örökítették meg tudományukat, néprajzi táruk őrzik lejegyzett szellemi alkotásaikat. Csak azokról teszünk említést, akik 80–200 mesét, történetet, tréfabeszédet, históriát, mondát közöltek a gyűjtőkkel. Ezek között van Bodnár Bálint (gyűjtőből lett mesemondó, Kisvárda és környékének mesehagyományát őrizte meg), Büszke Kocsis Miklós (hétszáz Maros menti mesét, népdalt és igaz történetet mondott hangszalagra, valódi repertoárja azonban nem haladja meg a kétszázat), Furicz János (ugoccai béres, gyümölcspásztor, meséit mindig azonos módon, „szóról szóra” mondta el), Pályuk Anna (kárpátukrán származású, de magyarul mesélt tündérekéről, ördögökről és más földöntúli lényekről), Pápai Istvánné Páhi Emma (a legfiatalabb mesemondók egyike, harmincnyolc éves koráig 150 karcsai mesét jegyeztek le tőle), Tóth Szőke Józsefné (előbb somogyi cseléd, majd kisbirtokos, utóbb termelőszövetkezeti tag, írástudatlan volt, de meséinek nagy hányada mégis könyvből származik: felolvasás után jegyezte meg őket).

Házunk táján, azaz a lentségi végeken még a legjobb mesemondók repertoárja sem haladja meg a húszat, harmincat. A legkiválóbbak válogatott névsorát két kitűnő mesegyűjtemény alapján állítottuk össze: *Jugoszláviai magyar népmesék*, közzétette Penavin Olga, I–II., 1984. Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. és XIX. köteteként jelent meg, az első kötet első kiadása még 1971-ben; *Sárványölő ikertestvérek*, kopácsi népmesék, gyűjtötte és sajtó alá rendezte Katona Imre. A Forum Könyvkiadó *Hagyományaink* sorozatának III. köteteként jelent meg 1972-ben.

A legjobb bánati mesemondók listájára a már említett vojlovicai Erős Teréz, továbbá Kovács Barnabás és a csókai Csehák Vera írta fel magát, Baranyából a kopácsi Tyukos Horváth Antal és Szuszi Szalai Áron, Bácskából pedig a kispiai Pálinkás Balázs, az adorjáni Bánszky Antal és a pirosi Szabolcski Julianna emelkedett ki. Róluk jegyzi meg gyűjteményének előszavában Penavin Olga: „Mindannyian megérdemelnék, hogy teljes meserepertoárjukat összegyűjtsék.” Sajnos, ez nem történt meg, vagy ha igen (erről nem tudunk), közöletlen maradt.

Így aztán marad Borbély Mihály 1913-ban, könyvben közzétett, szinte teljesnek mondható repertoárja (ezt az állítást egy esetleges kiegészítő gyűjtés megcáfolhatta volna, de ez nem történt meg), s itt van most Fodor Erzsébet harmincöt meséből álló, ugyancsak teljes gyűjteménye.

Ennyi az egész: egy a XX. század elejéről, egy pedig a végétől.

Még akkor sem beszélhetünk mértéktelen, erőnket túlhaladó publikálásról, ha ehhez hozzáadjuk, hogy Pataky András begyűjtötte és közzétette a kopácsi Szalai Ferencné tizenhárom rövid történetét (*Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs, 1964), meg említést teszünk egy egészen friss kiadványról (*A mesélő ember*, Osiris Kiadó, Bp., 2000), amelyben Raffai Judit a ludasi „mesélő ember”-ének, Szűcs Lászlónak teljes, huszonhat meséből álló repertoárját tette közzé.

De nem is a terjedelemre tett komolytalan megjegyzés kedvetlenített el, inkább az volt lehangoló, hogy nem kaptak felcsillanó szemmel a kézirat után, nem láttak benne valami esélyt, kínálkozó lehetőséget.

A baljóslatú jelek erősen megingattak, de azért hónapokig türelmesen vártam a válaszra, miközben újra meg újra rádöbentem, milyen nagy űrt hagyott maga után

Tóth Ferenc folklorista három évvel korábbi, szerencsétlen körülmények között bekövetkezett halálával. Szót értettünk egymással, támogattuk, biztattuk egymást . . .

Egy 1985 márciusában, az eszéki *Magyar Képes Újság*ban közzétett interjúmban még a készülő munkáim között említettem „egy moholi asszony mesekészletének, életrajzának sajtó alá rendezését”.

Nem sokkal később azonban, több mint másfél évi várakozás után, visszakértem a kéziratot. Becsomagoltam egy műanyag zacskóba, hogy megóvjam a portól, károsodástól, s elhelyeztem irattáramban.

Mikor pattan majd újra elő a reménység szikrája?

Közben hol panaszos, hol szemrehányó leveleket kaptam Fodor Erzsébettől. (Idézet egy 1984. november 8-án keltezett papírlapról: „Kedves szerkesztőm, nem tudom, mi az oka, hogy nem jelentkezik. Mert én már összevissza gondolok mindenre, csak jóra nem. Mi az oka, hogy nem értesít? Abban állapotunk meg, hogyha a füzetekre nem lesz szükség, akkor visszaküldi. Megfeledezett róla, vagy valami akadály van, nem tudom, mire gondoljak. Küldje vissza a füzeteket, vagy ha erre lesz útja, hozza el, mert most már nagyon türelmetlen vagyok . . . Elnézést a levél tartalmáért, ideges vagyok. Vagy talán a füzetek nincsenek meg az élők sorában?”)

Tizenöt év múlt el időközben: a levelezés megszakadt, a füzetek ugyan nem kerültek vissza jogos tulajdonosukhoz, de nem is „haltak meg”, csak elszunnyadtak, egy kicsit mélyebben. A közöletlen kéziratból előbb elfekvő, majd elfelejtett kézirat lett. Elintézetlenül hevert iratkötegeim között, mint a rossz hivatalnok asztalán az elodázott aktacsomók. A megőrzött másolatok, a vissza nem szolgáltatott eredetiek várták a jobb napokat: hátha egyszer lesz belőlük valami.

El tudom képzelni, hogy a hitegetett, a „félrevezetett” mesemondó milyen válogatott átkokat szórt a fejemre (két füzetét csak ezekben a napokban szolgáltattam vissza).

Katona Imre nemrég halálhírére a *Hid* szerkesztőségében újra szóba hoztam recenzióját Fodor Erzsébet meséiről. Bori Imre az elejtett szóra is felfigyelt, bekérte a paksamétát, s csakhamar a közlés mellett döntött.

Egy hányatott kézirat sorsa ezzel népmesészerűen beteljesedett: minden jó, ha a vége jó!

Amikor hosszú évek után újra találkoztam Fodor Erzsébettel faluszéli otthonában, a moholi Vasút utca 21. szám alatt, a közlés örömhírét is vihettem neki.

Látogatásom elsődleges célja azonban – a *Hid* szerkesztőségének megbízásából –, a kapcsolatfelvétel mellett mégis az volt, hogy az életrajz változásait vegyem papírra, s Németh Mátyás barátommal fényképeket készítsünk a mesemondóról, otthonáról, reprodukciókat a családi albumból.

Fodor Erzsébet önéletírása talán nem olyan megkapó szépségű, izes nyelvezetű, mint az erdélyi parasztéletrajzok (Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*, 1968; Győri Klára: *Kiszáradt az én örömöm zöld fája*, 1975), s nem is olyan terjedelmes, mint a horgosi Zabosné Geleta Piroskáé (*Így zajlott az életem*, 1983), de dokumentumértéke tagadhatatlan. Ha összehasonlítási alapot keresünk, akkor azokkal a népi életírásokkal vethetjük egybe (szám szerint öttel), amelyeket Németh István adott közre (*Kánaáni történetek*, Önéletrajzok, vallomások, 1984).

Megtudhatjuk belőle egy küzdelmes élet sok részletét, és megismerhetjük a kétkézi munka nem egy színhelyét is: a temerini Öregmajort és az Illancspusztát,

a Tisza régi és új medre közé zárt, bőven termő Gyöngyszigetet, a Telecskai-dom-
bok nyúlványain fekvő Orompartot, a Raffai-szállást, a Vuletić-tanyát.

Fodor Erzsébet (illetve, eltérve a nálunk honos szóhasználattól: Fodor Illésné
Papp Erzsébet) Zsablyán született 1932. február 26-án. Nemcsak a munkahelyén s
más alkalmas helyeken mesélt, hanem otthon is, két gyermekének, Piroskának és
Gizikének. Szerették hallgatni, de előadni ők már nem szoktak, talán nem is
tudnak, úgyhogy szinte biztosra vehető, hogy vele a mesefa ki fog dőlni. Hacsak
valamelyik unoka (Hilda, Andrea, Gyöngyike, Izabella, Ildikó) vagy dédunoka
(Nikoletta) nem veszi majd fel a fonalat, mivelhogy néha – ha kéri, vagy ha jó-
kedvében van, kérés nélkül is – mesélni szokott nekik. Egyszer arra is figyelmes
lett, hogy otthonukba belépve saját hangja fogadta: titokban magnóra vették a
nagyanya meséit, s újra meg újra lehallgatják.

Elete mindig göröngyös volt, most sem mondható könnyűnek. A havi 4140 di-
nár nyugdíjat kell beosztania (félhavonta érkezik 2070 dinár). Leányai olykor
kisegítik, de fő támasza a kert, tavaly is nyolcvan üveg paradicsomot főzött be. Már
az utóbbi években is sokat betegeskedett, de most öregségére aztán minden rászak-
adt: férje szemidegsorvadásban megvakult . . . A napi tennivalók után csak a hor-
golás, a tévé, a *Magyar Szó* műsorfüzetének egyik rovata, a Numerológia marad.

Életrajzából diszkréten kihagyta, hogy szenvedő alanya volt a zsabylai magya-
rok exodusának. Kisebbségi emberként megtanulta, hogy hallgatnia kell, ha jót
akar magának. „Nem mertem megírni” – mondja. Erről a korról 1982-ben még
csak ezt vetette papírra: „A második világháború után nagyon szegények voltunk,
mindenünket elvitte a háború. Újra kezdtük az életet . . .”

Ebben ugyan dióhéjban benne van minden, de azért mégis kiegészítésre szorul.

A szerb többségű Zsablyán 1941-ben 1944 magyar élt, 1944 decemberében pe-
dig 1476, azaz 468-cal kevesebb. Zömük elmenekült, 107 pedig a megtorlás áldo-
zata lett (nyilasok, a DMKSZ vezetőségi tagjai stb.). Zsablya többségi lakossága
ezzel nem elégedett meg, úgy vélte, hogy minden itteni magyar lakos felelős az
1942. évi razziáért, kollektív felelősségre vonásukat és kitelepítésüket követelte. A
katonai közigazgatás szervei, három héttel megszűnésük előtt, helyt adtak az elvá-
rásnak. A kitelepítés 1945. január 23-án kezdődött, a túlélőket, farkasordító hideg-
ben, fegyveres kísérettel, Boldogasszonyfalván (Gospodinci) és Temerinén át, a
járeki gyűjtőtáborba irányították, köztük volt a tizenhárom éves Papp Erzsébet is,
a későbbi Fodorné.

A zsabylaiak sorsára jutott Csúrog és Mozsor (Mošorin) magyarsága is, úgy-
hogy a járeki táborba 3632-en kerültek, a több mint 13 000 főnyi németiség mel-
lett. Őket a falu keleti részében zsúfolták össze, a magyarokat pedig a főúttól nyu-
gatra eső részben.

„Mindennap zsiszikes sárgaborsót kaptunk enni, zsiradék és só nélkül, csipet-
nyi kenyérrel, szárnyán a légy is elvihette” – mondja Fodorné.

1945 júniusáig maradtak Járekon, a negyven gyűjtőtábor közül a legkegyetle-
nebben, majd Szépligetre (Gajdobrára) irányították őket, ott már valamivel elvisel-
hetőbbek voltak a körülmények, a koszt is jobb volt. „Itt már naponta babot és több
kenyeret kaptunk” – mondja. Nem fenyegette őket a tifusz sem, de a vitaminhiány
miatt fellépett a beriberi betegség.

Innen Dunacsébre (Čelarevo) kerültek: egy elhagyott csendőrlaktanyában szállásolták el őket. Itt arattak, csépeltek, s amikor ősszel megkapták az „elbocsátólevelet”, s elhagyhatták kijelölt telephelyüket, utánuk küldték a bért. „Három mázsa búzát kaptunk, úgy-ahogy elég volt télire” – mondja Fodorné.

Temerinben húzták meg magukat a rokonoknál. Zsablyára nem mehettek vissza, onnan örökre kitiltották őket.

Ennyit még hozzá kellett tenni az időközben 70. életévét betöltő Fodor Erzsébet biográfiájához, legalább ennyit.

Az (utolsó?) bácskai mesemondó egy cseppet sem mesés életútjához, Borbély Mihály szellemi leszármazottjának életírásához.

(2002)

Fodor Erzsébet teljes mesekészlete a *Híd* 2002. májusi és 2003. februári számában jelent meg.

IDŐSZÁMÍTÁSI KÖNYV

Katona József debellácsi bíróviselt földműves feljegyzései

Katona József debelyacsai bíróviselt földműves helytörténeti lapjait tartja kézben az olvasó. Időszámítási könyvnek azért nevezzük, mert ezt ő maga írta rá egy szótárfüzetre, amelyben lejegyezte falujának fontosabb eseményeit. Maradjon meg tehát a cím eredeti formájában, úgy, ahogy azt szerzőnk jónak látta. Megérdemli a tiszteletnek ezt az apró jelét is, ha már a magvetés és a betűvetés mélynek látszó szakadéka fölött egy kis gyaloghídat vert a maga számára.

Az eseményeket 1862-től, de főleg 1872-től szedte időrendbe, és a sort 1923-ban zárta; vagyis a bánáti határőrvidék polgárosításától a délszláv állam megalakításáig. Tömör, csak tényeket rögzítő jegyzetek ezek, mintha kizárólag emlékeztetőnek szánta volna őket – hogy fogódzót adjon, megbízható kalauz legyen, ha netán valaki a múltról faggatja, vagy ha beszélgetések során az emlékezetből lassan-lassan kikopó kérdések merülnek fel. Persze, ennél többnek is szánhatta, ha már tollat vett a kezébe, esetleg jelen lehetett az az igény is, hogy egy kis közösség életjelenségeinek emlékeit megőrizze az enyészettől.

„Jegyzetek visszaemlékezés folytán” – így határozta meg munkájának jellegét Katona József. Füzetét 1919. december 18-án vette, és még azon a télen vagy a következő év elején vetette papírra, illetve másolta át egy helyre a feltehetően papírlapokon kallódó, esetleg a kalendáriumban lapuló jegyzeteket. Ezeknek rendezésében állítólag részt vett Mohácsi Imre is, aki szintén bíróviselt ember volt. A családi hagyomány nem tud arról, hogy neki személy szerint is lettek volna feljegyzései, így hát baráti segítségre kell gondolnunk, nem társszerzősége. Az unoka, a hetvenhét éves Mohácsi Imre nyugalmazott törökkanizsai gyógyszerész emlékeztében az azonos nevű nagyapáról a legélénkebben már csak az a kép él, hogy egy lakodalomra készülve az udvar eperfája alatt egy tőkén bárdal darabolta a süveg-cukrot, és neki is adott egy darabkát . . .

Az a körülmény, hogy a helytörténeti adatok nem az eseménnyel egyidejűleg, hanem utólag kerültek lejegyzésre, mintha csökkentené Katona József munkájának értékét. Bizonyára így van, szüksézsavúságát ezzel is magyarázhatjuk, de tegyük mindjárt hozzá, hogy tényközlése pontos. A jegyzetanyag ezt az állítást, úgy hisszük, kielégítően alátámasztja.

Katona Józsefről annyit tudunk, amennyit időszámítási könyvében elmondott magáról és családjáról. 1852-ben született Debellácson. 1870. november 12-én, tizennyolc éves korában vezette oltár elé a tizenhat éves Bódi Katalint. Négy fiúgyermeket és két leánygyermeket neveltek fel. 1880-ban, huszonnyolc éves korá-

ban a községi elöljáróság fejévé választották, ő volt Debellács negyedik bírja – Varga Ferenc, Tóth Sámuel és Szőke Mihály után. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint, közösségi ember lévén, később is tagja volt a képviselő-testületnek, de 1885-től 1903-ig nem hivatkozik korának eseményeire. A kiesésre, a törésre nincs magyarázatunk.

Katona József 1938. március 17-én halt meg nyolcvanhat éves korában.

Helytörténeti füzetét a debellácsi Almási János örzi családi ereklyeként. Engedélyével rendeztük sajtó alá, abban a reményben, hogy a történelmi tudat sajtósággal megnyilvánulási formájaként némi nyereségére válik helytörténetírásunknak.

JEGYZETEK EMLÉKEZET UTÁN

Én, Katona József, születtem 1852-ben, Bódi Katalin született 1854-ben, egybekelésünk történt 1870. november 12-én.

Torontálvásárhely községet települték¹ 1794-ben, de előzőleg a neve Debeliácsa² volt 1888-ig. Torontálvásárhely községnek a legelőkön kívül van 7400 hold szántóföldje. Legelője van az Iberland³ kútnyomáson és a falu körül levő nyomáson.

1862-ben készült a toronyóra 700 forintért. 1871-ben készült a templomban az orgona.⁴ 1887-ben készült a templomkerítés. 1903-ban sugárosították a tornyot 26 000 koronáért.⁵

1862-ben volt Torontálvásárhelyen az első piac augusztus 10-én.⁶

1866-ban a katonaság kint volt Olaszországban a porosz ellen hadakozni.⁷

1869-ben települték meg a Duna rétjít Albertfalva néven, de 1876-ban a Duna áradása folytán elöntötte a víz, és Albertfalva teljesen megsemmisült.⁸

1870-ben készült el Nagy Sándor szélmalma, január hó 10-én kezdett örölni.⁹

1871-ben választódott a képviselő-testület tagsága, az esküdtbírák stb., ami még most is fenn van.¹⁰

1871-ben háromnapos kegyetlen északnyugati hideg szeles eső volt, mely sok házat megrongált és kerítést kidöntött, több jószágot elpusztított. A falkás jószág mind széjjelszaladt, és beszorult a községbe. Péter-Pál előtt ötödnappal történt ez az eset. Kún Miklós volt a gulyás.

1872-ben múlt el az úgynevezett kordomszolgálat¹¹ a Duna széléről. A katonai fegyelem meglazult, több az ittas ember.¹²

1872-ben nagy árvíz volt a határban, a földeken. A nyáron sok helyen vízben arattak, a víz eltartott 1872. augusztus végéig. Igen sok gyékény és széna termett a vizes földeken, a lapályos helyeken halat is lehetett fogni. Ilyen eset ezelőtt még nem volt.¹³

1872. évben szentelődött fel az új temető a barandi oldalon.¹⁴ Szintén 1872-ben, február hó 4-én árvíz volt, akkor volt a legnagyobb hóolvadás is. A kaszálókon és a szőlő alatti földeken csak a vizek csillámlottak mindenfelé.

1873-ban a búzának és a kukoricának szűk termése volt, de különösen a búzát ette meg a rozsda. A zab igen jól termett.

Az első nagy vásár kezdődött 1873. március 16-án és 17-én.¹⁵

Az 1873. évben a polgári törvények alá léptünk, és beosztattunk Torontál vármegyéhez. Megszűnt a granicsári és a katonai törvény.¹⁶

1874 tavaszán a búzavetés nagyon vékonyan mutatkozott a késő hideg tavasz miatt, és május hó 16-án és 17-én oly kegyetlen hideg szél fújt és hóval vegyes eső esett, hogy a falkás jószág beszorult, a debeliácsi külső ménes pedig elszaladt. Az emberek úgy szedték össze őket¹⁷, kit Padinán, kit Ujfaluban, kit Petrovaszelán, és nagyon sokat dögölve találtak a földeken, széjjel a határban. A csikós Kása Nagy Péter volt.

1874-ben kezdődött az első követválasztás.¹⁸

1875-ben későn jött a hó, és igen nagy lett, még nagypénteken is olyan hó volt, hogy szánkón járkáltunk, és csak áprilisban lehetett szántani árpa és zab alá. A kukorica azonban rendesen termett, és bor is mindenfelé sok termett.

1875-ben volt a második követválasztás Pancsován.

1875. augusztus 22-én választódott Szilágyi Márton úr Debeliácson lelkipásztornak.

1876-os évben jó erős tél volt, és jó nagy hó. Január havában Pál napján reggel elködösödött, és két hétig a napot sem lehetett látni. Mindig ködös, zúzos idő járt.

1876-ban nagy árvíz lett március havában, és igen korán jó tavasz. Az árvíz mind elpusztította a réti községeket, 1876 tavaszán, a rétieket érte, nagyon sok apróság elhalt himlőben, sok szopós- és iskolásgyermek. 1876. március 20-án igen kegyetlen, hideg északi szél fűtt, és 24-re nagy dér és fagy lett, a szőlők elfagytak, ezen a környéken a kukoricák is és más apró vetemények. Ebben az évben az országnak csaknem egyharmadát árvíz borította. 1876 tavaszán és nyarán igen sok eső járt, a gabonának sok gaza, de silány termése lett.

1876-ban Véber Péter agyonlőtte önmagát.¹⁹

1876-ban elhasadt a nagyharang augusztus elején, amely 1861-ben öntetett. Ugyanazon évben szeptember utolján újraöntetett, és a régi súlyának fontját 40 krajcárért, mivel szaporította, annak fontját pedig 1 forintért adta Botta István Versecen. 1876-ban a kukoricának rendes termése volt, és igen jó. 1876-ban jött hozzánk a községi orvos, ami azelőtt még nem volt. 1876-ban választatott az adóvégrehajtó is, ami még azelőtt nem volt soha. 1876-ban szaporodott rajtunk az adó.²⁰

1877-ben gyenge tél, de jó tavasz volt. Április 22-én hóesés volt, 23-án nagy dér és fagy, utána is többször dér volt.

1877-ben egészen elvált az egyház a községtől. Ebben az évben kezelte először 5 lánc földét az egyház²¹, azelőtt a községé volt, a Crepaja felőli szélső dűlön.

1877 tavaszán szántódott föl az Überlandból a harmadik dűlő a község részére, és láncáért fizettek 120 kiló zabot a községnek. 1877-ben Szekeres Gyula tiszteletes tanító elmezavarodásba esett, Pancsovára vitetett a kórházba, és onnét föl Pestre, ahol rövid idő után meghalt.

1877-ben a búzának jó termése volt.

1877. október első napján jöttek Debeliácsára a huszárok, és ez volt az első katonai beszállásolás Debeliácson, ami még azelőtt nem történt meg.

1877-ben igen szép és hosszú őszt volt.

1878-ban szép tél és sok jó hó volt. 1878-ban a juhok áttétettek a crepajai kútnyomásra, hogy a legelő javuljon.

1878-ban a debeliácsi tavaszi országos vásárra igen nagy hóesés lőtt.

Az 1872. évtől kezdve a községi bíró Varga Ferenc volt 1874. november haváig. November havától kezdve 1878. április 11-éig volt Tóth Sámuel, április 11-étől kezdve pedig Szőke Mihály.

1878-ban Szilágyi Márton lelkész úr felmondott a szolgálattal, április 14-én helyébe maradt Pánczél József, mint időköz lelkész.

1878-ban Olasz János két lovát agyonsújtotta a villám a kaszálóban. 1878-ban elfoglalta Ausztria–Magyarország Boszniát.²²

1878-ban rendes termés volt, sok kukorica lett és sok jó bor, 80 korona akója.

1878-ban választatott Gachal János debeliácsi lelkésszé.

1879-ben a kukoricavetés egészen rosszul állott, a szárazság miatt sok helyen kapálatlan maradt. 1879. július hó 16-án reggel 5 órakor olyan jégverés érte határunkat, melyre még a legéltebb ember sem emlékszik. A jég hullámban tyúktojás nagyságú és ritkán majdnem ökölnyi nagyságú jegek is hullottak.

1880. március havában ismét elhasadt a nagyharang. Ugyanaz év tavaszán újra öntötte Botta István verseci lakos.

1880. január 10-én vettem át a bíróságot Szőke Mihály volt bírótól. A fent említett harang bajában én voltam Versecen Krivácsi Józseffel május havában.

1880-ban voltak legelsőbb községi kocsisok fogadva.²³

1880. június 14-én zárattak be az úgynevezett személyjogi kocsmák, és ettől kezdve megszűntek.

1880. december hó 2-ára virradóra lőtték agyon Laskai Pált. 1882 telén, február havában tisztítódott a piackút, ami 1848 óta soha ki nem tisztítódott, ugyanúgy a libakút és az új kút is a barandi oldalon.²⁴

1881. május első napjától kezdve szeptember hó utolsó napjáig kivettük a rétet az albertfalvaiaktól²⁵ 400 forintért.

1881. szeptemberében voltunk Szegedében a rét haszonbérbevétele ügyében, amit a miniszter visszautasított.

1882. szeptember 26-án mértem ki az új temetőt Tóth Sámuel cserépszínjénél.

1883. évre az örök két részben lettek fogadva.

1883. január 2-án adtam át a bíróságot Sasi Andrásnak.

1882. június 18-án volt a harmadik évi országos vásár is, először Debeliácson.²⁶

1883-ban mérődött ki a vasút a kaszálókon keresztül.²⁷

1884. február hó 27-én hirdettetett ki nálunk az új kataszter.²⁸

Június 9-én este Oláh Józsefnél leégett egy kazal szalma villámütés végett. 1884-ben váltotta meg a község a regáliát²⁹ 12 000 forintért 12 évi törlesztés mellett, az elsőtől kezdve félévenként. Ugyanebben az évben vette ki a volt albertfalvai rétet is három egymás után következő évre, 3200 forint évi haszonbérért, 1885. január 1-jétől kezdve félévenkénti fizetés mellett.

1884 őszén a kukoricavetés nem érhetett be, sok elromlott a hombárokban.

1884 őszén állítatott fel a segédjegyzői³⁰ állás a községben, melyre Sepsey Mihályt, az akkori pénztárnokot választották meg 1884. december hó 29-én, és helyébe Kovács Benjámin választatott meg pénztárnoknak 1885. január hó 17-én.

1885-ben a búzavetések nálunk mind kiritkultak, a kaszálókon sokat kiszántottak. A búzák igen hitványaknak maradtak, az egész tavasz száraz volt. A kukoricatermés elegendő volt, és jól megérett. 1885. december 10-én esett a hó fagy nélkül, és tartott

január hó 20-áig, azután az idő tavasziasra fordult, és a népek megkezdték a szántást és a vetést, de február 6-ára ismét megjött a havazás egy kevés fagyra, amely folytonos havazással eltartott március 17-éig, és csak azután lehetett szántani.

1903-ban kaptunk egy telepet, Temes megyében Ujmosnicza községben 24 hold földdel és házzal, oda először csak Bálint és Antal mentek el, mert József és Lajos katona volt.³¹ Az a hely Temesvártól 10 kilométerre esik, a buziási út keresztül megy rajta.³² Erdőirtásos föld, ezáltal jó termőföld volt, ha az idő rászolgált. 1904-től 1908-ig együtt volt a család Mosniczán, Zsuzsin kívül. 1909-ben Antal berukkolt katonának, 1910-ben Bálint a saját nevére kapott ismét egy telepet 20 hold földdel Krassó-Szörény megyében, Bálincz község mellett. Bálinczi tanyatelep néven ismeretes. József és Lajos munkálták a mosniczai földet feliből, 1911-ben és 1912-ben. 1913-ban hazajöttünk Torontálvásárhelyre a még megmaradt 6 és fél hold földre, és egy házat vettünk 950 forintért. Antal 1912-ben szabadult volna meg a tényleges szolgálat alól, de ugyanabban az évben a részleges katonai mozgósításkor vissza is hívták, és miután mint huszárorrmester szabadult meg 1913-ban, visszalépett, és továbbbszolgáló lett. 1914-ben kitört a világháború, mely kezdődött augusztus 26-án³³, és pedig Ausztria–Magyarország Szerbiával, de később szeptemberben, októberben és novemberben még sok állam bekeveredett.³⁴ Ausztria–Magyarország és Németország Bulgáriával és Törökországgal, mint központi hatalmak, együtt voltak. Szerbia, Görögország, Franciaország, Belgium, Olaszország, Anglia, Oroszország, Japán, Montenegró, Amerika és még Portugália – ezek a központi hatalmak ellenségei voltak, és később Románia is az lett.³⁵ Talán történelem lesz róla írva, hogy milyen öldöklő háború volt ez, mely öt éven keresztül tartott.

1919-ben november első napján elvetettük a búzát a szőlő alatt, november 13-án a halom alatt is.

1919-ben a szerbek és a románok megszállták³⁶ Torontált és Bácskát, közlekedni nem volt szabad, 1919-ben és 1920-ban egy kéve csutka 2 korona, vagyis egy forint volt.

1919-ben a jószágnak nagy ára volt. Egy lóért adtak 4000–5000 forintot, egy hathetes malac párja pedig 300–400 forint volt, a búza métermázsája 200 forint volt. Egy pár csizma 300 forint, egy pár cipő 200 forint, egy pár bocskor 100–150 forint volt. Egy pár lúd 70–80 forint, egy métermázsa kukorica pedig 100 forint volt, amire még ember nem emlékszik. A háború okozta pénzszaporodás az oka minden drágaságnak. Több a pénz, mint bármikor, mégis alig él a nép.

1919 őszén igen sok eső volt, a kukorica nem érett jól meg, és sok kint maradt télire, tavasszal lehetett csak leszedni. A másik évben, 1920-ban, oly rossz és járhatatlan utak voltak, hogy az ember alig vélekszik rá.

1920-ban Bánát és Bácska Bosznia-Hercegovinával, Horvátországgal és Szerbiával egyesülve Jugoszláv államnév³⁷ alatt alakult meg. Tehát Torontálvásárhely is a Jugoszláv államba esett . . .

1920 áprilisában új községi elnevezések lettek, Torontálvásárhely ismét a Debelyácsa nevet kapta.

1920-ban váltották be a pénzt: 4 korona lett egy dinár.³⁸ 1919-ben meg lett ötödölve a pénz – szából húszat elvettek.

1920 tavaszán szép idő járt, és akkor hordták be a csutkát, ami 1919-ben kint maradt. A búzavetések gyengén mutatkoztak, sok száraz fagy járt 1920-ban.

1920-ban a búzavetések gyengén fizettek, volt olyan hold, amely egy métermázsza búzát adott, átlag számítva azonban négy métermázsát fizetett holdjáról. A búza piaci ára 600–700 korona, vagyis 150–170 dinár volt.

1920-ban annyi hörcsög és más fereg volt, hogy hordókkal kellett a vizet vinni, és úgy kiönteni. Egy-egy alkalommal 100–150 ürgét öntöttek ki. Nagyon sok kárt tettek a kukoricásban. Alig volt meg a szem, már rágni kezdték, a krumplit is korábban fel kellett szedni, mert különben mind megették volna.

1920-ban Laki András volt a gulyás, és a nyáron a keze alatt ütött ki a lépfene, sok jószág elpusztult. Pedig akkor tavasszal egy darab 4 éves tehénnek az ára 3000–6000 korona volt.

1920-ban a kukoricaszedés korán kezdődött, augusztus 20-án már szedték. Egyfelől korán érett, másfelől meg rengeteg hörcsög volt, és igen sok kárt tett benne. Ősszel a búzavetéskor nagy szárazság volt. Még november 17-én is, amikor ezt írom, nem volt zöld búzavetés, dacára, hogy korán elvetettünk.

A ruházati cikkek árai: 1 pár csizma . . . (olvashatatlan), egy pár cipő 800 forint, egy pár papucs 110 forint, egy pár bocskor 150 forint, egy öltözet őszi-tavaszi ruha 3000 korona. A tépett gyapjú kilója 80 forint.

Az élelmiszerárak ősszel: 1 métermázsza búza 400 forint, 1 métermázsza kukorica 130 forint, egy tojás 4 korona, egy liter tej 4 korona, egy pár sovány lúd 80 forint, a kövérnek kilogrammja 10 forint. A hizott disznó kilogrammja 10–14.

1920. december 15-ére hó esett, és a nagy szél következtében olvadni kezdett. Ezen az őszön egyébként is sok szél volt. 1921. január másodikán szép napos idő volt, a népek kiültek az ablak alá beszélgetni. 1921. február 25-ére, Szent Pál napjára esett egy kevés kis hó, hideg szél fűjt.

Ez idő tájt a gabona ára felszökött: a búza métermázsája 1000 korona³⁹, a kukoricáé 310, a zabé 300, az árpa métermázsája 500 korona.

1921. február másodikán, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján napos idő volt és szél fűjt. Az öregek számítása szerint még 40 napig hideg lesz.

1921. június 22-éig a gabona ára váltakozó volt, jelenleg amikor ezt írom, a búza ára 1200, a kukoricáé 440 korona. Június 18-ától kezdve igen hideg, esős idő volt, úgyhogy a gulyabeli jószágok 23-ára beszorultak az istállóba. Az árpa már érett, de az eső miatt nem lehetett vágni. A búzát is lehetett már vágni.

1921. június 1-jén megkezdték a jegyzői lakás építését a községben. 1918-tól kezdve ez idáig, 1921-ig, a községben nagyon rendezetlen a közigazgatás, fej nélkül történik minden.

1922-ben igen sok hó esett, nagy tél volt. Gabonaárak: a búza métermázsája 1800 korona, a kukoricáé pedig 1200 korona. A jószág ára is elég magas. A föld ára haszonbérben 6000 korona, örök árban 80 000 korona. Ebben az évben vettem meg örök áron 32 000 koronáért a házat Seprenyi Pétertől.

1923. január 29-én halt meg édesanyám. Ebben az évben nagyon jó búzatermés volt azoknak, akik korán elvetették. Nekünk hét hold és hat öl búzavetésből 73 métermázsza első osztályú és 9 métermázsza második osztályú búza termett. Ebben az évben jött be az úgynevezett robottörvény; az államnak 7 napot ősszel és 7 na-

pot tavasszal kellett dolgozni, de ezt pénzzel is meg lehetett váltani.⁴⁰ Ugyanebben az évben a földadó 54 dinár. Sok az adó most nagyon.

A búza ára 300 dinár, a kukorica ára 200 dinár, a hízott disznó kilogrammja 24 dinár, a hízott libaé szintén 23, a sovány liba párja pedig 150–200 dinár.⁴¹

JEGYZETEK

- ¹ A debellációs ősei 1794-ben érkeztek erre a vidékre Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról és Gyomárról. Katona József bibliájának egyik tiszta lapján még Tiszatárcsát, Vezsenyt, Tiszainokát, Magyarittabét, Nagykátát említi, a képviselő-testületi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Kunágotáról és Szapáryfalváról is költözött ide néhány család, de ezek szórványos és későbbi betelepülések voltak. A jelzett esztendőben, a telekkönyvi adatok szerint, a következő 213 család érkezett meg ekhós szekerekkel több mint egyhetes utazás után a dél-bánáti pusztaságra és alapította meg Debellácsot: 1. Szekeres Mihály, 2. Höder Mihály, 3. Tóth István, 4. Bekő Mihály, 5. Dávia János, 6. Mérges András, 7. Csengeri János, 8. Mézes Mihály, 9. Kenéz János, 10. Koskd Sámuel, 11. Balog Pál, 12. Katona István, 13. Bárány András, 14. Kovács János, 15. Ujfalusi Sámuel, 16. Kún Mihály, 17. Nagy Mihály, 18. Kún Mihály, 19. Katona Ferenc, 20. Pető Miklós, 21. Tóth István, 22. Győri Mihály, 23. Petrecz Mihály, 24. György Sámuel, 25. Szentí Mihály, 26. Oláh János, 27. Doszlop András, 28. Molnár György, 29. Sárközi István, 30. Horváth István, 31. Kovács István, 32. Csáki János, 33. Alföldi András, 34. Jóvér István, 35. Nagy Mihály, 36. Kotormán István, 37. Varga Gergely, 38. Nagy János, 39. Tóth Mihály, 40. Takács György, 41. Pető Pál, 42. Kiss Mihály, 43. Hódi István, 44. Tatár János, 45. Joó Mihály, 46. Tatár János, 47. Rác Gergely, 48. Olasz István, 49. Rác György, 50. Almási János, 51. Deák Sámuel, 52. Ballabás János, 53. Csende Péter, 54. Bolgár Ferenc, 55. Márton György, 56. Csongrádi Mihály, 57. Mennhárd János, 58. Dávid Mihály, 59. Nagy János, 60. Pőcz Mihály, 61. Sós István, 62. Nyíregyházi József, 63. Kasza Mihály, 64. Sepsei István, 65. Tocsevics György, 66. Kállai György, 67. Asztalos István, 68. Nagy János, 69. Laskai Pál, 70. Karsai János, 71. Becsei Mihály, 72. Kovács Mihály, 73. Vig Ferenc, 74. Molnár Márton, 75. Komáromi Mihály, 76. Török Ferenc, 77. Szőke Mihály, 78. Fekete Mihály, 79. Csengeri János, 80. Csengeri Pál, 81. Balog Sándor, 82. Csala János, 83. Csete János, 84. Csanki Péter, 85. Élesdi István, 86. Fehér Péter, 87. Csende Pál, 88. Baranyi János, 89. Halász András, 90. Csontos Ábel, 91. Fekete Mihály, 92. Nagy István, 93. Szőke János, 94. Nagy Sámuel, 95. Szekeres János, 96. Szűcs András, 97. Imre Ferenc, 98. Gulyás János, 99. Szilágyi Ferenc, 100. Márton Ferenc, 101. Reketeyi István, 102. Ferenci János, 103. Csanki János, 104. Szőke János, 105. Szalók István, 106. Kún István, 107. Pál Imre, 108. Laskai Mihály, 109. Laskai János, 110. Diószegi Pál, 111. Balog Péter, 112. Varsányi István, 113. Komlósi Márton, 114. Tóth János, 115. Joó György, 116. Pesti István, 117. Kerekes János, 118. Pocsai Péter, 119. Szilágyi István, 120. Nagy János, 121. Hami János, 122. Pöszöki István, 123. Katona István, 124. Márton József, 125. Varga Sámuel, 126. Pál János, 127. Görbe Pál, 128. Kántor János, 129. Nagy István, 130. Boda Pál, 131. Olasz Péter, 132. Kőrösi István, 133. Halutyka Pál, 134. Laskai István, 135. Kiss Péter, 136. Szénási Pál, 137. Török János, 138. Kardos Péter, 139. Borbás István, 140. Szerző István, 141. Deli István, 142. Joó György, 143. Mucsi János, 144. Fekete Mihály, 145. Bati György, 146. Tasnádi István, 147. Magna János, 148. Demény András, 149. Ladányi Mihály, 150. Mohácsi Mihály, 151. Papp Sámuel, 152. Máté Mihály, 153. Vig Péter, 154. Fűsűs

Ferenc, 155. Biró Márton, 156. Kecsegés Pál, 157. Kovács István, 158. Nagy István, 159. Bátor Mihály, 160. Garai János, 161. Szűcs Péter, 162. Varga János, 163. Laki Mihály, 164. Kiss Péter, 165. Nagy András, 166. Bogár István, 167. Domokos György, 168. Szalai Mihály, 169. Ibrányi János, 170. Tokai János, 171. Krizsán István, 172. Somogyi Ferenc, 173. Czikora János, 174. Ország Mihály, 175. Vári Ferenc, 176. Erdélyi János, 177. Bornemissza István, 178. Vabrik Ferenc, 179. Szarka János, 180. Szekeres Mihály, 181. Szilágyi Mihály, 182. Janin Bálint, 183. Olácsi István, 184. Seprenyi István, 185. Szabó Ferenc, 186. Kovács István, 187. Monoki János, 188. Földesi Mihály, 189. Tótka Mihály, 190. Czirják János, 191. Bibós András, 192. Biró Bálint, 193. Kovács János, 194. Varga János, 195. Ződ Ferenc, 196. Bárány Márton, 197. Babocsai József, 198. Fekete István, 199. Répás János, 200. Gyaponyi István, 201. Bányai János, 202. Krizbai János, 203. Csáki Ferenc, 204. Janovics János, 205. Szalóki János, 206. Kasziba Ádám, 207. Kovács János, 208. Balog István, 209. Varga István, 210. Szabó István, 211. Tóth János, 212. Szolnoki József, 213. Gacsó András.

- ² A hagyomány szerint a települők csak egy Dimitrović nevű szerb családot találtak a pusztaságban. Ennek egyik sarja, Jaša Dimitrović csárdát tartott a Crepaja felé vezető országúton, ahol a Felső-Torontálból a Duna vidékére haladó ritka utas megpihenhetett. Később az új telepes faluban nyitott kocsmát. Kövér, nagydarab ember volt, Debeli Jašának nevezték. A helység állítólag az ő ragadványnevét őrzi.

Egy 1866-ból származó okmány Debeliácsa néven említi a falut, de így írja a helység nevét Katona József is. Egy 1872-es bélyegzőn ez áll: Debeliácsa. Az 1885-ből származó képviselő-testületi jegyzőkönyvben már előfordul a Debeljácsa, a Debelyácsa, és ennek változatai. Az 1895-ben kiadott Helységnévtár Debelyácsának is feltünteteti, bár ekkor – pontosabban 1888-tól – már Torontálvásárhely a neve. Elvértve előfordul még a Develak, Debeljak, Debeljácska, Debelliácsa, Debelliása alakja. Ma szerbhorvátul Debeljača, ez a postacím is. A lakosság értelmiségi és részben munkásrétege Debeljácsának nevezi faluját, földműves rétege viszont Debellácsnak.

Vidékünkön máshol is előfordul hasonló földrajzi név. A hódási községben ismerik a Debelak pusztát, Jázovónál pedig a Debella határrészt. Etimológiai szótárunk szerint a debella szavunkat a nagy testű, tenyeres-talpas nőszemélyre mondják, és 1792-ben szláv közvetítéssel került nyelvünkbe, tehát a csaknem 200 éves szó egyidős a hasonló nevű dél-bánati helységgel. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy Szaján és Tiszahegyes táján már 1562-ben feljegyezték egy Debelyhát falut, amelynek emlékét a mostani Debelihát pusztája őrzi.

- ³ Helyesen Überland földek. Ezeket a kincstár, a legelők pótlására, ideiglenesen átengedte a községeknek. Kezdetben csaknem hasznavehetetlen földek voltak, de lecsapolással, műveléssel sok helyütt növénytermesztésre is alkalmassá tették, úgyhogy gyakran ki is osztották őket a földművesek között. A tulajdonjog rendezetlensége miatt sok peres ügy forrása lett. E jogviszonyokat az 1882-ben hozott XXVIII. törvénycikk szabályozta.

- ⁴ 1938-ban a debellácsi református templom felépítésének 100. évfordulója alkalmából kiadott *Emlékkönyv* szerint az orgonát Kovács János szegedi mester építette. Fémcsípjait az első világháború idején leszerelték, és háborús célokra használták fel. A harmincas évek derekán állították újra helyre.

- ⁵ A templom tornya eredetileg alacsony kőkupolában végződik. Az egyik későbbi egyháztanács nem tartotta elég magasnak a tornyot, ezért elhatározta, hogy sugárosítja, vörös rézlemezzel fedeti, tetejére új, aranyozott rézgömböt, csillagot és vitorlát húzat. A döntést az 1894. évi egyházközségi közgyűlés is elfogadta, és 1903-ban végrehajtatta. Ekkor a falu már messze földön híres vásáros hely volt.

- ⁶ Az évi nagy vásárokat igen forgalmas hetivásárok előzték meg. Marton Andor, a Torontál megyei gazdasági egyesület főtitkára írja a megyei monográfiában, hogy Torontálvásárhelyen „minden héten, a hetivásár napján, 400–500 lovat vezettek föl . . . melyből sokat exportáltak gyalog a délszláv államokba”. A térré kiszélesült főutcán, a templom körül tartották, 1887-től kezdve pedig a templomkerítésen túl: a terméskőre fektetett vasrácsoszatra aggatták portékájukat a piaci árusok. A második világháború után áthelyezték a piacot, de most is hétfőn tartják, akárcsak száz-egynéhány évvel ezelőtt.
- ⁷ A porosz–osztrák–olasz háború június 14-én tört ki, és augusztus 30-án a prágai békével zárult. A császári seregek július 3-án, Königrätznél súlyos vereséget szenvedtek a poroszoktól.
- ⁸ 1868. október 13-án császári rendelet jelent meg a németbánsági határőrezred területén lévő Duna és Temes menti rétek ármentesítéséről, illetve árvízvédelmi töltések építéséről. A Titeltől Kovinig terjedő térséget hét öblözetre osztották, és 1869-ben hét falut telepítettek oda: a Katona József által is említett Albertfalvát, azaz Albrechtsdorfot a mai Sefkerin táján; Elisenheimet a mai Belo Blato, azaz Torontálerzsébetlak mellett; Königsdorfot a mai Opoovo vidékén; Gizellahaint Borcsa közelében; Marienfeldet a mai Vojlovica szomszédságában; Ivanovót és Gyurgyevót Pancsova alatt. A telepések nehéz feltételek mellett jutottak földhöz. Egyrészt kötelesek voltak töltéseket emelni, másrészt pedig a meghódított szántóföld minden holdja után 30 forintot kellett befizetniük az államkincstárba. A falvakat elpusztította az évenként ismétlődő árvíz, ma már csak a két utóbbi van meg, amelyeknek lakossága magasabb fekvésű területre költözött. Ivanovo eredeti, illetve Sándoregyháza néven él tovább, Gyurgyevó pedig felvette a Székelykeve, illetve Skorenovac nevet. Sorsukról dr. Csehák Kálmán ír bővebben a *Radnički pokret u Banatu do osnivanja Socijaldemokratske partije Ugarske* című könyvében (A Vajdasági Történelmi Intézet kiadása, 1971).
- ⁹ Nagy Sándor szélmalma maradt fenn legtovább: a negyvenes évek végén bontották le, akkor már Szekeres Mihály tulajdona volt, és motormeghajtással is rendelkezett. Debellácson egyébként öt szélmalom működött: a keleti oldalon Joó Miklós, Kovács János és Földes Imre, a nyugati oldalon pedig Cs. Rácz József és a már említett Nagy Sándor szélmalma. Korábban a faluban szárazmalmokban őrölték a búzát. A településkor a falu négy sarkán jelölték ki számukra a helyet, de 40–50 év múlva már 16 volt. Később, a gőz- és villanymalmok korában is a földművesek szívesen emlékeztek a szárazmalmok dercés lisztjére, mert az abból készült kenyér jó ideig friss maradt a tarisznyában.
- ¹⁰ A közös osztrák–magyar minisztertanács 1869. május 26-án határozatot hozott a katonai örvidék polgárosításának előkészítéséről. A folyamat a katonai körök ellenállása miatt viszonylag lassú volt. Igaz, Debellácson a polgári hatóság csírája már a kiegyezést megelőző években is megvolt, négy kinevezett szenátor személyében, de ezt inkább a hagyományos ügyintézési mód szentesítésének tekinthetjük, illetve a katonai hatóság tehermentesítésének egy formája lehetett. A négy letelepülő csoportnak, a hódmezővásárhelyinek, a makóinak, a szentesinek és a gyomainak ugyanis megvolt a maga vezető embere, aki a vitás kérdésekben részben egyedül, a négy közösséget érintő ügyekben pedig a többiekkel együtt döntött. Őket léptették elő szenátorrá, feltehetően a közeli Pancsova városi kormányzótestületének mintájára. Az első, de még mindig átmeneti községi önkormányzati szervet 1871 vége felé választották meg. A falu első bírása Varga Ferenc, helyettes bírása pedig Nagy Pál lett. Egy 1872. január 23-án keltezett jegyzőkönyv szerint a képviselő-testület tagjai a következők: Hirth Károly, Jóvér Pál, Görbe János, Csengeri Péter, Vidács János, Mucsi Sámuel, Becsei József, Máté Sándor, Szűcs Péter, Nagy Sándor, Földesi Imre, Csala István, Sepsei Mihály, Katona István, Kovács Benjámin, Sasi András, Gulyás Pál, Hős János,

Csengeri János és Sepsei János. A képviselő-testület neve, a jegyzőkönyve szerint, községtanács, a tagok pedig tanácsnokok.

Az esküdtbírák, akiknek megválasztásáról Katona József is említést tesz, feltehetően bizalmi feladatok elvégzésében segédkeztek a bírónak a községi elöljáróság tagjaiként.

Debellács első jegyzője Mező István lett. A határőrezred őrnagya volt, akkoriban került vissza szülőfalujába, a katonai hatóság szemelte ki erre a posztra.

Az átmeneti polgári hatóságnak minden apró-cseprő ügyben jelentést kellett adnia az antalfalvi (Kovačica) császári-királyi kerületi hivatalnak, ahol tisztek és altisztek a hivatalnokok. A jelentéseket most már magyarul írják, a kerületi hivatalban pedig németre fordítják őket.

- ¹¹ Helyesen kordonszolgálat. A kordonrendszert Ausztria vezette be az ország déli részein, főleg pedig Horvátországban és Bánátban, védekezésül a török betörések ellen. Önálló katonai állomások láncolatából állt, amelyek a határőrezredek parancsnoksága alá tartoztak, ezek pedig közvetlenül a bécsi hadügyminisztérium alá voltak rendelve. A határ-örvidék sajátsága volt ez, ahol a lakosság állandó katonai szolgálatban állt. A török elleni harcoknak ezt a maradványát számolták fel 1872-ben.

- ¹² A debellácsi községi hivatal 1872. február 7-én a következőket jelentette a császári-királyi kerületi hivatalnak: „Bús János határőr, házszám 96, tegnap reggel azon panaszt emelvén, hogy testvére József, minden ok nélkül ittasan az ablakát bottal oly dühösen beütötte, hogy az üveg a szobában szétrepült, és az ablak keresztfája is összetört. Ezt látván anyja tiltá ezen rossz cselekedéstől, kinek ezen intésért bottal karját leüté.

Ezen panaszra a községi hivatal két plájást (szolgálatban levő határőrt – K. Z. megjegyzése) küldött a panaszlott lefogatására, kiknek azonban nem engedelmeskedett, és ellenszegült. A községi hivatal kénytelenítettett Petrović cs. kir. hadnagy úrhoz katonaként folyamodni, és így sikerült négy katona és két plájás által lefogatása; lezáratása után a zársooba ajtaját azon rút szidalmazással »a bíró hálá istenit, a bíró az anyát így s úgy mívelje« oly borzasztóan verte, hogy a községi hivatal kénytelenítettett ezen tetteiért megkötni. Büntetés végett a cs. kir. kerületi hivatalhoz kísértetik azon megjegyzéssel, hogy szabadon bocsáttatása megbüntetése előtt veszélyes, mert János bátyját kivégzéssel fenyegeti.

Ezen jelentés bevégeztével Bíró Erzsébet asszony szintén Bús József ellen azon panaszszal lép fel, hogy amint tegnap reggel ezzel találkozáván jó reggelt köszönt, ruhájánál fogva a földhöz vágta, és ruháját fejére terítette.”

- ¹³ A bánáti ember nagy gondja a víz, korunkban is. 1942-ben a belvizek nagy területeken alkottak egymással összefüggő tavakat, a földművesek halat fogtak a szántóföldeken zsákhálóval, dróthurokkal, kovácsokkal készített vashoroggal, önkezüleg barkácsolt csonthoroggal, de még feneketlen kassal is, amit ráborítottak a vízfelületre, és fölülről kézzel kiszedték a mocsárizú dévérkeszeget vagy más halat. Deák Ferenc 1978-ban a *Magyar Szóban* közölt naplójában így írta le a vadvizeket: „Három-négyéves lehettem, amikor Bánságban jöttek a nagy vizek; a talajvíz szédületes gyorsasággal és szinte az örökérvényűség erényével hódította vissza a Nagyret meg a Kisret több mint száz évig szelídített földjeit. Az Ó-Begától északra egész Csernyéig víz volt. Gyermekszemmel gilgamesi mocsarakat rögzítettem zsenge tudatomban. Ladikkal, hirtelen tákolt tutajokkal közlekedtek erre egyik tanyától a másikig. Ahol a víz olvasztotta a falakat, sietve költöztették ki a tulajdonost vagy a bérest. A hullók szinte a földből keltek ki ezrével, a vízi madarak valami különös jelle hallgatva csapatostól érkeztek a vidékre.” 1978-ban a dél-bánáti tavaszi áradásokat az is súlyosbította, hogy a vaskapui vízi erőmű a megengedettnél nagyobb mértékben duzzasztotta fel a Dunát. 1980-ban a Tartományi Képviselőházban az egyik törökkanizsai küldött arról beszélt, hogy a Tisza szintjének növelé-

se a Törökbecse közelében levő duzzasztó mű fölött „a földterületek elmocsarasodásához, a talajvíz szintjének emelkedéséhez vezet, megnehezíti a lecsapolást, és ezáltal a föld elszikesedik”. 1980-ban, a nagy tavaszi esőzések miatt Vajdaságban, főleg Bánátban, még júniusban is több mint 100 000 hektáron állt a víz.

¹⁴ A debellácsi községi képviselő-testület 1872. január 23-án megtartott ülésének jegyzőkönyvéből: „Az elnök előterjeszti, hogy a temető a nagy árvíz miatt további temetkezésre nem alkalmas, miután a sírok törvényesen előírt mélységre nem áshatnak, ennél fogva más temető kijelölése volna eszközzendő. A községtanács egyhangúlag odanyilatkozik, egy új temetőt alkalmas helyt kijelölni és azonnal használatba hozni kell.”

¹⁵ A híres debellácsi vásárról bővebben Kalapis Zoltán *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* című könyvében (Forum, 1980).

¹⁶ A bánáti határőrvidék és a titeli zászlóalj polgári közigazgatása alá helyezését kimondó császári rendelet 1872. június 9-én jelent meg, és ennek alapján 1873-ban megtörtént a bánáti szerb, román és német határőrezredek területének beolvasztása Torontál, Temes, Krassó és az újonnan szervezett Szörény megyékbe, a titeli zászlóalj területét pedig Bács-Bodrog megyéhez csatolták.

Torontál vármegye 1873. augusztus 11-én megtartott rendkívüli közgyűlésén egy belügyminiszteri leirat alapján bekebelezte a megyében a pancsovai, újfalusi (Banatsko Novo Selo), alibunári, antalfalvi (Kovačica) és a perlaszi szolgabírói járásokat. Az antalfalvi járáshoz tartozott, nyolc faluval együtt, Debellács is, ahonnan az 1872-es választások eredményeinek figyelembevételével a megye bizottsági tagjainak sorába került Kovács Benjámín és Sepsei János, az utóbbi az állandó választmányba is.

Katona József sem most, sem később nem tett említést a határőrvidéki házközösségekről, holott a magyar parlament 1873-ban hozott törvényével lehetővé tette önkéntes felbontásukat. Ezzel azonban a határőrvidék főleg szerb lakosságának zöme nem élt, úgyhogy az országgyűlés 1885-ben a törvény erejével szüntette meg őket.

Debellácson 1873-ban 450 házközösség volt, ezekben 1370 férfi és 1606 nő, azaz csaknem 3000 felnőtt lakos élt. Itt valamivel gyorsabb a családi vagyanközösségek felbomlása, amely az önellátó, az állam szempontjából olcsó határőrvidéki katonaság gazdasági alapját képezte. A debellácsi képviselő-testülethez, mint első instanciához sokan folyamodtak „kijussításért”, közlik, hogy „megválakozni” szándékoznak a házközössegtől, kéri a kiválást, a kilépést, a végkielégítést, a törvényes elválást. A képviselő-testület legtöbbször jóváhagyólag továbbítja a kérvényeket az antalfalvi járási szolgabíróshoz, de van, amikor a felosztásra vonatkozó kérelmet nem tárgyalja, „mert csak egy érdekelt jelent meg, a többi szavazatjoggal bíró háztag hiányzik”. Máskor az osztózkodás civakodásba fulladt, ekkor a képviselő-testület úgy dönt, hogy „az illetékeseknek a jövő hónapi gyűlésig egyezkedésre idő adatik”. Igen sok vitás vagyoni jogi kérdés rendezése elhúzódott a két háború közötti időkig, sőt még a második világháború utáni első évekre is jutott néhány peres ügy.

Egy 1878. március 24-én keltezett vagyonkihasítási jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a házközösségi vagyon „felvértetését és összeirattatását” tekintélyes bizottságok intézik. A 308. számú Máté Sándor-féle házközösség esetében a járási szolgabíró mellett jelen volt Szőke Mihály és Sasi András mint becsüs, valamint Mező István és Tóth Sámuel mint bizalmi férfiak. A „tíz főt számláló” házközösség a következő „fekvőségekkel bírt”: 30 hold szántófölddel, 12 hold kaszálóval és egy hold szőlővel, továbbá egy teljes portán, azaz 800 négyszögöl nagyságú házhelyen fekvő, 1200 forintra becsült „lak- és gazdasági épület”. A telepítéskor egy család egy szesszióra tarthatott igényt, egy szesszió állt négy fertályból, egy fertály pedig 8,5 holdat tett ki. A Máté-féle házközösségnek eszerint valamivel több mint öt fertály földje volt, azaz egy és egy negyed szessziója.

A család a következő ingó vagyonnal rendelkezett: négy ló, 260 forint; hat ökör, 420 forint; hetvennyolc juh és huszonöt bárány, 661 forint; három sertés, 80 forint; egy üsző, 3 éves, 50 forint; egy kocsi, 25 forint; két szekér, 40 forint; egy szánkó, 6 forint; két eke taligával, 10 forint; három hordó, 7 forint; egy vasgereblye, 2 forint; egy rosta, 10 forint; egy nagy kád, 3 forint; egy kút, 20 forint; 5000 darab téglá, 50 forint.

A pálinkafőző üst, talicska, asztal, szék, pad, szekrény, láda, ágy, ágynemű, továbbá a kotárka, búza, zab, árpa, kukorica, szalma és a széna rovatban nincs bejegyzés.

A vagyont a becslés után tíz egyenlő részre osztották.

A jegyzőkönyv eredetijét Máté Lajos debellácsi földműves örzi családi okmánytárában. Ő ma is azon a portán és abban a házban él, amely 1878-ban az osztozkodás tárgyát képezte. A háromablakos, véggel kifelé álló ház elejét 1965-ben lebontotta, és oldalházat építtetett, de az udvari rész még áll. Máté Lajos örzi a ház építésére vonatkozó szerződést is, „mely Máté Sándor debelyacsai határőr és Szél Mihály szegedi építőmester között kötöttet” Debelyacsán 1869. április 24-én. A szerződés így hangzik: „Máté Sándor megfogadja Szél Mihály építő mestert, egy tíz öl (mintegy 19 méter – K. Z. megjegyzése) hosszú négy öl és három láb széles ház felépítésére következőképpen:

a) A szükségelt fát, lécet, cserepet és vasat Szél Mihály adja, Szegedről a Dunára legközelebb helyre leszállítva, honnan annak hazaszállítását Máté Sándor fogja eszközölni saját költségén;

b) A gerendák vastagsága 6 és 7 col, a fedélfák 5 és 6 col, a lécz 5/4 colos – a lécezés 5,5 colra történik;

c) A házhoz szükségelt négy ajtót, egy padlásajtót, grádicsot, azután az istálló fél végébe zablórácsot, hidlást, a másik végébe pedig egy jászlat az építőmester köteles elkészíteni tulajdon deszkáiból és fájából, az ajtókat vasalással, zárrakkal ellátni, a padlást viklire készíteni, egyszóval ablakon és kőműves munkán kívül felépíteni (a szegedi mester ezek szerint főleg ács munkát végzett, a vert falat alighanem a házközösség tagjai emelték – K. Z. megjegyzése).

Ezen építésért kötelezi magát Máté Sándor 730, szóval hétszázharminc forintot, hat véka búzát, tizenöt font szalonát és fél akó pálinkát fizetni.

A pénzfizetés három részben történik, u. m. 280 forint mindjárt, mint foglaló, 220 forint a fa megérkeztekor és 230 forint a munka bevégeztével.”

¹⁷ Nem mindegyik bitang állat került vissza gazdájához. A talált, más falukból elkóborolt jószág ez esetben a hatóság gondviselése alá tartozott. Varga bíró jelenti újra 1872. október 5-én, hogy „egy fakó 3 éves csődör számár van a község aklában, jobb füle csonka, a nyakán keresztül fekete csíkkal ellátva. Erről a császári-királyi kerületi hivatalnak jelentés tétetik”.

¹⁸ A határőrvidék első követ-, illetve országgyűlési képviselőválasztásáról dr. Csehák Kálmán ír idézett könyvében. Szapáry Gyula, az akkori belügyminiszter kormánybiztosként Pancsovára küldte Flatt Endre újvidéki főispánt azzal a meghagyással, hogy mindenképpen biztosítsa az uralmon levő Deák-párt győzelmét a Svetozar Miletić vezette szerb nemzeti mozgalom jelöltje felett. A szerbségen belül jelentkező megosztottság ellenére Pancsován Polit Desančić győzedelmeskedett. Sikerét a megismételt választásokon is megerősítette. Ez idő tájt a vagyoni census miatt csak a lakosság 6,5 százalékának volt választójoga. Flatt a választások „megszervezése” során nem számíthatott a debellácsiakra, mivel a falu erős támpontja volt a Negyvennyolcas Pártnak, illetve a Függetlenségi Pártnak, tehát a Deák-féle kiegyezéssel szemben álló ellenzék sorába tartozott. Emiatt aztán, a környező falvakkal ellentétben, elkerülte a kövesút, nem részesült a kincstári tulajdonban lévő pancsovai rétből, s állami iskolát sem kapott.

- ¹⁹ Véber Péter az egyik árvíz sújtotta falu, a már emlegetett Albertfalva bírása volt. A községet 1868. október havában telepítették, a református egyház keresztelei anyakönyve pedig 1869. május 27-ével kezdődött. 1872-ben vegyes iskolájának első és második osztályába 78 tanköteles fiú és leány járt. Albertfalva népe a többi réti telep faluval együtt magára hagyatva küzdött az árterület földjének meghódításáért, töltéseket emelt, de ezeket az árhullám úgyszólván minden évben elsodorta. 1873. július 8-án írja a felettes hatóságnak, Sörös Ferenc jegyzővel együtt, Véber Péter községi bíró: „Tekintetes szolgabíró úr! Mint már méltóztatik tudni, határunk ez évben is a romboló vízár martalékául esvén legszebb reményeket biztatott vetéseink általa egész semmivé tétettek, mert ami kevés megmaradt volna is, az az árvíz által helyükből kikorbácsolt férgek martalékául esett: ezen veszély által annyira lesújtánk, hogy a legnagyobb inségnek, sőt mondhatni, családostól együtt az éhhalál nyomorának tétetünk ki. Ily szorongó körülményeink közt mit cselekedjünk? kihez folyamodjunk? mint egyedül a Tts Szolgabíró Úrhoz, mint hozzánk legközelebb eső hatóságunkhoz alázatosan esedezvén, méltóztatassék inséges helyzetünket tekintetbe venni és nekünk nyomorút szerencsétlen szegényeknek felsegedelmezésünk iránt a felsőbb hatóságnál kegyes közben járónk és pártfogónk lenni, hogy ezen kegyelet által a nem magunk hanyagsága, hanem Isten sujtoló hatalma által véginségre jutott mintegy 1355 lelket számláló községünk az enyészet örvényéből kiragadtathassék; bátorkodunk egyszersmind azért is alázatosan esedezni, méltóztatassék oda működni és hatni, hogy ha csak lehetséges lehetne községünk minden családja legalább mintegy 50 forintnyi kölcsön segélyben részesülhetne. Legalázatosabb kérésünk ismétlése mellett maradunk tekintetes Szolgabíró Úr alázatos szolgálói.”
- Az 1876-os nagy árvíz szinte teljesen megsemmisítette Albertfalvát, lakói a környező falvakban találtak menedéket. Véber Péter Debellácson húzódott meg, de nem tudta elviselni a „nyomorút szerencsétlen szegényeknek” ezt az újabb tragédiáját, és főbe lőtte magát.
- ²⁰ A földadót mindeddig a birtokosok bevallása és a hivatali közegek becslése alapján vették ki. Ennek során fontos szempont volt az ekék és az állatok száma. Az 1875-ben meghozott törvény a földadó meghatározásnak alapjául a katasztert tette. Ennek elkészítése tíz évet vett igénybe. A volt határörvidéken azonban már 1876-tól részben alkalmazhatták, mert a hadmérnökök elvégezték a szántóföldek háromszögelésén alapuló részletes felmérését.
- ²¹ Egy régóta húzódó ügy került le ezzel a napirendről. Még 1838-ban a hódmezővásárhelyi traktus, vagyis a református egyházmegye közgyűlésén panasz hangzott el, hogy a hívek nem akarják megművelni a papi földeket. A traktus írásban kérte a határszéli regimtet, azaz a határőrezred parancsnokságát, hogy a debellácsi előljáróságot kényszerítse akár parancs útján is e kötelességének teljesítésére. Az ezredparancsnokság válaszában megtagadta a kérés teljesítését, mondván, hogy a hívek erre nem kötelezhetők. Mégis az egyházi földeket a község műveltette egészen 1877-ig, sőt bizonyos szolgáltatásokat később is nyújtott.
- ²² Az osztrák–magyar hadsereg július 29-e és október 20-a között szállta meg Bosznia-Hercegovinát.
- ²³ Egy öt évvel későbbi részletes híradásról van tudomásunk. A község 1885-ben, a korabeli képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint, négy fuvarost fogadott fel. Fizetésük egy évre fejenként 300 forint. Havi járandóságukat a hó végén a község pénztárából kapták, azzal a megszorítással, hogy fizetésüknek egyharmadát visszatartották az év végéig biztosítékul a szolgálat teljesítésére. A fuvarosok a jegyzőkönyv meghatározása szerint kötelesek a következő szolgálatot teljesíteni: „Minden előfogatot, legyen az rövid vagy hosszú, melyet a község kiállítani tartozik, egyszóval minden hivatalos teendőket, melyre a községi bírótól utasítást nyernek.

Magánügyben nem kötelesek szolgálni, hogy azonban félreértések ne történjenek, annak megbírálására, hogy melyik ügyben kell előfogatot adni és melyikbe nem, a községi bíró belátására bízatik.

Kötelesek a piacon a kézi munkások által összetisztított szemetet a rendeltetési helyre hordani.

A községi iskola és a lelkészi udvaron összegyűlt szemetet és ezenkívül a község udvarán összegyűlt dudvát kihordani, az országutakról a fanyesedéket kihordani, az ültetni való fákat rendeltetési helyükre hordani, a községi iskola és az egyházi épületek kijavításához szükséges homokot, fákat és cserepeket hozni, és ezeket akkor tartoznak teljesíteni, ha új építkezések fordulnának elő.

Katonák szállítását, midőn azok behívatnak, teljesíteni. A községre kivetett tűzifát a szolgabírósághoz vagy a járásbírósághoz beszállítani.

A község és az egyház szénáját behordani.

Ha katonai poggyászok vagy lőszerrek szállítása bekövetkeznék, olymódon hogy az előfogot kiállítása nagyban szükségeltetne, azt a község tartozik teljesíteni.

Az egyik fuvarosnak minden éjjel meg kell jelennie a község házában, hogy szükség esetén szolgálhasson, a többi fuvarosok pedig tartoznak házaiknál kocsijukat és lovukat készen tartani. A fuvarosoknak nem szabad semmi más munkát teljesíteni, mint amelyre megfogadtattak.

A szolgálatból kilépni nem szabad, hacsak halál vagy betegség be nem következik, ha pedig mégis valamely változás következik be, köteles az illető maga helyett egy alkalmas egyént állítani, ha pedig valamelyiket hanyagság vagy részegség végett kellene elbocsátani, az olyanok visszatartott fizetése elfogódik és azt elveszti.

Ha netalán mozgósítás következne be, kötelesek a sürgős leveleket rendeltetési helyükre vinni.

Az utasok által fizetett fuvarbért az kapja, amelyik érte megszolgált.

Részegségi kihágásért vagy ellenszegülésért az illető 2 forintig büntetetik a község pénztára javára.”

A forgalmas vásáros helynek abban az évben még kanásza, tehéncsordása, ökör csordása, borjúcsordása, külső és belső csikósa, gulyása, három szőlőcsőse, két réti csőse, kilenc belrendőre, négy kertésze volt, azaz a négy fuvarossal együtt 33 ember szolgálta a falusi közösséget.

²⁴ Az itt emlegetett kutak mellett ismert még, Máté Lajos közlése szerint, a Csordás-kút, a rendeletre ásott Muszáj-kút, a három méter széles, jó vizű Nagy-kút, a kútásóról elnevezett Göndör-kút. Néhány betemetett, még a török időben ásott kút emléke is él a lakosság között, főleg készítési módja miatt. Építőik nem függőleges aknát ástak, hanem lépcsősen közelítették meg az eret, majd négy szélébe szálfat helyeztek, ezek között falazták fel, fokozatosan feltöltve a lépcsős lejáratot is.

²⁵ Újabb híradás az 1876-ban elpusztult faluról. A települések lassú halállal halnak: elmenekült lakói közül némelyik visszatért, és új életet próbált kezdeni. Albertfalva már a múlt századbéli helységnevtárban sem szerepel, de egy korabeli újság még 1909-ben is emlegette. Ekkor tartotta ugyanis a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlését Nagybecskereken. A tudományos értekezlet résztvevői munkájuk végén a Begán, a Tiszán és a Dunán tanulmányi hajókirándulást tettek, megtekintve az écskai zsilipműveket és Titelt, majd fogatos kocsikra szállva az árterületet is. A titeli fennsík lőszképződményeiről, a réti világról dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár beszélt. „Az útbaeső, egykor virágzó, de elpusztult s most mindössze 16 házból álló magyar Albertfálvánál a társaság leszállott – írja a *Torontál* 1909. szeptember 28-án. – A szegény, elhagyatott emberek összegyűltek, és üdvözölték a ritkán látott vendégeket, egyben kérvényt nyújtot-

tak át Botka Béla főispánnak, kérve, hogy ne hagyják őket elpusztulni, és tolmácsolja a kormánynál kérésüket, hogy ármentesítéssel támassza föl újra az elpusztult községet.” Ezen a földterületen fekszenek ma a Beograd nagygazdaság bőven termő birtoktestei.

- ²⁶ Nem sokkal ezután bevezették az augusztusi nyári vásárt is. Azóta és ma is négyszer tartják évente: március és augusztus utolsó péntekén, meg június és november első péntekén.
- ²⁷ Az első vonat majd csak tíz év múlva jelenik meg a vidéken. A „Nagybecskerek–Pancsova vaspálya” építését 1890-ben hagyta jóvá a közlekedési minisztérium, a forgalomnak pedig 1894 áprilisában adták át.
- ²⁸ Az 1884. évi földadó kivetése az egész akkori Magyarország területén már az új kataszter alapján történt. Mint említettem, tízévi munka után készült el, 216 millió forintos költséggel.
- ²⁹ A regáliára vonatkozólag nincs pontos adatunk, feltehetően a vámszedési jogot vásárolta meg a község.
- ³⁰ A vásáros hely jelentőségének, az iparosság számának rohamos növekedésével és az általános fellendüléssel megszorodtak a közigazgatási teendők is, ezzel magyarázható a segédjegyzői állás bevezetése. A jegyzőt egyébként életfogytiglan választották, vezető tagja volt a községi előjáróságnak. Rajta kívül még a bíró, a helyettes bíró, két esküdt, a segédjegyző, a pénztáros, a közgyám és a községi orvos tartozott oda. A debellácsi jegyzőség, éppen a forgalmas vásárra való tekintettel, jól jövedelmező hivatal volt. A szolgálati szabályzat ugyanis feljogosította a jegyzőt, hogy díjazás ellenében magánosok részére szerződéseket, beadványokat készítsen. Az ő jövedelme volt a járlatlevelek kiállítása is. Ezért, ha a bánáti ember viszonyítani kívánta valaminek a jövedelmezőségét, akkor hajdanában azt mondta, hogy „annál többet ér a debelyacsai jegyzőség”, vagy „kutyafüle az a torontálvásárhelyi jegyzőséghez képest”. Mező István, Debellács első jegyzője tizenhét évig viselte hivatalát, őt követte az említett segédjegyző, Sepsei Mihály, aki a korábban idézett *Emlékkönyv* szerint „típusa volt a grancsár szellemében nevelt tisztviselőnek, fölfelé engedelmes, az alantasokkal azonban fégyelmet tartó”.
- ³¹ Katona József, a helytörténeti feljegyzések írójának gyermekei.
- ³² Szervezett kirajzás a túlnépesedett telepes faluból. Az új telepet, az akkori kormányzat politikájának szellemében, színromán falvak közé ékelték. A legközelebbi falu Mosnica, azaz Baseny volt, erről nevezték el a települést Újmosnicának. A következő sorokban említett Bálinc, azaz Balint, szintén román falu. A Bega mentén fekszik, területén nagy kiterjedésű kincstári tölgyesek voltak, itt is pihent írtásföldet kaptak a telepések.
- ³³ A Monarchia 1914. július 28-án üzent hadat Szerbiának.
- ³⁴ A sorozatos hadüzenetváltások még augusztusban lejátszódtak: 1914. augusztus 1-jén a Német Birodalom, augusztus 5-én a Monarchia üzent hadat Oroszországnak, augusztus első felében pedig Anglia és Franciaország a két központi hatalomnak. A jelzett időpontban csak Törökország lépett háborúba november 12-én.
- ³⁵ Románia 1914. augusztus 3-án semlegességi nyilatkozatot tett közzé, 1916. augusztus 17-én titokban csatlakozott az antanthoz, augusztus 27-én pedig hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának. Még abban az évben megszállták, majd 1918. május 7-én különbékét kötött Németországgal és Ausztria–Magyarországgal, kárpótlásul Besszarábiát kapta.
- ³⁶ 1918. november 7-én Károlyi Mihály vezetésével magyar küldöttség érkezett Belgrádba a fegyverszüneti egyezmény katonai konvenciójának aláírására. Franchet d’Esperey, a balkáni haderő francia parancsnoka az első találkozás alkalmával átnyújtotta a küldöttségnek a feltételeket, mely szerint ki kellett üríteni Dél-Erdélyt, Bánátot, Bácskát és Baranyát, a hadsereget le kellett szerelni, a szövetséges csapatokat pedig a demarkációs vonalig be kellett engedni az országba. A budapesti Nemzeti Tanács november 10-én

megvitatta a helyzetet, hozzájárult a szerződés aláírásához, mire Linder Béla a kormány nevében november 13-án Belgrádban aláírta a katonai konvenciót.

Még aznap, vagyis 1918. november 13-án, hétfőn, a szerb csapatok bevonultak Debellácsra. A piactéren Szent Imre bíró üdvözölte őket, mondván, hogy a falut békeszerető emberek lakják, a fegyvereket összegyűjtötték, nem fejtenek ki ellenállást. Parancsnokuk, egy kapitány, türelmesen meghallgatta, szavait lefordíttatta, majd kezét fogott a bíróval. A novemberi események részletesebb leírása Andorka Sándor cikkében található, aki egy időben a községi elöljáróságot leváltó Nemzeti Tanács elnöke volt (*Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1961, 27. szám).

A Szerb Királyság csapatai 1918. november 16-án és 17-én bevonultak Temesvárra, november 16-án pedig Nagybecskerekre. A békeszerződés aláírásáig Bánát is, Bácska is katonai közigazgatás alatt volt. A párizsi béketárgyaláson Bánát kérdése volt a vitás, mert erre, egészen a Tiszáig, igényt tartott a szövetséges Románia is, arra hivatkozva, hogy ezt még 1916-ban neki ígérte az antant. Erről bővebben ír Andrej Mitrović a *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom* 1919–1920 című könyvében (A Vajdasági Történelmi Intézet kiadása, 1975). A békeszerződés feltételeit még 1919-ben meghatározták, de aláírásra csak a Magyar Tanácsköztársaság bukása után került sor, 1920. június 4-én, s egy évre rá, 1921. július 26-án lépett életbe.

³⁷ A délszláv népek képviselői 1917. július 20-án a korfui nyilatkozatban mondták ki a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megteremtését. Erre 1918 novemberében került sor Belgrádban, mégpedig az eredeti tervektől eltérően úgy, hogy a Monarchia testéről levált Horvátország és Szlovénia kimondta csatlakozását a Szerb Királysághoz. Újvidéken a Vajdasági Népszkupstina ezt 1918. november 24-én tette meg. A Jugoszláv Királyság elnevezést csak 1929 októberében, a monarcho-fasiszta diktatúra idején vezették be.

³⁸ A Jugoszláv Enciklopédia „igazságtalan pénzbevéltásnak” nevezi, az új államban kifejezésre jutó unitarista törekvés jelének tekinti, amivel a Drinán és a Dunán túl élő lakosságot sújtották.

³⁹ A háború utáni évek a nagy gabonaspekulációk kora is. 1920 elején a rövid életű becskerekai *Közakarat*, az első vajdasági kommunista napilap közölte Jankovics Szilárd torontáli alispán nyilatkozatát, mely szerint a láncskereskedők a gabonát 100–180 koronáért vásárolták fel, s most 450–500 koronáért adják, illetve még jobb áron külföldre szállítják. Mivel Bánát szívében, „a búza kimeríthetetlen bányájában” a kenyér kilója felszokott 8 koronára, az alispán rendeletére a rendőrség csaknem 1000 vagon búzát foglalt le vidéken a „főszolgabíróknál, malmoknál, közraktáraknál”, azaz – pontosabban – kiviteli tilalmat rendelt el. Mivel Jugoszláviának kiviteli kötelezettsége volt Franciaországgal szemben, a belgrádi Minisztertanács felfüggesztette az alispán rendeletét. „Mi lesz ebből? – kérdezi a *Közakarat*. – Kiviszik a gabonát, s mi éhínségnek leszünk kitéve . . . A pénz istene dominál a fejnél, mi legyén a lábbal?”

⁴⁰ Ez a kötelezettség a török eredetű kuluk néven vált ismertté. Magyar jelentése kényszermunka, illetve robot, ahogy azt Katona József is mondja. A török megszállta vidéken a nem mohamedán vallású köznépet, a ráját kényszerítették így közmunkára. Szerbiában 1910-ben megszüntették a kulukozást, de 1923-ban újra törvénybe iktatták, felölve vele a munkaképes férfilakosságot 18–55 éves korig. Az ily módon mozgósított munkaerőt főleg helyi jellegű utak építésénél használták fel.

⁴¹ Az idézett jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok, amennyiben nincs hivatkozás a forrásra, a karlócai Vajdasági Levéltár torontáli alispáni és a németbánsági határőrezred irattárából valók.

(1982)

AZ UTOLSÓ TANYAI LAKODALOM

Aladár, Balkány sor, Kerektó, Simogy, Vörösisálló

„. . . tudatom magukkal, hogy a fiunk megnősült, és 1977. szeptember 24-én lesz az esküvő. Nagyon szépen várjuk magukat a lakodalomba családostul . . .”

Így szól a megtisztelő meghívás. Novo Miloševórol, a korábbi Beodráról hozta a posta, illetve pontosabban az ottani tanyavilágból, a Balkány sorról, Kormányos Pétertől. E világ tudós ismerője, Érdei Ferenc ugyan azt írja a *Magyar tanyák* című munkájában, hogy „nem tanyás az Alföldnek a Maros alatti része, tehát a Bánság”, de ezúttal is úgy van, hogy ami általában igaz, az részleteiben nem mindig az. Ez a térség hajdanában az uradalmi majorságok, egyházi birtokok, nagygazdák birodalma volt – a rónaságon megbúvó cselédlakások, telepes falvak világa –, itt azonban a Tisza mentén, Törökbecse és Padé között, mégis tanyás a táj.

Sokfajta típusa megtalálható, az önellátó tanyáktól az időszakos szállásokig, ez az utóbbi, ugye, csak tavasztól ősziig, a dologidőben lakóhelye a falusi embernek. Nem ritkaság az elhagyott tanya meg a tanyarom sem. Az, ahová hivatalos vagyok, meg éppenséggel kisüzemi tanya vagy farmtanya, ahogy Erdei mondaná. Ez esetben a munkahely és a lakóhely egysége bontatlan.

Nos, itt, a ház végében, a kerítetlen tanyaudvar és a szikes gyeperintkezési pontján áll a háromszáz személyes lakodalmas sátor. Négyen mentek érte pótkocsis traktorral Óbecsére, és hozták a tiszai kompon át, a padokkal, asztalokkal, terítőkkal, tányérokka, evőeszközökkel együtt. A belső térséget néhány kocsni homokkal feltöltötték, kívül körülárkolták, nehogy az esetleges eső zavart okozzon.

A csúcsba összefutó lapoknál sokszínű pántlikabozót virít.

A házigazda, a háziasszony, a közeli rokonság a sátor előtt várja és köszönti a vendégeket. Nekik a lakodalom valójában már egy héttel előbb kezdődött. A segítő asszonyok, akik tyúkot pucoltak, gyúrt tésztát nyújtottak, aprósüteményt sütöttek, pékkiflit, fonottast készítettek – ahogy hallok –, esténként libasorban nótaszóval nyomták a pedált vissza Beodrara. Tegnap este a házigazda is a fél éjszakát átdalolta a böllérekkel, de most peckesen fogadja a vendégeket.

– Kormányos Péter vagyok – mutatkozik be hangosan, hadd hallják az érkezők, kinek a tanyáján vannak. Legtöbbjét persze ismeri, mint ahogy a ko-szorúslányok is pontosan tudják, hogy kinek a gomblyukába kell tűzni a mirtuszt, kinek a rozmaringszálat.

Törökbecséről egyszerre négy autó is érkezik. Az asszonyok kezében torta, ajándécsomag, a férfiak hangosan ölelgetik egymást. Valamivel később piros bankókat vesznek elő, és a házigazda kezébe nyomják. „Ez az italpénz, nálunk ez a szokás” – mondják.

A várva várt zenekar – öten vannak, ők is törökbecseiek – pótkocsis traktorral érkezik a gyepen át. Kitérő örömmel fogadják: kezdődhet a vigalom. Az érkező vendégeket most már nemcsak nyájas szóval, hanem muzsikával is fogadhatják. Amikor ez megtörtént, az újabban érkezők bemennek a sátorba, ahol a két násznagypár között a fő helyen ül Vida Mari és Kormányos Nandi, a törökbecsei vil-lanszerelő leánya és a néhai aladári uradalmi számadó juhász unokája.

A menyasszony és a vőlegény.

Fogadják az üdvözetet, a jókívánságot. Mögöttük a szürke sátorlap falán kifeszített lepedő fehérlik, rajta feltűzött szegfű és rózsaszál, a sátorfán szentkép.

Befutottak Kissék is, onnan a kanyargó, békalencsés Böge mellől. A tíztágú kertészcsalád gyalogszerrel érkezett, de akár pántlikás szekérrel is jöhettek volna, mivel a környéken jóformán csak nekik van kocsijuk, lovuk. A mai napon azonban minden gondtól meg akartak szabadulni, ezért házipásztort hívtak valahonnan Törökbecse alól; két óráig karikázott, mire hozzájuk ért.

De itt van már Bukta Ferenc tanyásgazda, a karlócai pátriárka egykori parádés kocsisa is. És még sokan mások a kétszáz meghívott közül: a szomszédos tanyán élő nyugalmazott juhász, a beodrai napszámos, a simogyi eladóleány, a közeli birtok kospásztora, bérelszámolója és traktorosa, a zrenjanini gyári munkás, a törökbecsei ács, a péterrévei földműves, a szabadkai Sever motorgyár technikus, a piacozó szállási asszony, akinek túróját, tejfölét holnap hiába várják a megszokott helyen.

Mielőtt még elkapna a lakodalmi forgatag, még egyszer nyugodtan körülnézek a színhelyen. Amott a távolban a látóhatárból kiemelkedik a hétszáz–nyolcszáz éves aracsi Pusztatemplom, tőle jobbra van az akacsi puszta, az egykori Csanád megye legdélibb pontja, amelyről egy oklevél 1323-ban tesz először említést. A porta másik oldaláról jól idelátszik Aladár, illetve a Jezero birtok gazdasági udvara, tőle balra van, a Tisza felé, a Kerekto nevű birtoktest. Ez már Borbély Mihály szülőföldje, az első magyar mesemondóé, akinek meséi, Kálmány Lajos feljegyzésében, önálló kötetben jelentek meg még 1913-ban és most újabban is az újvidéki Forum kiadásában. Egyik meséjében mondja, hogy „mindenütt ott van a világ közepe, és ott legmagosabb az ég fölötte”.

Hát ez, mármint a világ közepe, most és az elkövetkező huszonnégy órában alighanem itt lesz ebben a tanyai sátorban, ahová most visszatérek, és ahonnan kihallatszik a muzsikaszó.

DÍNOMDÁNOM A BEODRAI NAGYUTCÁN

Az autók hosszú sora áll a gyepen, ajtajuk tárva-nyitva, a lakodalmas népnek azonban még a fele sem talál helyet. Még néhányan beférnek a féltteherkocsiba, a zenekar mellé, amelyet a házigazda erre az alkalomra bérelt. Mindenki menne a beodrai esküvőre, ezért az autók majd még egyszer fordulnak, hogy kívánságuk teljesüljön.

Valaki elrendezi, hogy az a limuzin kerüljön az élre, amelyikben a menyasszony van. Ez, persze, a legszebb, kávészínű, egy törökbecsei kocsmáros vezeti,

meg kellett volna talán jegyezni azt is, hogy milyen gyártmányú. Ezután a menet már indulhat a kanyargós nyári úton, a gyepen át.

Azon a részen, amelyet a traktor felszántott, vigyázni kell nagyon, nehogy az alacsony hasú masinák elakadjanak a vágásban. Amikor ezen túlvoltak, már gyorsítani lehetett, bár a járatlan vezetők ekkor is olykor letértek az útról és megtalálták a lyukakat, vagy ha rajta maradtak, szétkenték a szikes sarat. Ezt az ösvényt csak azok ismerik, akik itt élnek. A vőlegény is ezen zúgatta motorját és verte fel az éjszaka csöndjét, amikor jött haza menyasszonyától, Törökbecséről. Ő még azt is megcsinálta ezen a rossz úton, hogy felállt fél lábbal az ülésre, a kormányt pedig elengedte mindkét kezével . . .

Befejeződött a násznép fuvarozása, a gépkocsik megpihennek a falu szélén, a lakodalmas menet pedig elindul a kétágú beodrai templom felé. Elöl megy a koszorúslány fehér vászonnadrágban, csíkos pulóverben, mellette a vőfély farmeröltözetben – a nadrág szárán egy tenyérnyi felhajtás – sárga ingben, nyakában egy műanyagból öntött halálfej fityeg. A menyasszony szép fehérben, nagy karimás kalapban, a vőlegény pedig fekete bársonyruhában, csokornyakkendővel, fehér kesztyűben.

– Ilyen még Ferenc Jóskának sem volt – szalad ki egy egykori cselédember száján, amikor az utóbbit meglátja. Hogy volt neki, vagy nem volt, ebbe most nem bocsátkozom, inkább a víg menetet nézem, amelyre egyébként is sokan kíváncsiak. A bámészkodók a kiskapukban, a járda szélén foglalnak helyet, nézik a forgatagot, némelyik illeg-billeg a muzsikaszőra. A lakodalmasok literes flaskókból borral kínálják őket. Az örömanya két konyakosüveget is szorongat: egyiket a kezében, a másikat a táskájában. Azt a koszorú alakú, háromfonatú lakodalmi kalácsot, amelyet az egyik rokon tartogat, az eskető pap kapja.

A templom bejárata előtt sorfal fogadja a menetet, ez később sem oszlik fel. Akik ott állnak, azoknak van idejük, mert a lakodalomnézés a szombati szórakozás. Csak egy idős nénikének sietős a dolga. „Mikor jönnek már, mennem kell a boltba” – mondja.

Hunyadi Mária szerint Beodrán az utóbbi öt évben nem voltak nagy lakodalmak, az idén jöttek újra divatba. Tanyai meg éppenséggel nem volt, mivel sokan beköltöztek a faluba, jöllehet az ottaniak tudnak csak igazán mulatni.

– Ha Kormányos Urbán juhász hat fia közül a három idősebb megjelent a bálban – ébreszti fel Hunyadiné a fiatalkori emléket –, akkor kétórányi ideig nem volt tánc, mert a zenészek csak nekik húzták.

Már ezért is várják az emberek türelmesen, hogy a fiatal pár és a lakodalmasok újra megjelenjenek. Nekem közben egy régi, a XIX. század utolsó negyedében megtartott esküvő jutott az eszembe, amelyről nemrég olvastam a *Torontál* egy 1893. évi számában. A tudósítás szerint Budapesten a Krisztina városi plébánia-templomban „Zichy és vásonkeői gróf Zichy Károly, csász. és kir. kamarás, magyar királyi honvéd huszár főhadnagy oltárhoz vezette karátsonfalvi és beodrai gróf Karátsonyi Jenő testvérét, Karátsonyi Ilona grófnőt, néhai karátsonfalvi és beodrai gróf Karátsonyi Guidó és néhai puhói és csókai Marczibányi Mária csilagkeresztes és palota hölgy leányát”. Még azt idézném, hogy az egyik esküvői tanú Karátsonyi Aladár gróf volt.

Hogy miért fúvom le a port erről az eseményről? Csak azért, mert a Karátsonyak egykori temetkezési helye itt van a templom alatti kriptában, mert az esküvői tanú nevét viseli a közeli Aladár, mert nem egy lakodalmas vendég szülője, nagyszülője a Karátsonyaknál cselédeskedett. Legfőképpen pedig azért, mert akkoriban még úgy beleverték az emberekbe az alázatot, hogy nyomait olykor napjainkban is látni vélem. Már ezért is irtózatosan lassan mozdul itt az élet, nem is biztos, hogy mindig jó irányba.

No, de hagyjuk a régmúlt időket, a mában megbúvó múltat, mert lám, a lép-csön megjelent a fiatal pár, utánuk a lakodalmasok. Száll a savanyú cukorka, a sok aprópénz, a gyerekek sikongva kapkodják. Az emberek szemét a fényképész villanófénye vakítja. Csupa mozgás minden, zsong a nézőközönség. Az egyik a menyasszonyt, a másik a vőlegényt dicséri, a harmadik ezt mondja: „De szép pár!”

A menet táncolva ér ki az utca aszfaltjára. A zenekar húzza a talpalávalót, most látom csak, hogy a primás vonója milyen gyorsan kivirágzott a piros százasoktól. Az ihaj-csuhajban a szívós szállási asszonyok viszik a szót, mintha azt mondanák, hogy nemcsak a munkában az elsők, a táncban is. A kospásztor olyan mozdulatot tesz, mintha a csizma szárára csapna, de ez a viselet már rég kiment a divatból. A szekért, az orosz terepjárót leállítják, de ez vár a menetrend szerint közlekedő buszra is. Féktelen jókedv lesz úrrá az embereken, mindenkit hatalmába kerít.

Áll a bál a beodrai nagyutcán, forognak a házak, a fák lombjai, senki sem marad közömbös. Ha csak nem az az árva, az őszi szürkeségben gubbasztó gólyafészek, ott fenn, a paplak tetején.

MENYEGZŐI LAKOMA

Leszállt az este, terítenek a menyegzői lakomához. Kint a sátor mögött traktor pöfög, fejlesztí az áramot. A sátorral ugyanis a villany is megérkezett: a belső térben négy égő adja a világosságot, az ötödiket drótostul fölhúzták a közeli kútgémre, és a bejáratra szórja a fényt. A ház folyosóján, a konyhában és a többi helyiségben néhány petróleumlámpa pislog, részben a háziak sajátja, részben kölcsönként.

Most érkezik a vendégek második hulláma. Jönnek Beodráról, de itt vannak már a simogyiak is. Ez a tanyacsoport négy-öt kilométerre van innen. Régi település, egy okirat 1340-ben említi először, 1736-ban 34 adófizetője volt. Egy iskolaszéki jegyzőkönyv szerint 1908-ban az ottani pusztai iskola padjait harminchat növendék koptatta, a törökbecsei Zombori Ferenc emlékezete szerint még 1954-ben is huszonhat ház állt az öreg- és újsoron.

A simogyiak most majdhogynem teljes létszámban itt vannak a lakodalomban: heten jöttek, a nyolcadik otthon maradt. Egy pótkocsis traktorral érkeztek, de azt sem tudták megtölteni, nincs kivel, az emberek beköltöztek a városba.

– Nincs fölségesebb eledel annál, amikor kenyérsütésakor elkészül a juhtúros lepény – ecseteli nekem Misa, az utolsó simogyi mohikán egyike, a tanyai élet szépségét. Nagy örömét leli abban is, amikor hét-nyolc csengettyűjét a juhok nyakába akasztja, és hallgatja csilingelésüket, a különböző magasságú hangok összhangját.

Ha már az imént finom eledelről volt szó, vessünk egy pillantást az asztalra is. Aki megéhezett a kiadós ebéd után – paprikás volt meg pecsenye káposztasalátával –, most a vacsora előtt, csipegetheti a házilag készült pékkiflit, szemezgethet az aprósüteményes tából. Előétel csak a násznagynak jár: egy nagy tányér sárgarépa, csont, zöldséggyökér – seprőkóróval díszítve.

A feketét ötliteres fazékban főzik, és babos műanyag csészékben kerül az asztalra a sör, a palackozott bor és pálinka mellé. A férfinépség leginkább ezzel az utóbbival barátkozik, de aki ezzel nem él, szörpökben válogathat, Coca-Colát és ásványvizet ihat.

Néhányan fáradhatatlanul ropják a csárdást, folytatva ott, ahol a nagyutcán abbahagyták. Közéjük tartozik Kissné is. „Aki szeretett táncolni fiatal korában, szeret öregkorában is” – mondja. Ő egyébként, mint tudjuk, egy kertészkedő család feje, de nem akármilyené, hanem egy nagycsaládé. A családi munkaszervezetnek ez a formája a tizenharmadik században volt általános az Alföldön, azóta rég felbomlott, de a nyoma, lám, itt megtalálható. Télen megy ki-ki a maga falusi házába, ekkor két-három részre oszlik a család, de amikor elérkezik a dologidő, akkor ismét mindannyian együtt dolgoznak a tanyai kertészetben.

A zenekar mellett mulatók kompánia van kialakulóban, a félreeső szegletekben egy-két vendég áll magában, elhagyatva, mint a szárkúp a föld végén. A legtöbben azonban élénk beszélgetésbe merülnek, mivelhogy az ember sem örömet, sem bánatát nem teheti le a sátor előtt.

A kospásztor elpanaszolja, hogy könnyebb munkára pályázott, a birtokon eltöltött harmincnégy szolgálati év után ezt el is várta, de másra esett a választás, arra, aki néhány évvel ezelőtt jött. A karlócai pátriárka egykori parádés kocsisa azt mondja nekem, hogy nemcsak az efféle sátoros lakodalmak vesznek ki, hanem a disznótorok is. „Igaz, néha egy hízó elment ilyenkor, de az erre is volt szánva, most viszont mindent a mélyhűtőbe dugnak” – mondja, és még hozzáfűzi, hogy a változásokat magán is észreveszi: valamikor jobban örült egy koszos malacnak, mint most a hetvennek.

Az egyik Kiss azt újságolja, hogy a család a szövetkezettel társulva áttér a szarvasmarha-tenyésztésre is. A házigazda az idén hat hold földet, traktort vásárolt, egy másik földműves, aki a juhászatot sem adta fel, tizennégymilliót kapott – régi dinárba számítva, mert így jobban hangzik – egy nagyobbacska falkáért.

Így folyik a disputa mindenről, ami éppen szóba kerül, vagy el kell mondani.

Közben a sátor bejáratánál megjelennek az ételhordók, kezükben párolgó tálak. A vőfély elhadarja a beköszöntőt, és a tyúkleves az asztalra kerül. A gubbaszkodók felélénkülnek, a mulatozók elcsendesednek. A beszélgetés fonala nem szakad meg, de a kanálcSORÖMPÖLÉS azért jól hallatszik. Meg a fiatal pár kuncogása is. Egy tányérból esznek, ami, ugye, annak a jelképe, hogy ezentúl minden jót, rosszat megosztanak. Ez komoly pillanat, de nevetés nélkül mégsem lehet kibírni, mivelhogy kanalaik folyton összekoccannak.

A birkapörköltet nem előzi meg belépő vers. Ez a mulasztás nem fordult volna elő, ha a beodrai Kecskés Imre, a törökbecsei Tolvaj Sándor vagy az Aladáron juhászcodó, de moholi illetőségű Lehecki Mihály lenne a vőfély. Ez azonban csak a vendégsereg szempontjából lett volna érdekes, mivel a pörkölt nem szorul di-

cséretre, önmagáért beszél, mégpedig hét nyelven. A következő fogásra már nem is nagyon marad hely, a tortahegyek pedig majdhogynem érintetlenek maradnak. Annál jobban ürülnek a borospoharak, egyre többen pillantanak a zenekar felé: mikor kezdik már?

Kint az örömapa az eget kémleli, és megnyugodva látja, hogy az esőfelhők nem törtek át a Tiszán, elvonultak Kanizsa felé, az örömanya pedig, küsszéssel a hóna alatt, fejni menne, de előbb még betér egy csárdásra.

BÁCSKAI CSELEDEK BÁNÁTBAN

Sokszor emlegettem az eddigiek során a Kormányosokat, a Kisseket, a többi lakodalmasok közül is néhányat. Hogy, hogy nem, a Kecskésekről eddig kevés szó esett. Egészen érdemtelenül, tegyem mindjárt hozzá, mert mindenütt ott voltak, ahol a kedélyállapot formálódott. Csinálták a hangulatot jó falatokkal, nótázással, szép muzsikaszóval. Ha segíteni kellett a háziaknak, számíthattak rájuk, ha a padon hullámozott a tánc, ott voltak, ha a mulatozás a gyepen folytatódott, nem maradtak ki.

A lakodalomban, ugye, nem tarisznyából esznek az emberek. Arról, hogy az asztalra mindig friss étel kerüljön, két főzőasszony gondoskodik: Kecskés Imréné és Virág Mihályné Kecskés Erzs. Korábban kint voltak a ház végénél, ott azonban most koromsötét van – csak a kotlaajtó két szeme világít még –, úgyhogy behúzódtak a házba. Oda egy lécajton át lehet bejutni, először a fedett folyosóra, a gangra, onnan balra a konyhába, egyenest pedig az istállóba. Mivel az előbbi szűkös helyiség, az utóbbit üritették ki és rendezték be konyhának. Két sparheltben is ég a tűz, a füstelvezető bádogcsövek a szellőztetőnyílásnál találkoznak, és forrón egymáshoz simulnak. A szakácsnők az ebéden, vacsorán már túl vannak, most készítik azt, amit majd harmadszor tálalnak fel. Elárulják nekem, hogy éjfél után savanyú leves, kásás hurka és egyéb finomság kerül az asztalra.

E megnyugtató szavak után hadd mutassam be még néhányukat. Azt a derék, holdvilágképű embert, a harmonikást, az öttagú törökbecsei zenekar egyedüli beodrai tagját Kecskés Györgynek hívják. Hej, micsoda széles mozdulattal hozza mozgásba a fújtató fűrészfogakra emlékeztető redőzetét, a muzsika átélésének milyen sok árnyalata tükröződik az arcán!

Még a beodrai nagyutcáról emlékezetemben maradt egy pirospozsgás, selyemkendős fiatalasszony önfeledtsége, elevensége, tüzes vérmérséklete. „Az Kecskés Terus” – mondták nekem, illetve Karakó Sándorné. Az viszont, aki az imént még kávéét szolgált fel a sátor vendégeinek, most pedig a padon ropja a csárdást, Kormányos lány volt, most pedig Kecskésné, Kecskés Györgyné. Körülötte a táncosok jól forgatják párjukat, keringnek, cifrázzák. Fönt a padon valamelyest szűkebb a hely, de untig elég az ujjogatásra, a reszkettetésre, az idegszálak és a porcikák mozgására.

Két idős asszony mellé ülök, együtt nézzük a táncosokat. Farkas Anna ötvenkét évig élt tanyán, 1972-ben költözött a városba. Almási Katalin szintén törökbecsei lakos. Arról faggatom őket, hogy milyenek voltak a régi lakodalmak.

– Ha a vőfély elkiáltotta magát, hogy „bika van a kölesben”, akkor mindenkinek táncolnia kellett – mondja Farkas Anna. – Ha valaki ezt nem tette meg, felhúzták a mestergerendára. Ez volt a bikatánc.

– Az én koromban – mondja Almási Katalin – nem mulattak így a nők, megszólták volna őket.

Ezt tényként mondja, nem rosszallásból. Valóban, régebben a házasembereknek, a férjes asszonyoknak csak a lakodalomban illett táncolni, máshol nemigen. Az asszonyoknak meg ott is csak módjával, nehogy megszólják őket. Egy népdalból tudhatjuk azonban, hogy kivétel akkor is volt: „Minapában az uccában végigsétáltam, három asszonyt a kocsmában mulatni láttam.”

Ha már ilyen régmúlt ügyekbe keveredtem, hadd mondjam el azt is, hogy Kecskések hogyan kerültek erre a vidékre.

– Régebben a moholi tanyákon cselédeskedtünk – mesélte nekem korábban a hatvanhárom éves Kecskés Imre, a jó beszédű nyugalmazott juhász. – Amikor apám elment a háborúba, hat gyereke volt, én voltam a hatodik. Amikor visszajött, még négy született. Ki arra szolgált, ki amarra, csak vendégségbe jártunk haza. Egy nap a gazdám átadta az apai üzenetet: „Mentek Bánátba” – mondta. Megijedtem nagyon, mert a bácskai oldalról a Bánátot erdős vadonnak láttam. Ellentmondani persze nem lehetett, amikor megérkeztem, a ház előtt már két megrakott kocsis állt. Pontosan emlékszem a dátumra: 1928. április 1-je volt, a tavaszi cselédcseré napja. A komp vitt át bennünket a túlsó partra, egyre az utat figyeltem, mert vissza akartam szökni. Vadont vártam mindenütt, de megnyugtató szépség fogadott a Böge menti szántóföldeken, a kerektői gazdaságban. „Nézd, öcsém, szarvasok” – mutatott egyik kísérőnk a liget felé. Aladáron kíváncsi népek futottak elénk, nézik, ki érkezett, milyen a holmijuk, hány gyerek van. Egy egykonyhás cselédházban kaptunk szobát, apám, mivel gulyásnak állt be, mindjárt az istállóba ment átvenni a marhákat.

– Így jöttünk mi Bánátba – fejezi be a kerek élménytörténetet Kecskés Imre. – Én sem mentem vissza, mert itt jobb volt az élet, mint a bácskai tanyásgazdáknál. Magukat sem kímélték, az ilyenfajta tizennégy éves cselédlegényeket, mint amilyen én voltam, még kevésbé. A kutyákat jobban megbecsülték, mert azoknak jó volt a kenyérhéj is meg a szalonnabőr.

De mi van a lakodalomban? Ott mindig történik valami, újabb és újabb események sorakoznak.

SORTÁNC ÉS SORPOHÁR

Javában áll a mulatozás, a hangulat tetőfokára szökkent. A primás ugyan éppen most egy elpattant húr cseréjével bíbelődik, de a lippentős körcsárdás nem áll le, sőt szilajabb lesz, mert a hegedűt felváltó klarinét rikoltó hangja újabb erőt ad a pilledező, verítékező táncosoknak.

Még egy ideig bírják szusszal, aztán kidőlnek. De csak egy rövid időre. Lélegzetet vesznek, s azután kérdezősködni kezdnek, hogy mikor lesz a menyasszonytánc, vagyis a lakodalmi sortánc, ahogy ezt itt és másutt is még nevezik. Miután a válasz

megnyugtató, és a pihenésből is elég volt, újra táncba mennek, hangos nótázásba kezdenek.

– Édesanyám, meghalok, házasodni akarok – csendül fel újra, ki tudja, hányadszor a Kovács Apollónia lemezéről vagy a rádióból ismert cigánydal, majd sok-sok pattogós magyar nóta következik, köztük bűvik meg egy szép népdal is:

*Zavaros a Tisza vize, nem tiszta,
Rávezettem fakó lovam, nem issza.*

A zenekar most egy másikba kezd, egy nótás szájú ember odamegy a fiatal pár asztalához, és ott énekl:

*Udvaromon hármat fordult a kocsi,
Édesanyám, a ruhámat adja ki,
Adja ki a keresztelőlevelem,
Mert nem tudják Törökbecsén a nevem.*

*Majd megtudják, ha katonának visznek,
Majd megtudják, ha a sírba letesznek.
Az én nevem törökszegfű, lilium,
Ha meghalok, kinyílik a síromon.*

A vőlegény nyel egyet, és a cigaretta után nyúl. (Mást szívhat-e ilyenkor az ember, mint Marlborót?) A beavatottak tudni vélék, hogy mit takar ez a kissé ideges mozdulat: még ő sem volt katona, majd ezután viszik. Persze, az is lehetséges, hogy nem így van, csak a régi katonadal helyi változatának szomorkás hangulata kerítette hatalmába. De ha történetesen mégis az előbbi a való, nagyobb gondunk ne legyen rá, mert a fiatalok az effajta helyzeteket könnyebben veszik, mint az idősebbek.

Az imént a fiatalokat emlegettem. Hol vannak ők most, milyen az ő sorsuk a tanyavilágban? – kérdezhetné tőlem valaki. Lakodalom lévén, csak a fél szemem volt rajtuk, róluk csak keveset mondhatok.

A birtok fiatal juhásza, aki tőlem nem messze ül felesége és sógornője között, éppen ma váltott foglalkozást: letette a juhászbót, első traktorának kormányát pedig kézbe vette.

A szemrevaló simogyi nagylány eladósorban van, egyedül a tanyavilágban, ahol egy legény sincs. Félteni azért csak nem kell, majd jönnek érte városból, faluból.

A házigazda leánya iskolába jár, jól tanul. Beodra hat kilométerre van innen, oda megy naponta, onnan pedig Törökbecsére. Lesz-e ereje, hogy kitartson, lesz-e, aki biztassa, hogy tartson ki?

Az a jó megjelenésű fiatalember, aki oly szolgálatkészen hordta az ételt a vendégeknek, az érettségi előtt torpant meg. Egy ideig napszámba járt, most egy tollszedő cigány felfogadta sofőrnek, havi 2500-ért. Fizeti a társadalombiztosítót, ha úton vannak, a kosztot is.

A vőlegény is próbálkozott az iskolával, de nem ment, beállt útépítő munkásnak.

Nem tudom, soroljam-e tovább. Vagy talán ezeket a hétköznapi ügyeket hagyjam máskorra? Ennél az utóbbinál maradok, utóvégre ma lakodalom van, hagyjuk a gondokat, örüljünk, vigadjunk, énekeljünk. Lám, az imént is sikongás hallatszott a fiatalok asztala felől, ellopták a menyasszony cipőjét, s most jön a vőfély, s vált-ságdíjat követel a násznagytól. Megkapja, de nem annyit, amennyit eredetileg kért. Azért akár két pár divatos cipőt is lehetett volna venni, a divatjamúltjából pedig négyet-ötöt.

Elérkezett a várva várt menyasszonytánc is. A vőfély föláll egy székre, és egymás után szólítja táncba az egész vendégsereget. Először a közeli hozzátartozókat, azután a távolabbi rokonokat, az ismerőseket. Az esemény színhelyét körülállják, aki türelmetlen, százast lobogtat a vőfély előtt. A jóból, persze, senki sem marad ki, csak ki kell várni a sort. Aki a hívás után belép a körbe, papírpénzt ad a vőfélynek. Ő ezt két tányér közé teszi, ezeket a násznagyné tartja kezében. A belépő csókot kap a menyasszonytól, és néhányat fordul vele, lassan vagy gyorsan, a vérmérséklettől függően. Amikor a sortánc befejeződött, a násznagyné nagy erővel összecsapja a két tányért. „Ahány darab, annyi gyerek” – így szól a jókívánság.

Még a zsvivaj el sem csitult, máris a sátor közepén terem az álmenyasszony: egy női ruhába öltözött, fehér lepelbe bújtatott férfi. A menyasszonytáncot most vele ropják, mindez incselkedéssel, kétértelműséggel jár. Csak a gyerekek veszik komolyan az álarcos idegent, félnek tőle. A lakodalmi alakoskodás valamiféle ősrégi szertartás maradványa, de az is lehet, hogy eleink emlékéit őrzi, akik az elfogott török katonák ruhájába öltözködtek, rozsmaringot tűztek magukra, hogy felismerjék egymást, s így mentek a harcba.

A fiatalok eltűnését alig vette valaki észre. Most újra itt vannak. A menyasszony menyecskeruhában kínálja az aprósüteményt, a vőlegény bort öntöget a vendégek poharába. Az egyiknek is, a másiknak is tányér van a kezében. Azt, ami eddig az asztalon volt bőségesen és ingyen, most illik megfizetni – ez a sörpohár.

De csak illene, mert a zenekar frisset húz, mindenki a párjába kapaszkodik, újra talpon van a sátor népe. Nagyon nekibuzdult mindenki, most már, ahogy látom, nem is hagyják abba a hajnali kakasszóig.

KIVILÁGOS KIVIRRADTIG

A lakodalmasok most már abba az állapotba kerültek, amelyet népünk egyik dalában így fogalmazott meg: reggel van már, dél kezd lenni, jó lesz végre hazamenni.

A gondolat itt is megfogant, de a tett még hátravan. Sokan indulóban vannak, a helyzetet nehezíti, hogy a maradásra ezer ok van, a menésre alig kettő-három. Amikor az ember végre rászánja magát, sajnálja felköltetni a gyereket, meg kell feltétlenül találni azt, akitől nem illik búcsúszó nélkül elmenni, vagy belebotlik egy vendégmarasztalóba, aki nagyon frissen, kedvesinálóan csapkodja tenyerét a feje fölött, s akiről csak később tudódik ki, hogy szendergett egyet, már akkor lehajtotta a fejét, amikor pirkadni kezdett az ég alja.

Megvirradt, kora reggel van, a Kárpátok hideg lehelete egyre jobban érződik. Aki üldögel, az magára szedett minden kéznél levő holmit. A sátorfal teljesen átíz-

zadt, a ponyváról egy-egy kövér csepp leválik, és valamelyik vendég homlokán freccsen.

A hajnali szürkülettel múltóban vannak a különféle izgalmak is. A borgőzös kötekedőket lecsendesítették, csak olykor-olykor pattannak ki újabb szófullánkok, de ezek nagyobbára ártalmatlanok. Azokat is leintik, akik szítani próbálják a tüzet, ilyenek, ugye, mindig akadnak. Megnyugszik az anya is, amikor meglátja fiát: egy vendég autóját vette kölcsön, és kocsikázott vele a gyepen. A szerelmeskedés ideje szintén lejárt, az enyelgést legföljebb a fiatalok folytathatják, azok, akik régen együtt járnak vagy jegyváltás előtt állnak, ennél többet is megengedhetnek maguknak. A házasemberek, akik nagyon legyeskedtek más asszonya vagy valamelyik lány körül, a közeledés szándékáról most már lemondhatnak, mert világos van, esetleg majd később, alkalmasabb időben megkérdezik tőlük egy-két szóval vagy néma mozdulattal, hogy az, amit ők a szemek játékából kiolvastak, beleegyezés volt-e vagy csak incselkedés.

Nem is tudom hirtelen betekinteni, ki mindenki hiányzik, de azt látom, hogy a vendégsereg fogyóban van. A simogyiak felpakoltak a traktorra, és hazamentek. Nincsenek itt Kissék, a koszorúslányok, nem látom a Bukta házaspárt, a kospásztort, a vőfélyt, a beodraiak és a törökbecseiek közül se néhányat – sok kedves ismerősimet.

A fiatal párt egy autós vitte a szomszédos, vert falu tanyára, ott pihentek le. A vőlegény öregapjái volt valamikor, ő építtette a harmincas évek végén. Valaki mesélte nekem, hogy a kis növésű, de nagytörvényű juhász naponta kijárt ide a birtokról, a birkaistálló melletti cselédlakásból, és megnézte, hogy halad a munka. Olykor felülvizsgálta a falazatot, ellenőrizte, hogy a felfogadott munkások a nedves, agyagos földet jól bedöngölik-e a két deszka közé. Ez úgy történt, hogy egy acélos nád hengeres szárát meghegyezte, és a nyers falba szúrta: ha simán bement, a földépítők jó munkát végeztek, ha göröncsbe akadt, jaj volt nekik. Felesége, a juhásznő, kilenc élő gyermek anyja is néha vele ment. Ő írástudó asszony volt, ennek folytán nagy tekintély vette körül a családban és azon kívül is. Ha már itt tartok, hadd mondjam el sebtében még azt is, hogy a juhásznő édesanyja egykoron a vidék szépe volt, ő volt az a híres Bögre Piros, aki a Vörösisztálló pusztán élt. Csipkés, buggyos ujjú blúzban járt, és szegedi rózsás papucsban. Rizsport, pirosítót használt, Aradon pedig – mert oda került később – illatfelhő úszott utána, ha kiment az utcára. Bögre Piros szülei viszont Moholról szöktek Bánáthba: apja gazdalegény, anyja szolgálólány volt. Első éjszakájukat Kerektőn töltötték egy cselédlakásban: egy kötél szalma volt az ágyuk, az egyik szoknya a párnájuk, a másik a takarójuk.

Ez az egybekelés nagyon boldog lehetett, meg nagyon szomorú is. Hát ez a mostani, a lakodalom, amelyben mi vagyunk, ez milyen volt? Hogyhogy volt, miért a múlt idő, amikor a vigasság még tart? A legkitartóbbaknak, lám, szűk lett a pántlikás sátor, s most boros kedvvel a gyep fűvéről verik le a remegő harmatot. A nagybögős még meg is itatja vele engedelmes jószágát. De nemcsak ő húzza harsányan, a többiekre sincs panasz, szinte szünet nélkül kitartottak idáig. Ma vasárnap van, hétfőig még kipihenhetik magukat, akkor munkába állnak: Letonai József primás esztergályos a Polet cserépgyárban, Komáromi József kontrás kőműves a törökbecsei

kommunális vállalatban, Recsó János klarinétos ács, Tolvaj Sándor bőgős szállító-munkás, Kecskés György harmonikás – mint tudjuk – földműves.

Hogy mégis milyen volt a lakodalom? Aki ott volt, láthatta, aki olvasta a tudósításokat, tudhatja.

Jómagam még csak azt mondanám el végezetül, hogy láttam már olyat, ahol a néprajzi kép tarkább volt, hallottam duhajabbakról – Muzslyán hajnaltájt már a kémenyeket bontják, némely vérmesebb menyecske pedig a teli lavórban táncol, a vizet gumicsővel vezetik, részben, hogy ki ne fogyjon a fröcskölni való, részben hogy hűtse a táncos talpát – olvastam gazdagabbakról is. (A mostani is persze milliókba került, illetve jó pár tízezerbe – van-e egyáltalán olcsó lakodalom? –, de ahogy a házigazda is mondja, egy jó termés pótolja az árát.)

Ez a tanyai lakodalom, ott az aladári gyepen, valójában egyszerű és nagyszerű volt, s egyike az utolsóknak, mivelhogy ezen a tájon is bekövetkezett a tanyavilág alkonya. Ha azt mondom, hogy fél kézen meg lehet számolni, mennyi lakodalom esedékes még a század végéig, akkor sokat mondok. Már azért is emlékezetes marad, de egyébként is, hiszen eseménydús volt, mindenki egy batyura való élményt vihetett magával. Az is bizonyos, hogy lesz miről beszélgetni a hosszú téli estéken – egészen karácsonyig, sőt talán még azután is.

(1977)

Kalapis Zoltán

ÉLET, ÉLET, CSUDA ÉLET

Forum Könyvkiadó
Újvidék
2005

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

398(=511.141)(497.113)

KALAPIS, Zoltán

Élet, élet, csuda élet : Bánsági és bácskai népismereti tudósítások / Kalapis Zoltán ;
[a fényképeket és reprodukciókat Németh Mátyás készítette]. – Újvidék : Forum, 2005
(Novi Sad : Ideal). – 176 p. : ill. ; 24 cm

Példányszám: 400

ISBN 86-323-0630-8

a) Etnografija – Mađari – Vojvodina

COBISS.SR-ID 203207943

A kiadásért felel Bordás Győző főszerkesztő

Recenzens: Bori Imre és Jung Károly

Szerkesztő: Németh Ferenc

Tördelőszerkesztő és fedőlapterv: Csernik Előd

Korrektor: Buzás Márta és Töröcsik Rozália

A fedőlapon Rózsa Sándor fényképe
(Németh Ferenc gyűjteményéből)

Példányszám: 400

Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken, 2005-ben